БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

Ч. 3859

З БІБЛІОТЕКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імени
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ
Ч. 3859

2006 p.
2012

3859.

ЗА ГРОМАДУ.

Хронїка одного села на Поділю

К. Т. Подоленка.

Заходом Василя Лукича

Ціна 20 кр.

ЛЬВІВ 1892
Коштом Товариства імени Шевченка.

ВИДАНЯ ВАСИЛЯ ЛУКИЧА:

РУСЬКИЙ ПРАВОТАР ДОМОВИЙ — Том I. Закон цівільний враз з дотичними доповненями і більше як 200 різнородними взірцями та прикладами. — Львів 1885 р. Стор. 432+XVI. в 8°. Ціна 3 злр. 30 кр. Для передплатників „Діла“, „Батьківщини“, „Буковини“ і членів тов. „Просьвіта“ — тілько **2 злр. 50 кр.**

ВАТРА — лїтературний збірник. — Стрий 1887 р. Стор. 215 в 8°. Ціна знижена **тілько 1 зр.**

УГОРСЬКА РУСЬ — єї розвій і теперішній стан. — Львів 18[illegible] р. Стор. 30 в 8°. Ціна 15 кр.

КВІТКА — ілюстрований лїтературний зб[illegible] Львів 1890 р. Стор. 128 в 8°.

РІДНИЙ ЗІЛЬНИК — ілюстрований лїтератур[illegible] — Львів 1891 р. Стор. 1[illegible] 30 кр.

Всї ті видання можна наб[illegible] у Володимира Левіцького, оборонця в справах карних, в Станїславові (ул. Липова 78).

Проспекти на „Правотар“ висилає [illegible] на жадане.

ЗА ГРОМАДУ.

Pad.192
Arg. № 12
17/IV-50

Хронїка одного села на Поділю

К. Т. Подоленка.

Заходом Василя Лукича

БІБЛІОТЕКА
наукового товариства
імени Шевченка

ЛЬВІВ 1892.
Коштом Товариства імени Шевченка.

2.00

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 48683

З друкарні тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Бедпарського.

I.

Воля, воля, воля! От яке незабутне, мало незабутне, а сьвяте слово не сходило з уст не одного міліона Українців, коли цар звелів визволити народ на волю з під тяжкого кріпацтва. Господи, що то за радістна вість була! Настав таки давно бажаний і сподіваний час, — настала воля! Кому судилось і лучилось діждати і пережити серцем і розумом отсей давно бажаний і сподіваний час, — то той в віквіки його не забуде. То був великий празник для України. Не даром по всіх дзвіницях в дзвони дзвонили, по всіх церквах молебні правились і щиро молились Українці великому Богови. Не було на сьому празникови ні опійства, ні сварки, ні бійки, — а скрізь по всіх закутках України тілько й чути було: воля, воля, воля! Горді і щасливі люде плакали і сьміялись, обнімались і цілувались, неначе на Великдень христосувались: тішились, аж серце в кожного сьміялось.

Оттак зострічали отсей незабутний празник і в селі Гетьманцях. Давно Гетьманці його ждали і таки діждались. Діждавшись, всім селом, і старе і мале, потягли до церкви. Людий було повно не тілько в церкві, але й кругом церкви і в дзвініці. Зійшлись люди, неначе на Йордань. На кого тут не споглянеш було, усяке так весело дивилось, неначе зроду панщини не зазнало, або на новий сьвіт народилось. От скінчилась і служба божа, вийшов панотець з вівтаря і почав читати царський указ. Читав він так поважно, немов Сьвяте Письмо. Усі слухали, затаївшись. Прочитав батюшка указ, перехрестив ся, людям уклонив ся і почав їх поздоровляти з волею. Господи, як важко зітхнули тут люде, ті що́ стояли в церкві, а за ними і ті, що́ стояли навкруги церкви і в дзвініці.

— Спасибі, спасибі, батюшко! — загули разом стиха веселі люди, а сльози у декотрих так і покотились з очий.

Не видержав і сивий батюшка, заблищали сльози і на старих очах. Добрий батюшка ще раз вклонив ся людям, повернув ся, перехрестив ся на образи і пішов в вівтар.

Оттаке то було сьвято в Гетьманцях назад тому вже коло трийцяти лїт.

* * *

Село Гетьманцї на вигляд чудове село і хороше село, як тілько може бути хороше село на нашій славній Українї. Ось воно широко розкинулось по обидва боки невеличкої річки Росошї. Усе село кутаєть ся в роскішних садках. На весні то воно так і вбирає в себе очи; як розцьвітуть ся черешнї, вишнї, грушї, сливи і яблунї, тодї здаєть ся, що якась величезна сила залила молоком усе село. Невимовно хорошї Гетьманцї у таку пору, коли дивитись на них з дзвінициї, з котрої можна скинути оком на все село. Одно тут не впада на очи і не тїшить серця: це панський двір, навкруги обсаджений старими, вже сухими тополями, де панують вже посесори-жиди. Зараз за двором роскинув ся на південь до Росошї не то садок, не то лїс панський, огорожений колись-то високим частоколом. Тепер з того саду сталось таке, що як-би старий пан встав з домовини, то й не пізнав-би його. Високий частокіл подекуди жиди-прислужники посесора і сам посесор забрали на топливо. Самі лучшї, самі дорогі дерева в саду, повиховувані самим старим паном, рубають ся жидами, як попало і де попало. Ще більше тут не тїшить очий і серця величезна панська палата з баштами по краям і високими вікнами. Зелена фарба на даху злиняла і бляха почала ржавіти і тріскатись. Жовта фарба, якою розмальована була з надвору палата, геть вже злиняла і стїни почали лупитись. Нїчого тут не тїшило очий, навіть ранньою весною. Жидівська рука все тут зневечила.

Чиї-ж се Гетьманцї і хто в них панує? Гетьманцї, колись-то славні на всю околицю, навіть на весь повіт, ще недавно належали до польського ґрафа Казїмира Лагоди, а тепер по смерти його дістались по запису його жінцї ґрафинї Каролїнї Лагодї. Ґрафиня не довго сумовала по чоловікови: не минуло й півроку, як вона взяла у жида Боруха Каца десять тисяч карбованців, віддала йому на дванайцять лїт в посесию Гетьманцї і приселок до них Пасинки, а сама майнула в ѣолоську землю. Там вона незабаром собі знайшла якогось

молодого маляра Волоха, зійшлась з ним, і тепер вже шестий рік тратить на нього всї доходи з Гетьманців і Пасинок, тїшучи себе надїєю, що з того Волоха вийде славний маляр на ввесь сьвіт.

Хто-ж такий, який з себе і в собі посесор Гетьманців і Пасинок? А посесор Гетьманців і Пасинок єсть нїхто инчий, як Борух Кац, той самий Кац, котрий назад тому з кількана йцять лїт насилу упросив ся в старого покійника ґрафа в село і прислужував коло двору, і за мешуриса, і так собі за попихача, а жінка його Файґа почала торговати таки в Гетьманцях всяким нїкчемним крамом. За свій крам вона брала більше всячиною, анїж грішми; брала вона з людий і борошно і пашню, і кури, і гуси, і яйця і всяку инчу живність. Через пять лїт Каци вже так забогатїли, що взяли і від людий і від пана в аренду коршми в Гетьманцях і Пасинках. Оттут-то і пішла робота в Каців; — робота теж не легка: кожний день треба було їм бути на сторожі, дивитись на право й на лїво, відрізняти бідного від багатого, слабого від сильного, до всего приглядуватись, все рознюховати, скрізь розкидати розумом. Здоровий, ще й молодий Кац пильнував як міг, гаразд усїв ся на аренді і почував вже, що вибиваєть ся з палок в піря. Худа, ряба і хоть не так здорова Файґа була проте-ж найлучшою помічницею в кожному дїлї чоловіка. Вона тілько ще більш нїж Борух трусилась над кожним новим дїлом і копійкою, гірше його боялась ворогів своїх, більше молилась Богови, дужче лаялась з муживами і бабами, котрих тяжко ненавидїла, а тим часом брала з них все, що можна було загарбати в свої руки. Так обоє Каци турбовались по цілих днях — з раня до вечора, а часами і в ночи. Файґа ще й тим більше турбовалась від Боруха, що дуже любила своїх дїтий, надто бідкалась коло них, годувала їх, пестила і часто лїчила їх зовсїм здорових. Любила вона ще й сама коло печі поратись. Не диво, що на сій аренді Каци скоро й забогатїли. Розбогатївши добре, хтїли Каци вже вибирати ся в повітовий ґо́род, щоб завести там крамницю, аж тут як на те заслаб старий ґраф і незабаром помер. Борух Кац, як похіпний жид, запобіг ласки у ґрафинї, пожичив їй десять тисяч карбованців і взяв в посесию Гетьманцї з Пасинками на дванайцять лїт. На посесиї пішло Кацам ще лучше, нїж на аренді. Каци стали значно богатїти. А ґрафиня тим часом зовсїм закрутилась в Во-

лощинї і тратила грошї з своїм коханком, як навіжена. Оттут Каци і стали в пригодї ґрафинї Лагодї. Коли тілько треба було ґрафинї гроший, Каци зараз таки діставали їх, — за те обережені старими ґрафами лїси гетьманські стали один за другим переходити в жидівські руки. Немилосердно і зимою і лїтом валились в обох дубових і в третьому чорному лїсї столїтні величезні дуби, ясенї, явори, клени, граби і всяке ннче дерево. Дерево одно за другим валилось, — гук-гуком ішов по лїсї, а земля аж стогнала. А Каци богатїли та богатїли. — Минуло чотири роки на посесиї і Каци вже віддали старшу дочку Сару заміж за рудого Сруля Зекцера, сина богатого купця. Для зятя Борух Кац взяв в посесию сусїдне з Гетьманцями велике село, подароване казною якомусь значному ґенералови з Нїмцїв.

Панує поки Кац в Гетьманцях тай годї. Воно як правду казати, то Каци обоє ще навіть не пруть ся в пани, як ось инчі жиди-посесори. Грошї вартнїщі для них, нїж панство. Вони і тепер обоє вбирають ся як прості жиди, їздять на простій бричцї і навіть не захотїли жити в палатї, а оселились собі в невеличкім будинку, де колись жили окономи панів.

Палата стоїть вже занехаяна чотири роки: тим-то вона і стала така погана і сумна. За те завжди в яку хочеш добу — вид на село Гетьманцї дуже чудовий. Ось і тепер на дворі рання осїнь; вид села змінив ся, але неспоганїв. Садки бринїють ще лучше, нїж на веснї. Листя на одному дереві зовсїм почервонїло, на другім пожовкло, а на третьому ще зеленїє; усе це переливаєть ся в садках усякими тонами і надає їм чимало краси. А тут ще на яблунях рясно красують ся червоно-бурі, всї в плямах, як в ластовиннї циганки, дуже хороше ясують на сонцї червоні боки саблуків, немов облиті сьвіжою кровю; гарні і зелено-жовті горнячки, що́ гнуть гільля яблунь геть аж до землї. А нїжні біло-жовті папірівки здають ся янтаровими кульчиками на яблунях. Та тут одних зимових яблук не перелїчити. Коли дивити ся в осени з дзвінницї на Гетьманцї, то кожний садок в селї здаєть ся квітником, а все село чарівним килимом. Оттакі-то чудові села на нашім милім Подїлю.

Що-ж Гетьманцї, що люде думають-гадають? На таке питання тілько і можна сказати, що в Гетьманцях, як і кругом по селах, усе глухо якось поводить ся.

II.

По самій середині Гетьманців, високо над річкою Росошою, стремить мов відрубана, ґранітна скеля; з під скелі б€ з джерела хороша та погожа вода. Колись-то, ще за старого ґрафа, все це місце було вибруковане каменем і вода текла з вимурованої криниці через два дубових жолуби. Тепер і слїду не зісталось від тих жолубів; криниця виглядає зовсїм простою криницею, хоч води і тепер в нїй чимало, — так що стало-б на все село. Від криниці веде в гору наскісь мала стежка; по сїй стежці вибиралась в гору дївчина з повними відрами води. Доволї було раз глянути на сю дївчину, щоб нїколи вже не забути її хорошого і дуже привабного виду. Се і єсть перша по красї дївчина на всї Гетьманці. Дві чорні, довгі і густі коси в два рази, неначе вінцем обкручували її голову, непокірливе волося, що́ повибивалось із заплетених кіс, гарно красило трохи запалений сонцем лоб дївчини. Великі, ясні, карі очи горіли огнем і вабили до себе молодих хлопців; в її очах сьвітились і добрість і любощі. В селї її так і прозвали „квіткою“. Неодному вже молодому парубкови впала в очи квітка-дївчина. Тим часом в серцї квітки-дївчини був закуточок тілько для одного милого; їм одним вона жила і тїшилась і більше нїкого знати не хотїла. Звалась наша квітка-дївчина — Орисею.

Вийшовши по крутій стежці на рівну дорогу, Орися проворно перекинула коромесло з відрами з правого на лїве плече і пішла далї вулицею. З перших воріт лїворуч прожогом вибігла на зустріч Орисї найлучша її приятелька і однолїтка Гандзя, дївчина жвава, гостра і вже просватана.

— Стій, Гандзю, не кван ся серденько, — дзвінким голосом промовила Орися, а то ще перейдеш мінї дорогу з порожними відрами; най я лучше перейду тобі з повними.

— Цур йому! Та де-ж таки я-б тобі перейшла дорогу з порожними! Хіба я божевільна, чи що? Отсе так вигадала! Ти лучше скажи, де сьогоднї зберемо ся вулицею? — цїкаво спитала Гандзя у Орисї.

— Я-б бажала, — тихо вже відповіла Орися, — щоб як і вчора, біля нашої оселї.

— Ну, то й добре: бо і я так в думцї собі мала зібрати ся біля вашої оселї і навіть вже Марусі про се переказала.

— То й добре, Гандзю, перекажи тілько і другим дівчатам.

— І хлопцям, — лукаво додала Гандзя.

— Еге, і хлопцям, — сьміючись відповіла Орися.

Довго-б ще приятельки балакали собі оттак, як-би не вийшла з хати мати Гандзї і не закричала, щоб та мерщій бігла по воду.

Мусїли вони розійтись.

На порозї хати зустрів батько Орисю словами:

— А знаєш що, доню?

— Що, тату? — полохливо спитала Орися.

— Не полохай ся, а біжи-но лучше в клуню, та поможи там Василеви завидна упорати ся з ячменем, бо я вже так натомив ся, що і плечий не можу звести.

— Добре, тату, — охоче відповіла Орися і, вилївши з відер воду в дїжечку, побігла на тік, на поміч Василеви.

Василь з першого погляду не був похожий на свою сестру. На зріст він був дуже високий, а до того худий, тілько його карі та ясні очи показували, що він брат Орисї. Брат з сестрою жили добре, як рідко.

— Добрий-вечер тобі Василю! — привитала Орися брата, прожогом вбігаючи в клуню.

— І тобі, — спокійно відказав видимо стомлений Василь.

— Помагайбі, Василю!

— Спасибі, спасибі.

— А чим-же я тобі тут можу запомогти?

— Мітлою.

Орися, граючись, схопила в руки мітлу і знову запитала:

— Яким-же кінцем тобі змітати?

— Про мене, яким хочеш, тілько поглянь Орисю на то, що нас скоро захопить тут і ніч.

— Ой, не сердь ся, братіку, — сказала Орися і почала змітати мітлою колоски і грудочки землі з провіяного ячменю.

Вже дїло в клунї було на скінченню, коли се несподївано на дворі почав гавкати Рябкó.

— Чи ти, Василю, чуєш, що наш Рябкó на когось гавка. Десь хтось чужий приїшов до нас.

— А хто-ж, як не старости до тебе, — з усьміхом відказав Василь.

В Орисї і мітла випала з рук.

-- Чи справдї старости? — спитала Орися і важко зітхнула. Кров разом кинулась їй в лице, і серце застукало в грудях.

Василеви жаль стало сестри; він знав від кого її серце ждало старостів; він знав, як вірно вона любить Петра Стиртюка і як той щиро в ню закохав ся.

Оцей Петро і є той милий, котрим одним Орися жила і зза котрого нїкого більше знати не хотїла. Не видержала тепер бідна дївчина; скоро сльози покотились з очий і вона впала на груди братови і почала більш молити, нїж питати:

— Скажи, скажи мінї, братїку Василю, від кого-то старости? Може? Може?... — і вона не договорила.

— Пожди, Орисю, то ще непевна річ, що до нас старости прийшли, а ти вже піклуєш ся об тім, від кого вони. Не плач-бо! Дасть Бог, усе буде гаразд, — потїшав Василь сестру.

Орися хотїла засьміятись, та тілько скривилась.

Заспокоєна трохи, Орися хотїла знову взятись за мітлу, коли це мати покликала її з клунї. Вона митью кинула мітлу і побігла до матері. На порозї сїний її зустріла мати і тихенько промовила:

— Орисю, серце, причепурись трохи, там в господї тебе ждуть старости.

Тими тихими материними словами, як молотом, вдарено було по голові Орисї; серце її на хвилину наче перестало бити ся і в грудях сперло дух; — сердечна не могла і з місця рушитись. Добра мати причепурила їй трохи коси на голові, пригладила волося, що́ роскішно понависало було на лобови, здмухнула куряву з сорочки і плахти, і ввела за руку в господу.

В господї на покутї сидїв батько з старостами. Старости були самі заможні і поважні ґосподарі в Гетьманцях — Максим Стецюра і Архип Михальчук. Орися не памятала, як вона ввійшла в хату і навіть не привиталась з старостами. В неї закрутилась голова і в очах потемнїло. Тільки глянувши на поважних старостів, їй впало на думку, що ті старости не від Петра.

— От вам і наша дочка, — заговорив веселий батько; — хоч і не прибрана, але вже яка є, така й буде.

— Яка вона є, то другої вже й не треба, — сказав Максим Стецюра і скинув оком на Орисю.

— Ну, доню, — заговорив вже з повагою в голосі батько: Кланяй ся старостам, та похвались рушниками, що придбала, чи може не придбала, — то тоді і старости від тебе відцурають ся. Оце маєш, доню, — докінчив ще поважніще батько, — старости від Семена Нечепури.

Орися стояла коло печі, неначе камяна, а це десь і голос в неї взяв ся і сили десь набралось сказати батькови:

— Тату, я не хочу за Семена йти... я, я... я не можу...

— Що? Що таке?! — запитав сердито батько і встав з лави.

— Я, тату, не можу йти за Семена, — ледве вже виговорила Орися, — бо я... я...

— Цить, — перебив її батько, у котрого вже й рука піднялась була на нещасну Орисю, але він митьтю опамятав ся і опустив руку; старий постеріг, що не тілько не годить ся, але й грішно навіть лаятись, а не то що битись в такий час, коли в господі сидять старости.

Старости були ні в сих, ні в тих; нїчого такого їм і на думку не спадало. Вони повставали з лави і взялись за шапки,

— Прошу вас, вибачайте, — перепрошував і разом просив батько старостів; — сядьте ще на хвилину; се дівка, — показав він пальцем на Орисю,— так не второпала собі добре, що воно і до чого йде і сама не знає, що говорить.

— Може воно так і є, — заговорив стиха Максим Стецюра; — ми своє діло зробили, тепер ви робіть своє. Може вона й справді ще добре не второпала до чого оце все наше діло стосуєть ся, най собі поміркує на волї. А тепер, покищо, бувайте здорові. Бог ще нас приведе до вас, — під кінець заспокоїв Максим розгнїваного батька.

III.

Старости з хати, а Василь в хату. Глянувши на батька, а пісьля на сестру, він зразу постеріг, яке тут діло скоїлось.

— А! Так ось воно що?! Признавай ся, — грізно закричав батько на Орисю, — з ким ти вже встигла спізнатись?

Перелякана дівчина затрусилась, як осиковий лист, і крізь сльози плачучи, промовила:

— Тату, я ні з ким ще не спізналась... я тілько щиро і вірно полюбила Петра Стиртюкового.

— Петра! Попівського наймита, злодійського сина!... Його ти проміняла на ґосподарського сина?! Ах ти проклята!...

Роздратований батько замірив ся вже був рукою на дочку, але Василь загородив собою сестру і підставив свої груди під тяжкі батькові кулаки.

— І ти, і ти за одно з проклятою, — ще грізніще закричав батько на сина і почав водити по хаті очима, щоб схопити що небудь в руки. Сей замір постеріг Василь, вхопив сестру, і митьтю вискочив з хати на двір.

— Геть, геть, прокляті з хати! Щоб ваша тут і нога не була, а то прибю, вбю! — грізно кричав роздратований батько, але одначе не посьмів вибігти на двір: бояв ся наробити сорому на все село. Хоч він і крутий був батько, а все таки чоловік звичайний.

— От прокляті дїти — репетував в досадї батько. — От як вони шанують батька. В ні віщо ставлять батька; по своєму всяке хоче зробити, на своєму хоче встояти... Так-бо ні-ж, не так буде, а буде так, як я поставлю, як я захочу, — грізно крикнув батько і стукнув так кулаком по столї, що аж шибки в вікнах забреніли.

— Та не сердь ся-бо так дуже Якове, — тихо промовила мати, котра давно вже неворушимо стояла коло печі.

— Нї, я таки на своєму поставлю, — грімнув Яків і ще раз стукнув кулаком по столї.

— Буде так, як Господь дасть, — несьміливим голосом промовила мати.

— Нї, буде таки так, як я хочу!

— Усе Господь: проти Бога не підеш.

— Бо і ти може за одно з поганцями? — визьвірив ся Яків на жінку.

— Гай, гай! — стиха відказала жінка. — Хіба-ж я ворог своїй дитинї?!

— Та й я не ворог, і добра бяжаю їй, — заговорив вже тихіще Яків і сїв на лаву, коло столу.

Мати вийшла в сїни до Орисї, а в хатї остав ся один Яків. На самотинї злість його минула і на нього найшов сум.

— Гай, гай! — сказав він сам собі, низько спустив голову і замислив ся. Він пригадав собі, як назад тому скілька

днів він, як здавалось тоді йому, добре улагодив оце сватання таки в господі Омелька Нечепури, батька молодого Семена, першого ґосподаря в селі і пе́ршого багатиря.

А ді́ло було так: назад тому скілька днів, як раз в празниковий день Омелько за четвертою чаркою по приятельськи заговорив до Якова:

— От я, Якове, ти знаєш що?

— Ні, не знаю, а що? — спитав Яків і зразу постеріг, що Омелько має щось дуже ці́каве сказати.

— А мене, Якове, знаєш?

— Знаю, та ще й добре.

— Ото, Якове, в мене, славити Бога, є вже в лі́тах син.

— А в мене, Омельку, дочка.

— Так ото-ж, Якове, кажу, що в мого сина ді́ло за старостами не стане.

— Та і в моєї дочки, Омельку, певно рушники вже напоготові.

— Так значить сьому ді́лови вже й кінець?

— І вінець, — додав весело Яків.

— Так випємо ще по одній! — попросив Омелько.

— Випємо, свате, — сказав Яків ще й ногою тупнув.

Оце батьківське сватання вважалось вже ді́лом зовсім скінченим. Омелько не дозволив-би собі зломити своє слово і навіть радий був, що се ді́ло так швидко і просто склалось. Він знав Якова Муляра і жінку його Параску, як людий поважних в селі, знав він добре і всі достатки їх дочки Орисі, о котру, як йому звісно було, дуже закохав ся його син Семен. Ще радні́йший був сьому сватанню сам Яків.

— Оттак розумні батьки мудрують з своїми дітьми, — говорив сам собі Яків, ідучи до дому від Омелька. Пригадав він оце все і знову злість стала підходити йому під серце.

Тут ввійшла в хату Параска і стала поратись коло мисника.

— Залиши свої горшки з мисками, — сердито заговорив Яків до жінки, — та піди, та скажи оттій своїй любій дочці, щоб і нога її не посьміла ступити на порозі хати до того часу, поки вона не відцурає ся сама від злодійського сина, не покає ся передомною і не скаже, що піде заміж за Семена. Іди, та так просто їй і скажи.

Від такого приказу коло серця стиснуло в доброї Па-

раски. Вона добре знала свого чоловіка, знала, що він, як раз на чому став, то вже держав ся того до кінця. В сінях вона довго стояла над Орисею, котра за слїзми і сьвіта божого не бачила, — все просила її не плакати, а накінець не вдержалась сама, заплакала й собі.

В ту добу коло самих воріт їх оселї несподївано для Параски полилась чудова пісьня. Сьпівало разом кільканайцять голосів. І та чудова пісьня полилась і розлилась по всїй оселї Якова, по садочку, по всїх Гетьманцях... Ото вже й пісьня скінчилась, а чудовий голос її ще довго лунав далеко-далеко навколо Гетьманців, по нивах, долинах і гаях. Чудова пісьня розбудила Орисю, розворушила в неї почуття; вона встала на ноги, витерла рукавом сорочки сльози і хотїла вийти з сїний, але так і не вийшла. Стала коло сїнешних дверий і замислилась.

Коли це Гандзя раптом і голосно, неначе під самим ухом Орисї засьпівала:

Калино, калино,
Чого в лузї стоїш?
Чом не розцвітаєш?
Чи суші боїш ся,
Чи дощу бажаєш?

За Гандзею засьпівали дївочі голоси, а там і всї парубочі. Чудовий засьпів і самі слова пісьні були знайомі Орисї; вона колись і сама зачинала цю пісьню, але перше та пісьня не мала на ню такого впливу, як тепер. Тепер вона постерегала, що в тій пісьні виливаєть ся велике, невсипуче горе, таке горе, яке тепер її саму гнїтить.

Суші я не бою ся,
Дощу я бажаю, —
Думаю — гадаю,
Як зацвісти маю?

Зацвіла-б я біло, —
Мене люде знають,
Зацвіла-б червоно, —
З гільлям обламають.

Молода дївчино,
Чого смутна ходиш?
Чого смутна ходиш,
Чом не заговориш?

Не видержала тут сердешна Орися; тяжке горе знову підступило під серце і знову вона залилась слїзми. Бідна вона не знала, що той, кого вона так вірно любить, в ту саму хвилину, коли сльози, немов річкою, полились з її очий, тільки що надійшов безжурний на вулицю до гурту сьпівавших. Не знала, що коханий Петро так близько коло неї. Вона тілько що перед сим згадала про нього. А він і справдї безжурний

в ту хвилину нїчого не відаючи і не знаючи, гордо виступав, надходячи до гурту. Він був здоровий і моторний парубок; на вид він був не дуже гарний; були в Гетьманцях кращі від нього хлопцї, але його постать так сама і кидалась в вічи. Його скорійше можна було запримітити між инчими. Густі чорні кучері, неначе смушева шапка, покривали його голову. Вид його був сьміливий, постать горда, а очи горіли огнем. Він був письменний. Ще змалку він попав в наймити до батюшки і там з батющиними дїтьми самохіть вивчив ся читати й писати. Ще й до того він був найлучшим стиртником на всї Гетьманцї; нїхто лучше його не вмів вивершити стирту, навіть хоч яку велику і високу, і нїхто лучше його не вмів подавати снопи в барабан. Було чим Петрови і гордувати. Недармо його шанували й жиди, і сам посесор Кац.

— Тобі-б, Петре, можна було-б і раньше прийти, — зустріла його словами Гандзя, котра знала всї його стосунки з Орисею.

— Як-би можна було, то-би і приїшов раньше, — спокійно відповів Петро.

Оглянувши всїх, він насупив ся і легенько зітхнув.

— Чого так тяжко зітхнув, Петре? — знову спитала Гандзя.

— Бо мінї на серцї легко, — з усьміхом відказав Петро і повернув ся до товаришів.

Як не бачу Петруся,
Аж від вітру валю ся...

засьпівала раптом і несподївано для всїх Гандзя, а за нею вже й всї:

Ой лихо не Петрусь,
Біле личко, чорний вус...

Петро зняв шапку і низько уклонив ся дївчатам.

— Не до тебе пєть ся, не кажи й здоров, — відказала йому одна з дївчат і дзвінко засьміялась, а за нею й ще скілька дївчат.

— Як не до мене, то й не до мене, — відказав Петро, та й почав і собі сьпівати густим басом.

Тихо вийшов з воріт сумний Василь, привитав ся з товаришами, взяв за руку Петра і повів його вулицею вниз до річки.

Запримітивши це, декотрі дівчата перестали сьпівати і почали шептатись. Скоро пісьня зовсім замовкла. Тут враз всї заговорили, чом оце Орися не виходить.

— Гандзю, забіжи-но ти на хвилиночку до Орисї і виведи її до нас, — голосно на всю вулицю сказала одна дівчина.

— Нї, не піду я туди, бо в них певно щось недобре скоїлось в хатї; не дурно Василь такий сумний вийшов з двора і повів чогось Петра в долину, — відказала Гандзя.

— А справдї що так, — додав один з парубків.

— Та нам найлучше зараз-же розійтись, — промовила стиха Гандзя і скинула оком на свого коханого чорнявого Андрія, що́ все коло неї вертїв ся.

Тихо, сумно і несподївано раньше, чим в инчі вечори, розійшлась в той вечір гетьманська молодіж по хатах.

IV.

Неначе цьвяха в серцї вбив, неначе молотом по голові вдарив, — оттак тою новою звісткою вразив Василь Петра. Стиснуло коло серця в Петра, здавило йому дух в грудях. Довго він похожав з Василем попід вербами над Росошою, розважував з ним свою тугу та горе і як що не перебирали, нї на чім не могли стати.

— Роби, Петре, як сам гаразд знаєш, — сказав сумно Василь, прощаючись з Петром.

— Ох, Василю, Василю, коли і в мене голова кругом пішла і сам я тепер не знаю, що мінї дїяти. Я тілько знаю, що за нами правда, за нами повинен бути і Бог.

Невеселі розійшлись молоді і щирі приятелї. Нїколи вони ще такими не розходились.

Вернув ся Василь до дому геть вже пізно. Батько вже давно спочивав. Не спали ще мати і Орися. Вони сумно, мовчки сидїли, та ждали Василя. Почувши Василя, Орися вибігла йому на зустріч аж до воріт.

— Ну, що, що казав Петро? — спитала Орися, а сама аж затремтїла.

— Що-ж тут можна сказати! — промовив понуро Василь, а далї щоб розважити хоч трохи сестру, він додав нїби весело: — Та Петро все вірить в те, що за вами правда, значить, за вами повинна бути і сила і Бог.

— Господи, Господи! — крізь сльози промовила Орися. — Чого-б я тілько не зробила, чого-б я тілько не дала, щоб батько самі переїнакшили все; та я-б... — так і недокінчила вона далі.

— Пождем трохи Орисю, може й справді, як каже Петро, усе гаразд буде.

— Та це він все так... та тілько може ще що-небудь можна спробувати, — сказала Орися так, що Василь зразу постеріг, що вона має щось собі на думці.

— Роби, Орисю, усе, що знаєш, я тобі рука в кожному твоєму ділі.

— А може ти, Василю, будеш проти того, на чім я стала, бо воно таки дуже незвичайне, — сказала несьміливо Орися і пильно подивилась в вічи Василеви.

— А що-ж оце такого ти придумала?

— Цить, мовчи, Василю, — тихенько промовила Орися; — он батько вийшли з хати і простують на тік. Най батько й мати поснуть, то тоді я все тобі розкажу і як що можна, то так і зробимо.

Не більш як через годину Орися з Василем вийшли тихо з двору за ворота.

— Так ти, Орисю, — тихо промовив Василь, — зоставай ся тут, або йди в двір і там посидь на приспі коло хати, а я, як хоч, то побіжу і знову вернусь, тай як можна, то вже й не один;... може воно і справді вийде так добре, — говорив вже Василь сам до себе, повернувши на шлях, що́ прямував горою до повітового го́рода.

Орися мов камяна стояла коло воріт і очима водила за братом, поки він не счез в нічній темряві. Вона стояла боса, тілько на плечі накинута була свитка, а повітря було вже холодне і від холоду вона тремтїла, як в пропасниці. Кругом неї все було тихо, тілько де-де по селї гавкали собаки. Невеселі думки роїлись в голові нещасної Орисї; вона вже перестала і плакати, бо всї сльози виплакала. Довго вона так стояла, коли це посеред тиші почулась чиясь бесїда. В Орисї застукало в грудях і вона митьтю схопилась рукою за ворота. Дві чорні постатї почали виявлятись в нічній темряві і наближатись до неї.

— От тобі, Орисю, і сам Семен; поговори з ним, як

вмієш і о чім знаєш, а я піду спати, бо завтра зраня треба буде братись з батьком за нескінчену роботу.

Минуло скілька хвилин; мовчала Орися, мовчав і Семен.

— Семене! — стиха і сумним голосом перша заговорила Орися.

Семен почувши знакомий і коханий голос, забув все, подав ся вперед і силоміць обняв Орисю.

— Орисю, серце моє, голубко моя! — палко промовляв він, цілуючи в вічи дівчину.

Орися силою вирвалась з рук Семенових, стала поодаль від нього і важким голосом сказала:

— Ні, Семене, не слід тобі так силоміць робити, так не годить ся, так я не можу...

— Орисю, серце моє, чи невже ти мене таки не полюбиш? — запитав Семен і в голосі його чулись і любощі і докір. — Орисю, — заговорив далі він так любязно і так палко, що міг-би вразити кожне серце дівоче, — скажи-ж мині, скажи, що повинен я робити, щоб ти мене полюбила? Скажи... і я все зроблю. Чого хоч проси у мене, що хоч загадуй, я все зроблю, я на все готовий для тебе, бо я тебе вірно люблю і вічно буду любити.

Не розумом, а серцем постерегла Орися, як глибоко і щиро любить її Семен і як, значить, йому трудно буде відректись від неї. Постерегла і заплакала.

— Орисю, серце моє, чого ти плачеш? Скажи мині, я для тебе все зроблю, — говорив усе одно Семен, і справді готовий на все для Орисі, щоб тільки запобігти в неї кохання.

— Семене, — ще тихіще крізь сльози промовила Орися, — я тілько одного хочу в тебе просити... — і вона на хвилину замовчала. Семен насторожив уха.

— Семене, прошу я в тебе, як ласки в Бога, і перепрошую: покинь, забудь мене, бо я другого вже вірне люблю.

— Не мене... другого... — сумно сказав Семен і низько опустив голову, але митьтю неначе прокинув ся і палко заговорив: — Ні, ні! Я не покину тебе, бо люблю тебе, щиро люблю, люблю так, як ніхто вже тебе не може полюбити.

— Ні, Семене, не розривай ти мого серця, не нівеч ти мене, не вбивай ти мене... я люблю і по смерть любитиму Петра... Я скоріще утоплюсь, а ніж занехаю його. Відцурай ся лучше ти сам від мене.

— Забути тебе, відцурати ся від тебе, тоді, як я тебе так щиро і вірно люблю?! Ой, Боже мій милий! Як мінї відцурати ся? — промовив Семен неначе сам до себе.

— Скажи, мерщій, — відповіла Орися, — своєму батькови, а пісьля моєму, що ти роздумав і не хочеш вже сам мене сватати.

— Нї, Орисю, не можу я сам на себе брехати, не можу, не можу..., бо я тебе люблю, — і Семен знову подав ся вперед і простяг руки до Орисї, але доволї було для неї підняти злегка руку, і він зупинив ся і опустив руки.

— Орисю, дай мінї виждати який час... Надія мене не кидає... Може ти мене хоч кришечку полюбиш, а тоді, тоді...

— Нї, нї, Семене, — перебила його Орися, — не можу, не можу... Я тобі сказала вже, що скоріще накладу на себе руки, а ніж розстану ся з Петром. Семене! — почала далї просити Орися таким голосом, що кожний постеріг-би, що він ішов від самого серця, — зроби мене щасливою! Одно твоє слово, і ми будемо щасливі!

— Орисю, чи певна ти в тім, що будеш щаслива з Петром?

— Буду, буду! — мерщій відповіла Орися і в голосї її чулась певність.

— Ой, Боже мій милий, що мінї тут робити? — ще раз запитав Семен.

— Відцурай ся від мене, зроби нас щасливими. Бог побачить твою добрість і так тебе не оставить. Я сама буду просити Бога, благати Матїр Божу, щоб Вони і тебе наділили щастєм.

— Нехай буде так... Я зроблю по твоєму... але знай, що не я тебе, а ти мене цураєш ся. І я, я таки тебе не забуду, по смерть не забуду... Бувай щаслива! — голосно сказав Семен, махнув важко обома руками і повернув до дому.

Орися цїлу ніч, до самого раня простояла-б на однім місци коло воріт оселї, як-би не вийшла мати і не повела її спати.

V.

Знову стало кругом тихо в Гетьманцях; знову запанувала над селом нерушима тиша. Селяни втихомирились і вже спочивали пісьля своєї нелегкої роботи і чималої для кожного

турботи. Заснула вже і Орися, правда неспокійним сном, але все таки заснула. Не спав тілько Петро. Він вже раз зібрав ся був лягати, але зараз-же почув, що сон його не бере; він встав і накинув свиту на плечі. Йому чогось стало душно і тяжко в його низенькій і маленькій хатинці; душа його бажала волї і простору. Він вийшов в свій садочок, що́ прийшов ся як раз над скелею, обік котрої торкались води Росоші; тут вільніще зітхнув, але спокою не знайшов. Думи одна другої сумнїщі роєм роїлись в його голові і розривали серце і душу його. Петро, вірний син своєї роскішної країни, тепер був далеко від неї, всю його душу обняло до дна тяжке і невсипуче горе. Він тепер не примічав тої чудової роскоші, що́ кругом нього і над ним панувала в його маленькім садочку. А ніч, хоч то було в осени, була прехороша і чарівна. Такі ночі бувають тілько на Вкраїні. Повітря було хоч не тепле, але і не зовсім холодне і до того надто чисте і приязне. Нїчого сього не примічав Петро. Він навіть не звернув уваги на те, що кругом нього панувала нерушима тиша. Коли це він глибоко, глибоко зітхнув, втяг в себе чимало сьвіжого повітря, здрігнув ся і став оглядати ся кругом. Тут він підняв очи до неба, митьтю опустив їх, пісьля знову підняв і довго-довго вже не міг відвести їх від неба, того безмірного, чарівного, ясно-блакитного неба, де тьми-тьмущі зірок і зірочок мигали, блищали і сяли, та своїм промінням обливали його і весь садочок.

— Боже! як тут хороше та гарно! — сказав Петро і сам трохи злякав ся свого голосу. Черешнї, грушки, яблунї та вишнї, що́ непорушно стояли в садочку, здали ся йому чогось якимись грізними сторожами нічної тиші. Тут йому і на думку впало, що він один-один в садку; він спогадав Орисю і став кругом оглядати ся, неначе-б-то шукав її очима. Очи його скоро зупинились на чудовній і фантастичній купі верб, котрі сплелись з лозами і нахилились вниз верхами, та злегка торкались гільлям до самої річки. А кругом була така тиша, що навіть чути було, як риба в воді вигравала і скидалась. Довго неначе вкопаний стояв Петро на однім місци, стояв, дивив ся, слухав і мовчав. Він навіть вже не думав, не міркував і не пригадував нїчого; він сам не зміг-би сказати, як він себе чув... На сході сонця вже почало було трохи проясняти́сь небо; Петро глянув туди і розчумав ся.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 48673

— Час, час спати, — сказав він сам собі, важко зітхнув і повернув до хати, але з первого-же ступня зупинив ся: його вразило сьвітло в віконцях хати.

— Що-б це воно значило? — задав сам собі питання Петро, і скорою ходою попрямував до хати. На порозі він спинив ся на хвилинку, угледівши свого батька, що сидів на лаві, низко схиливши голову, в обідряній свитині і дірявих постолах.

— Добра ніч вам, тату, — спокійно в голосі привитав він батька, тай ввійшов в хату.

— А! Гм!... — промимрив сивий батько. — Це ти, сину? Де-ж ти до цеї пори пропадав? — питав батько хрипким голосом, ледві вимовляючи слова пяним язиком.

— Та я тату, не пропадав, а тут коло хати спочивав.

— Гм... спочивав, кажеш ти... добре синку! А як-же ти тепер хозяйнуєш? — допитував ся батько, піднявши трохи знову голову і заплющивши очи.

— А як бачите, тату, хозяйную з ласки Бога.

— Добре, сину, добре... А чим ти тепер будеш приймати батька? Ось, — промовив він далі гнівно і грізно, — твоя суча мати нічим не хоче мене приймати.

— Моя мати — не суча мати, та й нічим вас приймати, — сердито вже відказав Петро.

— Батька нічим приймати?! Ах ти, вражий сину... — гнівно крикнув батько.

— Може ти будеш їсти мочені сухарі з сіллю? — спитала Петрова мати, щоб заспокоїти пяного і гнівного свого чоловіка.

— Дурна ти з своїми моченими сухарями, а ще й стара... — роздратував ся ще більше старий. — Та я в своїх жидів і булок не їм. Давайте мині чого небудь теплого, зварїть мині гречаних галушок, та тілько з салом.

— Нї, тату, — відказав Петро, — не час тепер заходитись з галушками. Пора лягати спати і вам. Мати тепер щось нездужають: не час і не годить ся їм тепер коло печі поратись, а мині завтра вранці на роботу треба іти.

— Цить, вражий сину!

— Ідіть, тату, прошу вас, спати, а то знову, як і перше підіймете лайку, пісьля бійку і знову наробите сорому на все село.

— То ти, собачий сину, береш ся мене учити... Ах ти... — старий хотів підняти ся з лави, але вже не зміг; ноги не служили йому.

Петро щоб не визвати батька на бійку, вийшов з хати, і спересердя так грюкнув дверима, що розбита шибка в віконці вилетіла геть аж на двір. Це вже не вперве йому так приходилось морочитись з пяним батьком. Бувало і гірше сього. Допреж сього йому вже нераз приходилось вирівати з пяних рук батька немощну матір. Сам він не бояв ся батька, бо більше ніж в три рази був дужчий від нього, але ніколи він не дозволив собі і доторкнутись до нього. Він тілько сторонив ся від батька. І тепер він зостановив ся в сінях коло дверий і ждав, чи не почне батько бійки з матірю. Але хвалити Бога, в хаті стало тихо. Пяний батько вилаяв ся, простяг ся на лаві і скоро заснув.

Петро вийшов на двір і вже через вікно зобачив, як мати спокійно тричі перехрестила пяного батька, тричі сама перехрестилась, перехрестила свою вбогу постіль і лягла спочивати.

— От сьвята мати! — промовив сам до себе Петро. — Таку матір не можна не шанувати; — він глибоко зітхнув і перевів думку ва Орисю. — І Орися буде така; другою вона не може бути, — запевняв він сам себе і собі тричі перехрестив ся, та й ліг на призпі коло хати.

А й справді мати Петрова була навдивовижу всім добра і правдива. Вона нікого в селі не то що не скривдила, але навіть не зобидила словом. Всі її любили і поважали, хоч вона і дуже бідна була. В Гетьманцях її так і звали, то правдивою то нещасною Настею. Зла недоля слідком ходила за Настею. Ще за панщини вона зосталась сиротою разом з своєю менчою сестрою Мартою. Пісьля смерти батьків їм дістав ся ґрунт, але, з дозволу старого пана ґрафа, ним користував ся їх далекий родич, а Настя з сестрою росли і виростали по чужих людях. Таки ще за панщини пан проти волі Настї видав її пятьнайцятилітку заміж за Остапа Солодаря — парубка як парубка, але всім в селі було відомо, що молодий Остап ще парубком любив часами випити більш ніж треба. Пан розпорядив ся дати молодим половину наділу, що приходив ся Настї, і молоді Солодарі заходились ґосподарювати. Ґосподарювала більше сама Настя, бо Остап зістав ся більшу поло-

вину року з батьком своїм на солодівні коло панської винокурні. Другого року як побрались Солодарі, родив ся в них син Петро. І, Господи, як втішилась сином молоденька Настя. Вона навіть перестала піклуватись тим, що Остап щодня приходив до дому п'яний. А тут незабаром і воля нахопилась. Остап схаменув ся, покинув винокурню, зарік ся пити і налагодив ся ґосподарювати, спроміг ся на пару бичків і заходив ся коло свого садочку, що́ як ми знаєм прийшов ся над самою річкою. В садочку він зовсім закохав ся, посадив першого року немало дичок, на другий рік прищепив їх і розвів малий сливнячок і вишнячок. Тілько ґосподарство не пішло на руку Солодарям. Воно таки Остап не вмів ґосподарювати, бо змалку не привик був до тяжкої хліборобської праці, — і більше кохав ся в садочку, а з поля не мав користи. То сяк, то так, а три роки то все таки вони хозяйнували, може-б по полам з лихом ґосподарювали-б, як-би не спіткало їх тяжке лихо. Четвертого року пішла в Гетьманцях і кругом по селах пошесть на худобу. Солодарі позбулись своєї коханої пари волів. Пропали воли, пропало і все їх ґосподарство. Остап махнув на все рукою і знову почав пити. Він навіть вже не кохав ся в своєму садочку, котрий як на то дуже гарно розріс ся. З того часу і почалось лихо для Настї. Вісїм лїт вона ще боролась з тим лихом в своїй хатї, оплачуючи без помочи Остапа всї податки. Пятеро дїтий вона мала за той час і всї вони перемерли, більше з голоду та нужди; один Петрусь жив на велику втїху нещасної матери. Настав осьмий голодний рік, як побрались Солодарі. Податків і подушного нїчим було оплатити; нужда заставила Солодарів віддати ґрунт з хатою і садочком в найми, щоб сплатити податки, самим іти в комірники, а Петруся віддати в наймити до попа. Тут Остап на все махнув рукою, нї до чого не мішав ся і паняв ся знову на службу в винокурню, котру тримали вже жиди; ходив він завжди в латаній свитинї, дірявих постолах і що заробляв — все пропивав. Коло дванайцять лїт оттак бідувала Настя, поки Петро не став на ноги і не впало йому на розум покинути наймитувати і сїсти хозяїном на матернїй ґрунт. Не легко то йому було прогнати приблуду шевця з матерної оселї і відібрати ґрунт від дядька, що́ приходив ся йому аж в третїх. Ходив він і до волосного і до мирового посередника і перед ним вмів виправити своє право на матерню оселю і ґрунт. Волос-

ному писарови то повинен був дати три карбованці за те, що той написав йому жалобу в волость, — таки більш жалобу до самого себе, — та й ще мусів пообіцяти писарови пять карбованців, як тілько він на сході поверне діло в його сторону і видасть йому лист на право оселити ся на материній оселі і заняти материй ґрунт. Петро скоро і на це згодив ся. Перед жнивами якось розпочав Петро оце своє діло, а пісьля жнив вже й сів на місци. Хата була обідрана, Петро взяв ся до верху і почав латати покрівлю, а мати почала обмазувати, а пісьля білити її. В три днї вони спорядили як могли хату і запросили до себе батюшку осьвятити всю оселю.

— От тепер ти, Насте, заспокоїш ся за плечима такого сина, як Петро, — говорив на прощання батюшка; — а ти, Петре, шануй ся, не пий, будь завжди чесним і правдивим, — таким, як я тебе знаю, і Господь милосерний не оставить тебе так без нагороди. Як найдеш подружжя, то я і даром повінчаю вас, — закінчив сьміючись батюшка і почав благословити Солодарів — стару Настю з Петром, бо старого Остапа не було при хатї, він десь на ту пору з жидами виїхав аж до Бердичова. Тричі поцїлував Петро батюшку в руку і провів його аж за ворота своєї оселї.

Ввійшов Петро в хату і лекше йому зітхнулось, а мати його в той вечір до півночи молилась Богови і била поклони за сина, за чоловіка, за себе і за весь мир християнський.

Тілько Петро, як розумний чоловік, знав, що на сьому діло його ще не скінчилось; дядько його в третіх нахваляв ся, що як тілько він хоч раз несправно заплатить податки за ґрунт і оселю, то зараз-же громадою віднїме від нього все: оце саме пообіцяв йому зробити той-же самий волосний писар, взявши від нього два карбованці; від Петра він взяв всего вісїм карбованців. Прочувши про це, Петро і поставив з матїрю на тім, щоб ґрунт свій віддати на спіл своїм сусїдам по оселї — Охримови та Павлови Колїсниченкам, а самому ходити на поденну роботу до посесора і половину заробітку відкладати на податки. Що-дня ходив Петро на роботу до Каца і вертав ся до дому хоч і стомлений, але щасливий; він знав, що робить на матїр і на себе, знав і певний був в тім, що дома його жде мати з вечерою. Пісьля вечері він виходив на вулицю і приставав до ґурту, сьпівав і жартував як поводи-

лось між гетьманською молодіжю. Тут він вперве звернув увагу на Орисю Мулярівну. Скоро вони, вільні обоє, і щиро закохались.

Осінь тоді була тепла і суха; дощу не було і не було. Люди почали гомоніти про неврожай. Петро став задумувати ся.

— А що, — міркував він, — як Бог покарає неврожаєм і весь заробіток мій піде на хліб, та й нічим буде сплатити податки, то тоді і справді дядько віднїме і оселю і ґрунт. Він богатий, громада його послухає, а ще заплатить добре писарови, то той все дїло поверне на його користь.

Довго похожав Петро по садочку і розкидав розумом, як-би йому не попастись знову в біду.

— Як що не прикладай, — голосно сказав він, — а гроший треба, от і прийдеть ся обернутись до Каца. Піду, лишень, я на пораду до своєї неньки.

На тихій пораді з матїрю, Петро постановив піти до Каца і записатись на порцию.

VI.

Порция — це теж кріпацтво, та-ж панщина, тілько, правда, куплена. Видумали оцї порциї посесори жиди, бо вони дуже вигідні для них. Мусїли люди іти на порциї і до Каца. Він давав, глядючи по парубкови, вісїмнайцять, а то і двайцять карбованців і законтрактував кожного робітника в волости, щоб він цілий рік відробляв два робочих днї що тижня. Петро законтрактував ся за двайцять карбованців.

Тепер вже скоро рік мине, як Петро став на порциї у посесора. Порцийними грішми він сплатив всї податї, а на зароблянї харчував ся, та й ще купив матери нові шкапові чоботи, собі-ж купив сиву шапку і пів куцого кожушика до зимової роботи. В роцї ні одного дня не голодали. І мати і син тїшились своєю долею. Мати як вміла і могла працювала коло хати, не ходила вже на заробітки і поздоровшала.

— Більш як на двайцять лїт дав мінї віку син, — говорила мати своїй сусїдї Уляні Колїсниченковій. — Роди, Боже, оттаких синів всїм добрим матерям. Одного я бажаю і прошу кожний день у Бога, щоб йому вірне і добре подружжя попалось. А вже Петро на порі і в москалї його не візьмуть, як одинця.

— Та йому тепер все на руку іде, — заспокоювала стару Настю Уляна, — і тут не без щастя діло обійдеть ся. Він бо такий огрядний, а що путящий, то кожне в селї знає; йому під пару тілько й може стати найкраща дівчина в селі.

— Бог-би за вас, Уляно, говорив, та спасибі вам і за ласкаве слово. А тим часом бувайте здорові: тра йти лагодити вечерю для сина, — прощаючись додала стара Настя.

Дорогою в неї з голови не виходила Орися Мулярівна. І треба було так лучитись?! Треба було їм зійтись і покохатись? — думала все стара Настя і головою похитувала. — Лучше-б він був зійшов ся з другою рівною собі, щоб діло без всякої суперечки обійшлось. І, Господи! Єсть-же в селї і молоді, і моторні і гарні, навіть і добрі дівчата. Оттаку-б я і любила-б і догожала-б їй, а вона-б поважала і його і мене...

З такими думками заснула старенька Настя і в ту ніч, коли Петрови не спалось після необачного сватання Орисї Семеном Нечепурою.

Не більше двох годин в ту ніч спав Петро. Батько, мати ще спали, а він вже прокинув ся, спустив ся до Росоші, вмив ся, поробив що треба коло хати і потяг до посесорського току на порційний день. Тік стояв зараз за селом коло панського саду. До току було більш як пів версти від оселї Петра, і мати виносила йому обід на тік.

Стук та гам молотільної машини, покрики споквола погоничів машинних коней, регіт, сьміх і охання чотирьох десятків робітників, — все це разом змішалось в один гомін, котрий далеко розлягав ся по Гетьманцях і нагадував кожному на те, що в посесора на току кипить робота. З самого рання оттут робота так горить; вже четверта часть скирти пройшла через барабан машини, з-явилось на току пів ожереду соломи; а робітники ще не вгамувались. Вéсело здорові парубки кидають з скирти тяжкі снопи пшениці, котрі летять вниз і важко падають на землю; більш ніж десяток дівчат та хлопців підхоплюють снопи і відносять в клуню, де инчі вже складають їх коло станку машини. Двоє робітників тілько те і роблять, що розвязують снопи і подають сидячому коло барабана — барабанщикови. Кожному тут відведена своя робота. Хто раз тут взяв ся за граблї, зчищати колоски, що́ осипа-

ють ся з снопів, той вже до кінця дня не випускає їх з рук; хто взяв ся за мітлу — підмітати зерна, — держав ся її теж до кінця. Зрання до пізнього вечера не випускають з своїх рук лопат ті, котрі взялись за них, щоб відмітати чисте зерно пшениці на сторону до віялки; зсипщики зерна теж роблять своє діло до кінця дня роботи. Найтяжче тут місце коло барабану машини. Тут один невмілий і незугарний рух, і барабанщик міг на віки збути ся всіх пальців на руці, а то і всеї руки. Тут потрібна і сила і зручність, щоб як слїд підхопити розвязаний сніп, добре на лету розпластувати його і вмілими руками вставити в барабан і зараз-же не зводючи з барабана очий, знову руками підхоплювати новий сніп, совати його в барабан, і так до самісенького вечора. Не легка ся робота.

Тепер біля барабану красував ся Петро Стиртюк. Весь в куряві, як борошном обсипаний, сидів він на особливім стільчику, як на тронї, і визначав ся над усїма робітниками. Не одна дівчина скидала цікавими очима на огрядного і моторного Петра. За те сам Петро нї на кого і не моргнув очима; окрім барабану він нїчого другого не бачив; він навіть не примічав і не чув тієї колотнечі, гуркотнї, стукотнї, крику і сьміху, що́ гомоном розходились в клунї і кругом по току.

Довго о́сторонь милував ся на Петра і на всю робочу челядь старий Андрій Довбанюк, заможний і поважний ґосподар в Гетьманцях. Довбанюк ішов з свого поля, дорога йшла через тік, ворота були відчинені, він і завернув на тік, хоч там і нїкого не було з його хати. День вже був на вечірньому прузї; робоча челядь видимо була притомилась. Дівчата вже перестали балакати і підіймати на сьміх хлопців. В одного Петра, здавалось, була невгавуча сила; він кремезно сидів на своєму місци і виду не показував, що втомив ся, хоч тієї ночи дуже мало спочивав.

— Усе, усе тут гарно, хороше, — промовив стиха сам таки до себе старий Андрій Довбанюк, озирнувши ще раз старими очима Петра і всю робочу челядь, — та то погано, що всїм тут користують ся тілько одні жиди; вони тут всїм і верховодять!... — Він глибоко зітхнув і став собі ще дальше осторонь.

— Ну, зиво, зиво, дівцата! — заохочував робочу челядь Сруль, молодий, рябий ще й до того кривий жидок, прикащик посесорський.

— Зиво, зиво! — передражнила Сруля одна дівчина і всї кругом неї засьміялись.

— Зиво, зиво, дівцата! — гримнув в кулак на стиртї парубок і підняв сьміх на весь тік.

А Сруль байдуже: він сам осьміхав ся і похожав поміж челядю, щоб нїхто не відставав від роботи.

— Сце одна копа! — закричав Мордко, другий прикащик, котрий лїчив снопи, щоб знати скілько змолочено в день і скілько копа видає чистого зерна.

— Сце одна копа, сце! — загомоніло разом кілька веселих дівочих голосів і всї знову засьміялись.

Через пів години Мордко крикнув на стиртї: „Сабас!“ — і снопи перестали летїти зверху на низ.

Скоро Петрови подали до рук останнїй сніп і Сруль на всю клуню крикнув: „Герехт!“ — Петро зняв паса з великого колеса, барабан стукнув в останнїй раз і затих. Спокійно і гордо зійшов Петро з свого місця, розняв руки і став потягати ся здорово, скільки сили; по суставах його так і захрустїли всї кісточки; декотрі дівчата то аж здрігнули ся від того хрусту костий.

— Ну, що-ж тобі полекшало, Петре? — з осьміхом запитала його Гандзя.

— А як бач, таки і полекшало, — теж з осьміхом відповів Петро.

— Викачай ся ще, то все як рукою здійме, — додала друга цїкава дівчина.

— Ану, лишень, покажи Христе, як то людинї можна викачатись, — відрубав Петро і всї кругом його засьміялись.

— До кóла, до кóла! — скликувала на току Гандзя дівчат, — разом всї підем до касиєра для обрахунку. Скоро зібрала ся коло Гандзї вся юрба дівчат і Гандзя перша розпочала пісьню:

Повій, повій, буйний вітре,
Звідкиль тебе прошу;
Візьми-ж тую тяжку тугу,
Що на серцї ношу!...

Молодїж раптом підхопила, і пісьня, невеселая пісьня полилась і розлилась по всему селу.

Петро останнїм вийшов з току. Прикащики навмисне оставили його, щоб почастувати горілкою, хоч йому, як порций-

ному, на той день не слідувало давати горілки. Жиди дуже добре цінували Петра, як найлучшого барабанщика і догожали йому всім, а тим більше, що скоро вже кінчив ся його порційний рік. Петро випив одну по другій дві чарки горілки, закусив шматком чорного хліба і пустив ся доганяти своїх. Коло самого села він зустрів ся з Андрієм Довбанюком, котрий споквола мірною ходою прямував теж до села.

— Здорові були, дядьку! Добри-вечір вам, — привитав Довбанюка Петро.

— Здоров будь, козаче! Постій, тілько, не ганяй ся так, а стань зо мною в ногу. Оттак, так... А добре ти, козаче, робиш! З тебе повинен вийти путящий ґосподар. От як-би я мав дочку, то зараз-би вас і поженив.

Петро важко зітхнув і мовчав.

— Не легко тобі, козаче; бачу, що не легко; знаю і чого: усе мині моя стара розказала; розказала і про старостів, і про Якова, і про дівчину, та й про тебе таки.

Петро ще важче зітхнув, та все мовчав.

— Нїчого, хлопче, не піддавай ся, кріпись; якось-то воно, як той казав, буде, — утішав старий Довбанюк Петра, котрий йому дуже подобав ся. — От як-би я тобі міг чим запомогти, то зараз-би поміг. Пожди-но, Петре, а може ще й запоможу тобі, та-ж Яків мій кум...

— Ой, дядьку, зробіть ласку; я в вік вам не забуду цего, — заговорив тут палко Петро і став посеред дороги і Андрія зупинив.

— Та йди бо, козаче, в ногу, і не кричи так на всю вулицю, — сказав сьміючись Довбанюк. — Он, бач, на воротах стоїть Ґапка Щурова, а ся, як ти сам гаразд знаєш, така баба, що як що почує, то не тілько перекрутить, а ще й свого достачить в троє.

Петро замовчав і скоро розпрощав ся з Довбанюком, щиро подякувавши йому за його ласку і прихильність.

Короткою бесїдою з Андрієм Довбанюком Петро несказано втїшив ся.

VII.

На порозї мати зустріла Петра звісткою, що в село приїхав васильківський купець Онуфрий, скуповувати яблука, та инчу садовину.

— То й добре, мамо; завтра заходимось коло садочка; я маю два вільних днів і до жидів, хоч вони і просили, не піду; най вони там скрутять ся собі, — сказав Петро. — А щоб нам справитись в один день з садком, то я піду до Охріма і візьму їх Григорка на цілий день.

— Іди, іди, сину, — просила мати, — бо мині вже остогидло доглядати садка, а ті хлопці, оце по жнивах, то так і лізуть через окіп, — вже покрали всї соняшники. Добре, що хоч я сливи завчасу струсила і посушила; вийшло таки аж дві мірки сливочок.

— Добра з вас, мамо, хозяйка! Ви, либонь, ще й вишень насушили?

— Насушила, синочку; насушила і грушок; будемо мати свій узвар аж до нового плоду.

— За те, мамо, я вам куплю нового кожуха на Різдво.

Мати тихенько зітхнула, споглянула на сина добрими очима, та й подала на стіл миску гарячого кулїшу.

— Їж, сину, — просила мати: — кулїш добрий, густий; вкинула крупів, картоплї, квасолї і буряків: усе своє сину, — весело говорила вона, взявшись сама за ложку. Вона завжди ждала Петра з вечерою.

А новий кожух, то так у снї і приснив ся старій Настї; та ще який кожух! Увесь він був з молодих баранів, а зверху білий-білий, ще й до того всего з шовковими червоними кутасиками. О такім кожусї вона марила, ще як була дївчиною.

На другий день рано встав Петро, пішов до Колесниченків, розбудив Григорка, взяв на плечі дві драбини з воза і приніс до дому. Мати вже поралась з обідом коло печі.

— Ти, Григорку, — командував Петро, — полїзь на горище, там найдеш двоє лещат, а по за хатою привязані до стріхи держала до них; найдеш, принеси до мене, а я поки звяжу драбини до купи. Та мерщій, Григорку, бо чуєш по садах вже робота у людий кипить. Так воно й видно, що Онуфрий в селї. Ось воно вже в нас, як кажуть, садові-празникові днї. А все Онуфрий!...

Онуфрієм по просту звали гетьманські люди васильківського купця Онуфрия Митрофановича Дорошенка, родом таки з самого Василькова, повітового города київської губернії. Дорошенко кожний рік наїзжав в село і забирав на пуди сьвіжі та сухі яблука та инчу садовину. Він завжди розрахову-

вав ся на чисті гроші, а не квітками, і чесно. Гетьманці за те його дуже любили і ждали його кожний рік, як дорогого гостя. Він до кожного вмів обернути ся з теплим словом, а знакомих хозяїв, то запрошував до себе на київську горілку. Київську скоро розпивали і тоді брались до гетьманської. В селї наставав справжній садовий празник. Одні тут починали пити в Онуфрия, а кінчили дома, або в коршмі; другі на радощах, що одержали за садовину чисті гроші, частували і себе і приятелїв, а инчі, то пили на радощах, що ще одержать гроші від Онуфрия.

На другий день, як приїхав в село Онуфрий, Гетьманці, немов бжоли в пасїці, загули і клопотали ся по своїх садочках. Дівчата таки зараня почали сьпівати свої пісьні, та перегуковались одна з другою через один, а то і через два садки. Хлопці дражнили дівчат, а то і собі починали сьпівати своїх пісень. Гомін-гомоном ішов по всїх Гетьманцях. А робота все таки не стояла, а кипіла.

Петро впорав ся вже обірвати дві горнячки і половину саблука, а тут вийшла мати і почала звати на обід.

— А що, мамо, — озвав ся з драбини Петро, — як-би нам та таки тут в садочку пообідати?

— А нїчого, синку, можна і в садочку; та тілько несила вже моя горшка з борщем сюди винести; а я сьогодня, як на те, зварила борщ в більшенькому горшку, — сказала мати.

— Об сім вам, мамо, нїчого турбовати ся; з горшками як і з борщем ми зуміємо упоратись. А тепер ось ще в чім річ: — не зайве було-б ради такого дня і тея... по чарці, як то і в людий буває, бо чим і ми не люди?!

— Добре ти, сину, кажеш, як що в тебе єсть зайва копійчина.

— Овва, щоб в мене та не було! Розміняю карбованця, а для такого дня куплю горілки. А в вас, мамо, я знаю і посудинка єсть.

— Єсть, сину, пляшечка, ще й чиста.

— Так ви, мамо, — порядкував Петро, — готуйте що треба, я піду за борщем, а ти Григорку, мерщій на одній нозі, як то кажуть, збігай в коршму і візьми три крючки горілки; не забудь там сказати, що то горілка для мене, то тебе жиди не обдурють — і повні крючки дадуть: вони мене добре знають.

Григорко з радости аж підскочив, пішов колесом аж до

воріт, вхопив пляшку з рук матери і швидко пустив ся до коршми. Не вспів Петро винести горшка з борщем в садок, а Григорко вже вернув ся з горілкою.

— Біжи, Григорку, ще в хату, та візьми з печі горшка з кашою, то за одним заходом скінчимо весь обід.

— А і то правда, — додала мати, — і поставила дві миски в холодочку під грушкою: одну для борщу, а другу для каші; для хліба і соли вона розістлала на траві рушник. Ніж для хліба був гострий; деревляні ложки чисто вимиті.

Петро налив повну чарку горілки і подав матері:

— Благословіть, мамо, — сказав він, — а ми вже за вами і собі випємо.

Мати взяла лівою рукою чарку, правою перехрестилась і почала помаленьку пити горілку, утираючи усе правим рукавом губи. Помаленьку вона таки випила всю чарку і віддала її Петрови.

Випили і Петро з Григорком та й взялись до борщу.

— Мамо, якого-ж нам ще щастя треба? — весело запитав Петро. — Міні-б тілько...

— Вірне подружжя, — досказала мати і зітхнула; зітхнув і син.

— Нічого сину, — потішала мати; — не побивай ся, заздалегідь. Бог, знаєш, не без ласки, а козак не без долі. Вірне та любе подружжя від тебе не втіче.

— А по такій мові, будьте, мамо, здорові! — весело знову заговорив Петро і налив матері повну чарку горілки.

— Оце, сину, тілько для тебе випю ще трохи; випивши з пів чарки, мати закашлялась і передала Петрови чарку.

— Тепер, мамо, я за ваше і ще за чиєсь здоровя буду пити, — сказав ще веселіще Петро.

— Пий, синочку, пий на здоровячко, — сказала мати, та чогось і головою почала хитати. Мабуть на думку їй прийшла Орися.

— Де це, мамо, в нас взялась просяна каша? — спитав Петро, взявшись до каші.

— Та це я, сину, і забула тобі сказати, що виміняла в Опанасихи. Я в неї взяла два ґарці пшона, а їй маю віддати три мірки дрібної картоплі; дрібна картопля нам зовсім непотрібна, а їй пригодить ся, бо вона годує кабанця.

— Та й добра-ж з вас хозяйка, — сказав ще раз Петро, уплітаючи кашу з борщем.

— А все, сину, за твоїми плечима. Маю вже на зиму вінок, та й чималий, цибулї, маю повен горщок часнику; буде картопля своя; будуть свої буряки, буде й капуста. Тілько, Петре, тра кадібці до бондара віднести, щоб понабивав обручі, бо будуть текти.

— Добре, мамо: от візьму гроші за садовину і справлю все, що треба до хозяйства.

— Ще, сину, маю одну річ сказати тобі, — сказала мати і пильно так заглянула в вічи синови.

— А що таке? Говоріть мамо, я все зроблю, що ви тілько скажете.

— А от маю я скілька горсток конопель; єсть там і плоскінь; матірку я збила качалкою і сімячко зашила в торбину: буде в піст молоко до каші, ще й на насіння зістанеть ся. Біда тілько, що я сама не зможу намочити свої горсточки, а, Господи, як хочеть ся спромогтись на свою сорочку.

— Чом-же ви мінї, мамо, та раньше не сказали сього? Я все, що належить ся, зробив-би, — вже трохи невесело промовив Петро.

— Та де тобі, сину, возити ся коло такої роботи, — зітхнувши сказала мати.

— Та воно-ж можна і наняти собі робітницю для тої роботи. Того добра не аби скілько у вас! За злотий, а може трохи й більш, то всякий візьметь ся сю роботу зробити.

— А так, так, сину, Марійка запросила в мене злотий і береть ся не тілько намочити, але й розставити мокрі коноплї на нашому таки березї.

— То й добре, мамо; завтра-ж покличте її на роботу.

— Оттепер буду мати собі роботу на всю зиму і таки діждусь своєї сорочки.

Так розмовляючи і пообідали вони. По обідї Петро зараз знову заходив ся коло саблука, а мати пішла начиня мити. Оставалось Петрови обірвати до кінця саблук, дві циганки і одну ренетову яблуню. До полудня як раз Петро впорав ся з садком.

— Тепер, мамо, ви посидьте з хлопцем коло яблук, а я піду на село і роспитаю у людий, де Онуфрий на сей раз осїв ся, — говорив Петро, взуваючи чоботи.

— Добре, сину, тілько не барись там, — відповіла мати і почала з купи відбирати для себе дещо лучшеє з яблук.

VIII.

На селї коло коршми Петрови сказали, що Онуфрий заїхав і на сей раз, як і в ті роки, до Омелька Нечепури. Ся звістка дуже образила його. Йому не так нудно було зустрічатись з Омельком, як з Семеном. Але нїчого було робити, треба було йти.

На дворі Нечепуровім нїкогісенького не було. Двері в хату були зачинені. За то по гомону в садку було знати, що там назбиралось чимало людий. Петро й пішов на гомін.

Посеред чималого саду на ослонї під величезною черешнею сидїв Онуфрий з Омельком і з трьома другими гетьманськими хозяїнами; коло них стояло ще кілька хозяїнів і вели бесїду. Осторонь трохи від них молоде парубча з дївчиною-сестрою вибирали з свого воза яблука і бережно накладали в особливу корзину, що́ стояла на десяткових, чи як їх у нас називають — вакзальних терезах. Всї яблука Онуфрий приймав на вагу і платив по пять злотих від пуда.

Петро не то щоб несьміливо, а так споквола, тихою ходою наближав ся до людий.

— Здорові були! — разом привитав ся він до всїх, піднявши свою сиву шапку.

— Здоров, козаче, — відповів за всїх сам Онуфрий густим і трохи сипким голосом. Це був кремезний чоловік, лїт, так коло сорока. — А з чим Бог тебе привів? — приязно спитав він Петра.

— Та здебільшого зібрав яблук; чи не возьмете?

— А чому-ж? Давай сюди, хоч сто возів. А в тебе, молодче, скількo буде? Чи то може ти не парубок, а ґосподар?

— І парубок і ґосподар, — відказав сьміючись Петро.

— І парубок кажеш, і разом ґосподар! Ось воно що! То-то ти такий і огрядний. А жидам, як ось другі, нїчого з саду не продав? — запитав Онуфрий.

— А не діждуть вони! — з серцем відказав Петро.

— Оце по козацьки відрізав! А то он другі мелють, що самі жиди їх підвели. Тебе, козаче, правда, не підведуть?

— Не підведуть, а вже підвели.

— Як-же це воно так: і не підведуть і вже підвели? — спитав Онуфрий.

— А так: голова в мене на плечах єсть; знаю я чого жиди варті і скілько їм можна няти віри, а все таки мусів стати на порції до нашого посесора Хапуна.

— Е! як я бачу, то всї одним миром мазані; всї ви в одно туркаєте, що нужда заставила більшу половину села запродати свої садки жидови, та ще й якому? — Кривому Срулеви.

— А таки правда, що нужда, — відповів спокійно і поважно Петро. — А то докажіть такої: як прийде пора платити податі, дайте на наше село хоч пятьсот карбованців; ви-ж бо кожний рік берете садовини з села більш, як на тисячу карбованців.

— От куди стрельнув! — сказав сьміючись Онуфрий і встав з лави; видно було, що Петро образив його. — А проценти мінї хто буде платити? — спитав цїкаво Онуфрий.

— Та той, хто візьме грошї. І проценти можна в яблуках брати, — додав Петро.

— Ну, добре; а що як хто небудь з людий, а то може бути і половина села, не дотримають, се-б то, поки я в Гетьманцях, а вони вже всю садовину спродадуть, та ще й жидам?

— То-то й горе, що нам нїхто не вірить; а от бісові жиди, то більш всїх нам вірять; з ними приходить ся більше й дїла мати.

— Вони, голубе, — з осьміхом відказав Онуфрий, — менш нашого вам вірять; в кожного з них тілько більше риску, аби одержати зиску.

— Та воно-то правда, що так, — сказав Петро і важко зітхнув; — та ще й на лихо наше і ми самі один в другому зневірились. Нема в нас стародавної віри; нема одностайности.

— А в тебе, козаче, і справдї і голова на плечах, як ти сказав, та ще й видно, не половою вона набита; цїкавий з тебе парубок. А як тебе звуть? — спитав Онуфрий.

— А так і пишіть, коли вмієте писати: Петро Стиртюк, та скажіть вже, чи можна мінї мішком переносити сюди яблука до ваги?

— Нї, з мішка не прийму яблук, бо будуть перебитї; а ти візьми мою зайву корзину, що он біля ваги лежить. В ню влїзе коло трьох пудів, як ще навіть не більше.

— Спасибі за ласку, — подякував Петро Онуфрієви і взявши в руку корзину, пішов з саду.

Чотири рази мусів Петро повернути до дому і з дому, поки переніс всї яблука. Він сам на очах Онуфрия переважив свої яблука і вийшло всего 8 пудів і 32 фунти.

— Коли ти, Петре, такий мудрий, то скажи мінї, скільки тобі слїдує за яблука? — сьміючись запитав Онуфрий.

— А слїдує мінї рівно шість карбованців і чотири злоті, — се по нашому, а по вашому шість рублїв і шістьдесять копійок.

— То ти, як бачу, знаєш і по нашому і по вашому! Чи не письменний ти часом?

— А вже-ж письменний, — гордо відказав Петро.

— Оттакої! Вмієш, значить, і читати і писати... З таким чоловіком варто бути в приятельстві. Ходїм лишень, Петре, до мого воза, там ще залишилась одна непочата пляшка тієї гіркої...

— Нї, спасибі, пане Онуфрею, пити не буду, — подякував Петро.

— Може ти, Петре, і горілки не пєш? — здивував ся Онуфрий.

— Ба нї, пю, тілько тепер не буду пити... бо випєш з вами чарку, то треба буде, як поводить ся, і собі поставити, а в мене і гроший зайвих нема, а ще більш того часу не маю: он вже сонце за Мугир-гору сїдає.

— Боюсь тобі, Петре, і перечити, ти такий мудрий, та вчений... ось на тобі грошї і руку мою, як сьвідок того, що ми приятелями розстаєм ся.

Петро взяв грошї і стиснув обидвома руками руку Онуфрия так міцно, що той аж скрикнув.

— Вибачте, пане Онуфрею, це в нас називаєть ся по приятельськи щиро, від всего серця... А тепер — спасибі вам і бувайте здорові, — подякував і розпрощав ся Петро.

Петро з саду, а Яків Муляр з возом повним сьвіжих яблук в садок. Узрівши Якова, Петро зашамотав ся, але скоро поправив ся, підняв шапку і привитав ся. Яків тілько головою мотнув, нї слова не сказавши.

— Оце, — говорив сам до себе Петро, — прийшлось зострінутись і з Омельком і з Яковом. Не достає тілько побачитись з Семеном, а пісьля вже і з Орисею. Згадавши Ори-

сю, він зітхнув і насунув шапку низько на лоба, замислив ся і пішов тихою ходою. Він і сам не запримітив, як повернув з шляху поза церкву вниз на долину, де розлягились один по другому до Росоші пять панських ставків з маленькими млинами. До тих ставків доходили людські садки з огородами. Перелаз з Мулярового садка приходив ся коло третього ставка. Чим ближче наближав ся Петро до того перелазу, тим сильніще серце стукало в його грудях. По садках гомін вже стихав, подекуди з димарів почав підіймати ся дим.

— Матері вже вечері готують, — почав марити Петро, — і моя десь мати жде мене... а може й Орися мене жде?!... — і він підвів очи на перелаз. А там, немов з-ява яка, стояла весела Орися, ще й руки до нього через тин простягла.

— Орисю, голубко, ти тут... — чуло заговорив Петро, підбігаючи до перелазу.

— А я давно виглядаю тебе, — тихо сказала Орися, любязно зазираючи в очи Петрови.

— Адже ти не знала, що я прийду сюди, — здивував ся Петро.

— Я серцем чула, що ти прийдеш.

— Яке-ж в тебе, Орисю, віще-золоте серце!.. Ото й моє чуло, та тілько не вміло мині сказати, що ти вийдеш сюди.

— А твоє серце, Петре, не чує, не віщує тобі, коли ми поберемось? — спитала і важко зітхнула Орися.

— Скоро, скоро, Орисю, скоро ясочко, бо так довго не може бути... Ми-ж так любимось, що й на небі, повинно, знають про наше кохання.

— Ой, голубчику Петре, коли-б скоріще, бо батько хоч вже й не лають мене що дня, але без ножа ріжуть мене тим, що все мовчать, та скоса, хижо якось, подивляють ся. Оттут мині і скрутно стає: як гляну я на батька, то зараз собі тебе пригадаю.

— А в мене, Орисю, ти й з думки не виходиш: і роблю, і сплю — усе тебе ношу в серці; усе вбачаю тебе в своїх очах, а за обідом та вечерою, то разом з мамою згадуєм, що нам для щастя тілько тебе недостає.

Тут Орися не видержала і схилилась через тин головою на груди Петра.

— Орисю, — говорив чуло і палко Петро, цілуючи без перестанку свою кохану в вічи, в чоло і в уста, — оттак, Ори-

сю, вік будем жити, та милуватись... Ніхто нас не зможе розлучити; вік вкупі будем жити, вкупі будем працювати, вкупі будем їсти і веселити ся, вкупі однієї пісьні будем съпівати...

Орися підвела голову, зняла з Петрової голови шапку, почала гладити кучері і стиха заговорила:

— Ти, Петре, так гарно, так чуло говориш, що я ніби бачу вже оте щастя, ніби вже живу ним. Отак-би тебе ввік слухала і не розставалась-би з тобою!

Орися вже підняла була руки, щоб обняти милого, але раптом опустила їх, з жахом скрикнула і подалась назад:

— Ой, Петре, он вийшли жиди з млина і дивлять ся на нас, та ще й чорт наднїс туди бісового Сруля. Оцей як нагледїв нас, то все татови роскаже; бідна моя головонько! — сказала вже останнї слова Орися на бігу.

Петро стояв на місци, поки було видко Орисю, а пісьля махнув рукою, вилаяв жидів і повернув стежкою назад.

— Як-же ти, сину, забарив ся, — зустріла мати Петра такими словами, — боюсь, що вже і пшеничні галушки скипілись, а я як на то вкинула в горщок для запаху всї печариці, що набрала під розсохатою вербою.

Петро змовчав, тілько любязно скинув очима на матїр.

Вечеряли вони на дворі; стара мати всю вечерю весело говорила о тім, що в них є, що буде і чого недостає. Петро слухав і не слухав; він думкою десь далеко лїтав.

Чудний сон тієї ночи приснив ся Петрови. Снилось йому, що він сидїв в себе коло хати на приспі, а тут з садочку, немов ласочка, тихесенько підкрадалась до нього Орися. Він кинув ся до неї і перед ним виріс — кривий Сруль.

— Цур тобі, пек тобі, щезни сновидо, — крикнув у ві снї Петро і прокинув ся. Довго пісьля того Петро не міг заснути.

IX.

Чого боялась Орися, те й сталось. Сруль усе росказав Якову, та ще й доклав від себе чимало. Піднялась знову буча в тихій хатї Мулярів. Петро довго не знав, що робить ся в Мулярів. Якось на четвертий день, пісьля милування з Орисею коло перелазу, він веселий хоч і змучений вертав ся до дому з порцийного дня. Здалека він уздрів Василя коло своїх воріт і поспішив до нього.

— Здоров будь, Василю! З чим Бог приніс? — спитав Петро.

Василь мовчав, та переминав ся з ноги на ногу.

— Та чого це ти мовчиш, немов води в рот набрав? Ну-бо, Василю, роскажи що небудь.

— Невеселу звістку я тобі, бра, приніс, — тихо і сумно промовив Василь.

— А що, — може Семен знову засилав сватів? — спитав Петро і весь здрігнув ся.

— Та нї, не тее... та вже не знаю, як тобі і росказати, щоб не дуже тебе вразити.

— Та ну-бо, Василю, викладай! викладай разом, не рви мого серця. Може оце Орися занедужала?

— Та нї, не те кажу; а те, що батько хотять віддати Орисю в наймички...

— Орися наймичка! О, сього тілько не доставало! — сказав Петро і руками розвів.

— Та ще й до того, бра, батько сказали, що віддадуть її в чуже село: це, бач для того, як вони сказали, щоб вона з тобою не бачилась.

— Я догадуюсь, що це все чортів жид, бісів Сруль наробив. Пожди-ж, тварюко, я тобі!... — погрозив ся Петро, стиснувши грізно кулаками.

— Пожди, не сердь ся, Петре, я тобі роскажу по порядку усе діло, як воно було. Ото позавчера по обіді батько пішли в клуню спочивати, мати з Орисею вибрались кудись в гості, а я пішов був собі на село, бо як сам гаразд знаєш, був празниковий день. Приходжу ото я до дому, аж застаю в хаті Сруля: про щось він балакав з батьком. Не хтів я перебивати їх бесїди і сів собі на приспі коло хати; незабаром прийшли і мати з Орисею. Ввійшли ми всї троє в хату. Жид зашамотав ся і зараз-же вийшов з хати. Тато грізний сидять на лаві і анї слова. Мовчимо і ми всї, а далї мати і питають:

— Чого це Сруль приходив? Що він казав?

— А те, що мати повинна дивитись за своєю дочкою, щоб вона не тягалась як та паскуда! — гримнув батько і всїх нас вразив.

Орися зблїдла як полотно і ухопила ся за матїр.

— А ти, паскудо, — повернулись далї тато до Орисї, —

таки не забула отого поганого наймита? — оттак і налаялись батько. Вибачай, Петре, я все буду росказувати, як і лаялись батько.

— Говори, говори, братіку, — сумно сказав Петро.

— Так ото кажу, як запитали її батько, то Орися десь і сьміливости набралась відказати батькови: — Нї, тату, я його не забуду, бо він найлучший парубок в селї, адже-ж всї так в селї гудять... Батько, як опарені, скочили з лави і закричали: — Брешеш! не буде-ж по твоєму; віддам тебе в наймички, та ще в чуже село, то там скоро все забудеш!... Орися тут почала плакати, а роздратований батько усе лаялись та нахваляли ся. А то вже і стихли. В хатї, немов в домовинї стало тихо та сумно. Мовчали батько, мовчали і ми. — Тьфу! сплюнули тато, взяли шапку і пішли до Хапуна. Хапун засилав бач Сруля, за татом, щоб довести дїло до кінця про оті, кажу, сорок десятин цїлини з під дубини, що вже давно щось він обіцяє, та не дає людям...

Петро мовчав, та все слухав не перебиваючи Василя, а Василь довго ще розказував про батька, про матїр, а напослїдок повів річ і про Орисю:

— Так ти кажеш, — перебив Петро Василя, — що Орися сама поставила, щоб нам до якого часу більш не зустрічатись.

— Еге, Петре, сама; ото й просила і наказувала мінї передати тобі об сїм.

— Добре вона поставила, бо й справдї тілько жалю будем завдавати одно другому. Добре в неї серце, — добрий і розум. Але, Василю, питаю тебе і допитуюсь, чи правда то воно, що мати за нами руку держить?

— А я-ж тобі кажу, що вчера мати заспокоюючи Орисю, сказала, що вона-б і сама бажала, щоб ви побрались.

— Отся друга добра звістка, — говорив вже веселїйше Петро, — варт первої гіркої. Це ще вилами писано, що батько віддасть Орисю в наймі, та ще й в чуже село, а коли мати за нами тягне руку, то це все одно, що пів дїла зроблено. Батько хоч і упертий чоловік, але і правдивий, ще й до того розумний. Він не доведе дїла до лиха. Якось-то воно все буде. Іди, Василю, і так скажи Орисї, що як тілько вона вірно мене любить, в чім я, додай, певний, — любить так як я її люблю, то вона буде моєю і щасливою. Оттак і скажи.

Василь веселіщий вернув ся до дому, як ішов з дому. Переговоривши з Василем, повеселійшала і Орися.

Петро довго ходив по двору і розважав свою тугу, вже хотів він іти на пораду до неньки, а то роздумав і пішов просити поради до Андрія Довбанюка. Від Андрія він вернув ся зовсім веселий. А тут ще мати зустріла його радістною вісткою, що до батюшки знову приїхав з Київа його небіж Олександер і вже заходив до їх оселі і все роспитував ся про їх життя.

— Господи! — скрикнув Петро, — яких тілько звісток не набрав ся я сьогодня, але ся послідня — найлучша. Піду я зараз до панича. Він бо і грамоті мене навчив, — від нього я і розуму набрав ся. А тепер, мабуть, то сам Господь його сюди направив. От хто мині дасть пораду і стане в пригоді.

X.

Днї шли за днями. Робота в селї не стояла, а йшла своєю чергою. Покінчили люди з садками, а тут вже нахопилась робота з огородиною: в однім городї збирали біб, квасолю, гарбузи, в другім копали картоплю, буряки, а де, то й до капусти брались. Де були дівчата, там без пісень не обходилось. Хозяї з парубками та хлопцями або порались по своїх стодолах, або в полї орали вже на зяблю. Не мало турбовалось людий і в посесора на току. Петро щоденно ходив на посесорський тік, бо одержував добру плату за непорцийні днї. Жид платив йому по два сороківцї і по три крючки горілки; другі парубки брали тілько по два злоті і по квітку на один крючок горілки в коршмі; дівчата брали по сороківцю, а підлітки по злотому і теж всї по квітку на один крючок горілки в коршмі.

В Гетьманцях, як і по других селах веселіще всего іде робота тодї, як баби січуть, шаткують і квасять капусту. Роблять це дїло по старому звичаю спільно; збирають ся дві, три, чотири, а то й більше хозяйок. Січуть собі споквола, балакають, гуторять і пісень сьпівають, а вкінцї, як скінчать роботу в спільної ґосподинї, то запивають могорич. Чим заможніща спільна ґосподиня, тим вона лучше стараєть ся поставитись. Бідні рідко збирають ся в спілку; більш самотно працюють: нїчим бідолашним поставитись.

Одна самотно сїкла і посолила собі капусту і мати Петра, але справилась враз з спільними ґосподинями. Стара Настя ще й попадї помогла шаткувати капусту. Без неї попадя ще нї разу не шаткувала і не солила капусти. Настя була дотепна в сїй роботї.

В ті днї, коли Настя працювала у попадї, Петро робив на току у батюшки. Його тягло до панича Олександра Івановича, котрому він вже як батюшцї на сповіди, росказав своє горе і щастя. Олександер Іванович заспокоїв Петра і пообіцяв йому помогти в його пригодї.

Як тілько покінчили в Гетьманцях з капустою, нахопилась знову инча робота. Баби враз взялись до конопель. По всїх кутках села тілько й чутно було, як стукали битильні, або сухі, кленові ручки терлиць, та хлястали в повітрі горстки прядива. В повітрі то так і носилось над селом дрібне треня. А в старої Настї Солодарихи, то серце боліло, що її конопельки так і зістались ненамоченими. Баба Марійка кожний день обіцяла прийти на ту роботу, але так і не прийшла, а сама Настя зовсїм недужа була до сїєї працї.

— Бідна-ж моя голівонько, — бідкалась Настя перед сином за вечерою, — остались мої конопельки та й немочені, а я марила собі діждатись з них власної сорочки.

Петро слухав, та уплїтав смачно затїрку.

— Та й смачна-ж, мамо, сьогодня затїрка і дуже запашна, а все печериці зробили; де це ви їх нагледїли? — спитав Петро, перебиваючи бідкання матери.

— А там, сину, в садочку під розсохатою вербою.

— Назбирайте, мамо, печериць і завтра до галушок, а я вам в недїлю куплю в містї полотна на тонку сорочку; адже-ж тепер ходять в тонких не тілько дївчата, але й жінки і навіть баби.

— О нї, сину, не проміняю я своєї сорочки на тонку... цур їй... Мінї-б тілько до рук прядівця, а там я-би вже довела його до кінця-путя і таки-б мала сорочку.

— Нї, мамо, єй Богу, як розсудити, то коло тих конопель більш заходу, нїж зиску. Якось ще уторік, та таки панич Олександер Іванович з нашою матушкою розкладали і розлїчували на папері скілько то іде робочого часу, поки доведеш оті конопельки до сорочки. Як полїчили, кажу, що варт отта сорочка і скілько вона забирає робочого часу, то за кож-

ний робочий день, чуєте — день, добра робітниця більше не заробляє, як шість гроший.

— Говори собі, сину, своє, а я своє буду провадити, — перебила вже мати сина. — Одно те, що я не привикла до тонких сорочок, зовсім несудних до роботи, а друге — що я бідна буду робити без кужеля і веретена дальше в осени і зимою? Склавши руки в хаті сидіти?! Так бо нудьга візьме. На заробітки вже не здужаю ходити, та й не буде кому і коло хати зістати ся, як і ти підеш на роботу.

— Ну, мамо, так держіть ся ви собі старовини, а ми молоді будем інакше поводитись, — сказав Петро, згадав Орисю і думкою полетів до неї.

— Ой молоді ви, молоді, і всї то ви такі; всї ви не любите старовини; у вас і сорочки куповані і навіть з готовим вишиванням, але звісно підробленим; у вас і добрі намиста вже підроблені; — та чого-то тепер не підроблюють?! От у панів, то їх панї і панни навіть собі вид підроблюють, та цур їм — тим панам: не в них сила, не про них і річ. А то для нас старих боляче, що тепер не тілько дівчата, але й молодиці і сливе що баби стидають ся носити запаски, а все мійські спідниці; не кажу молодиця, а стара баба инча не хоче покривати голови наміткою, а так навіть до церкви і простує в хустці; міняють чулаї на ватяні кацавейки. Усюди зміни, та зміни...

— То й добре, мамо, що зміни є.

— Нї, сину, не дуже й добре, бо ті зміни ведуть до пустого; кожне тепер, хто тілько любить зміни, шукає легкої роботи, а то вже й такі народились, що й легкої роботи цурають ся. В ґосподарстві, сину, повір вже міні, без прядива і вовни не можна обійтись: бо що тодї будуть робити в осени і в довгі зими наші жінки? Хіба що піря дерти, та людий судити.

Петра дуже вразили материні доводи; він почав пригадувати, що йому панич Олександер Іванович говорив о сім ділї і так замислив ся в собі, що вже не чув, що далї мати говорила.

А стара Настя усе своє провадила:

— Он глянь, сину, — сказала вона голосніще, чим знову звернула увагу Петра на себе, — глянь на небо, які хмари збирають ся, певно в ночи піде дощ і заходить ся вже на цїлий тиждень. Що я тут в хаті буду робити?... А знаєш що, Петруню, — сказала вона вже другим голосом, — купи міні

в Ковалихи оттой мішечок вовни, що вона приносила, — адже-ж вона і не багато просить, тілько всего пів карбованця. А я собі позичу у сусїд скреплїв, очищу вовну і буду мати роботу сливе на всю зиму, а к весні буду мати нову запаску, а то й дві.

— Оце, мамо, для вас зроблю; це буде для вас від мене подарунок за те, що ви стерегли садок. І як що так, то навіть зараз-же піду до Ковалихи. Підождіть мене тут трохи.

Ковалиха жила недалеко від Солодарів в долинї над самою річкою. Ще здалека Петро почув, як Уляна Ковалиха лаялась з своєю сусїдкою за якісь качки.

— Ах ти відьмо гемонська, — репетувала на ввесь куток Ковалиха; — усе село знає, що ти відьма. Ти мінї всї гуси попереводила, а тепер взялась до качок.

— Брешеш, паскуднице жидівська, — відкликав ся через пліт другий жіночий, ще й молодий і дуже високий голос; — брешеш! Твої гуси пропив твій чоловік, а качки то ти сама попереносила в коршму.

— Брешеш, брешеш, то ти сама пяниця і твій чоловік пяниця і мати твоя пяниця...

Довго-б ще лаялась Ковалиха і зробила-б пяницями всїх родичів своєї сусїдки, як-би не побачила на воротах Петра.

— Добри-вечер, тїтко, — привитав ся Петро.

— Дай Боже здоровлячка! А що скажеж, Петре? — спитала Ковалиха вже веселим голосом.

— Прийшов я, тїтко, спитати вас, чи не продасте ви тієї вовни, що колись приносили до нас.

— Еге, ге! Де вже та вовна! вона вже давно пішла на люди, — промовила Ковалиха.

— Брешеш, бо не на люди, а на жидів! Я знаю, коли ти і віднесла ту вовну в коршму, — перебила Ковалиху її сусїдка.

— Брешеш ти сама, відьмо; то ти сама повідносила Срулеви все своє збіжжя, — вже роздратованим голосом кричала Ковалиха.

Петро мерщій повернув ся і не оглядаючись пішов до дому. Вже добре смерклось, коли Петро вернув ся до дому. Помолившись Богу і перехрестившись до сну, він лїг на призпі коло хати спати — і якось перед самим сном згадав собі Ковалиху з її сусїдкою і як прирівняв їх до Орисї, то аж не-

самовито здрігнув ся, скочив на ноги і довго пісьля того не міг заснути.

XI.

Як напророкувала стара Настя Солодариха, так і сталось. Дощ почав мрачити з півночі і вранці на другий день не переставав. Люди вже не нішли з плугами в поле, а зісталисъ дома.

Пообідавши раненько, Андрій Довбанюк одяг ся в стару сїру свитку і пішов навпростець через городи до Якова Муляра.

Андрій до воріт, а Яків з воріт.

— Здоров будь, куме, з тим днем, щó сегодня, — привитав ся перший Андрій.

— Дай Боже здоровя! А це може ти, куме, до мене йдеш? — спитав Яків.

— Ба нї, я оце покинув хату, бо там стара розвозилась з шматтям.

— Та й я оце, куме, не всидїв в хатї, бо й моя стара ще до обіду прикріпила скреплї до лави, а це вже заходилась коло вовни, а дївка чеше щіткою ляні кукли, та таку підняли куряву, що й не думай всидїти в хатї.

— От і добре; підем разом на село, послухаєм, що люди гуторять.

— Та й я ото, куме, туди зібрав ся, — говорив Яків, ідучи в ногу з Андрієм по гряцюзї; — і маю ще дещо передати громадї від Хапуна. Два вечори я з ним мучив ся і все таки до кінця дїла не довів. Упертий жид, знай на своїм стоїть.

— Це-б то, куме, про цїлину з під дубини?

— Еге-ж бо, еге, куме.

— Цїкава оце річ у нас, таку річ треба розміркувати миром, громадою... А тепер поки що маю повернутись до тебе з инчим дїлом і навіть, коли хоч знати, не з пустяшним.

— А що там таке? — спитав Яків, звівши очи на кума.

— Та от по всїм селї, як в дзвони дзвонять, що ти, куме, нїби-то віддаєш свою дочку в наймички... Я звісно не вірю, щоб сьому була правда. Не може бути, щоб такий ґосподар, як ти, куме, віддав свою дочку в наймички.

Яків спустив очи в землю, насупив низько брови і все мовчав; йому стало нїяково перед кумом.

— Чого-ж ти, куме, мовчиш? Вже щось там таки в вас було? — спитав Андрій.

— Та було-ж, було, — признав ся Яків. — Я ото розсердив ся на дочку, та й накричав, що віддам її в найми, а тут чорт принїс Сруля в хату, я і сказав йому, щоб він найшов мінї службу для дівки...

— Так бач, — перебив Андрій Якова, — проклятий жид знав, що ти, куме, спересердя ото сказав, а тепер він дзвонить по всьому селу, що ти віддаєш дочку в найми і все це длятого, щоб ославити тебе, доброго ґосподаря. Жиди, як-би могли, то ославили-б всїх ґосподарів в Гетьманцях, щоб пісьля лекше було їх нївечити і заставити на себе робити.

— Воно то таки й справдї так, — сказав вже веселїще Яків.

— Але ти, Якове, і не думаєш вже віддавати дочку в найми?

— Та-ж кажу тобі, що нї, — знову сердито відказав Яків.

— Коли так, куме, то й добре, тілько ще треба Срулеви пельку заткнути, щоб не брехав дурно.

— Підем, куме, мерщій, бо поки дійдем до коршми, то геть змокнем, — сказав Яків, щоб перебити важку для нього бесїду.

В коршмі вже було повно людий. Тут був і Петро Стиртюк. Оберегаючи громадські інтереси, він вже встиг схопити ся і полаяти ся з Срулем, котрий все витлумачував людям, як то їм вигідно взяти на себе оброблювати з третьої части сорок десятин цїлини з під дубини. Сипким від крику голосом Сруль голосив на всю коршму:

— Люди добрі, ви собі посцитайте то, сцо як-би ви за грошї обробляли отту землю, то козний з вас полуцив-би небільс сости, а все на рідкість сїм карбованцїв за одну морґу землї, і то як-би козний сам і зорав, і засїяв, і зібрав, і звіз на тік хлїб з тої морґи: це все вірно, сцо так, бо це все колись ми з вами розсцитували. А тепер насцитайте і те, сцо на морзї цїлини родить найменс проса сїм-вісїм кіп, — най буде все сїм. Козному, хто візьме на себе морґу, прийдеть ся дві копи і двайцять снопів проса, а копа проса з цїлини видає то все мало три корцї, знацить всього вийде сїм корцїв. Корець проса мозна продати по три карбованцї: виходить

всього двайцять один карбованець користи. Оттут і розсцитуйте собі вже ви самі...

— Срулю, а хто нам заплатить за те, що ми будем розкорчовувати хоч подекуди дубові пні на тій цїлині? — запитав Сруля Петро.

— Та то хіба багато кожному прийдеть ся викорцувати оттих пнїв? Не всї-з пні будете корцувати, а так подекуди, сцо-б можна було плугом пройти та бороною.

— Оттак, Срулю, і клади за цю роботу по двайцять карбованцїв на морґу. А заробіток де? За половину урожаю то ще можна взяти і то на три роки, а за третю часть, то нї за що, — сказав Петро і став собі осторонь.

— Так, так; правда воно, правда! — загуло разом скілька голосів.

— Ет, хлопце, не мороци людий! Ти сам не думаєс брати на спіл землю, то й збиваєс добрих людий з путя! Не слухайте його, добрі люди, — сказав Сруль, показуючи рукою на Петра.

— Сам ти, старий брехуне, — заговорив несподївано Андрій Довбанюк, — морочиш людий. А ну тебе к бісу!

Люди звернули увагу на слова Андрія і разом всї загомонїли.

— Та чи сказав ти, Срулю, — запитав Яків Муляр, — що посесор мало того, що аж дві части врожаю править собі, та й ще виговорує собі до того два робочих днї в жнива.

Неначе грім вдарив, оттак та річ Якова збентежила людий. В коршмі підняв ся галас, кожний кричав своє, не слухаючи другого; тут одні кричали, а другі, то вже лаялись. Сруль крутив ся і вертїв ся, як посолений вюн в мисцї. Виждавши хвилину, коли люди трохи притихли, він знову повернув ся до громади з словами:

— Люди добрі, маю сце сцось сказати і це вже будуть мої останні слова. Знайте, панове хозяї, сцо як тілько сегодня ввецїр не дасте посесорови слова, сцо приймаєте його умову, то він завтра віддасть цїлину майданським людям. Майданцї вже умовились з посесором і на другім тиждню поїдуть в волость законтрактуватись.

— Брехня, брехня!... бреше Сруль, — кричало знову разом скілька голосів.

Остання звістка дуже вразила людий. Громада скоро

притихла. В коршмі знайшлось немало людий, котрі і раньше чули, що Майданцї чатують на цїлину з під дубини, а декотрі, то навіть і бачили, як майданські люди заїзжали до посесора.

— Як так, то треба своїх післанців слати в Майдани, щоб вони умовили майданську громаду не квапитись лїзти в жидівське ярмо, — сказав голосно Петро.

— Треба, треба післати! — закричала разом сливе не вся громада.

— Я перший піду до Майданців, — відізвав ся Андрій Довбанюк; — вибирайте ще кого небудь для помочі мінї.

— Охріма Підкову! — крикнув голос з заду.

— Охріма, Охріма! — знову загула громада.

Охрім Підкова, здоровий чоловік, вищий цїлою головою від усїх людий, вийшов з громади, став коло Андрія і голосно сказав:

— І я піду!

— Візьмем ще з собою Петра; він письменний, то й стане нам там в пригодї, — промовив Андрій Довбанюк.

— І Петра, і Петра! — знову загула вся громада.

— Петре, підеш з нами? — спитав Петра Андрій.

— Як громада велить, то піду, куди тілько прикажуть.

— А щоб дорогого часу не гаяти, то завтра вранцї й махнем в Майдани, — сказав Андрій, повертаючись до своїх товаришів-післанців.

— Я готовий, дядьку, — відказав Петро Стиртюк.

— І я, — сказав Охрім.

Сруль почувши таку річ, вийшов з коршми і бігцем побіг до посесора.

Виклавши перед посесором все, що робилось і говорилось в коршмі, Сруль попросив у нього дозволу поїхати зараз-же в Майдани, щоб поперед гетьманських післанців довести з Майданцями дїло до кінця.

— Не треба! — гордо по жидівськи відказав Кац, — не треба. Я й без Майданців зумію скрутити своїх мужиків і присилую їх лизати мої патинки. А Майданцї, коли хотять, то нехай самі приїзжають і просять чого їм треба. А тепер щоб мінї до неділї був готовий на бумазї рахунок того, хто, що і скільки мінї винен. А там я роздивлюсь і дам свій приказ.

В той самий час, як сердитий Кац давав свій приказ Срулеви, Петро в коршмі натякнув людям, що громаді не слїд

збирати ся в коршмї, де і орендатор і инчі жидки слїдком ходять за людьми, вислухують, що громада говорить, та пісьля передають посесорови і через те ще завчасу жиди вміють підставити людям стільця в кожнім громадськім дїлї.

— А таки так... так не будем тут збирати ся, не будем! — загули люди.

— Будем ми, панове, з цего часу збирати ся на дубах коло церкви, — прикинув слівце хтось з людий.

— На дубах, на дубах, коло церкви! — загула ще раз громада.

Коло гетьманської церкви на схід сонця лежало більш десяти дубів; отті дуби вивезені були людьми з церковного лїса ще назад тому пять лїт. Марили тодї люди підняти миром церкву і дзвіницю, але наїхавший з ґубернії чиновник архітектор найшов, що церква дуже стара і що лучше було-би нову побудовати, а дзвіницю, то дозволив підняти. Гетьманцї миром підняли дзвіницю і підмурували її; церква-ж такою і зістала ся, як була, а дуби, що мали піти під неї, і тепер лежать коло цвинтаря.

XII.

Настала неділя, а з нею і погода. В Гетьманцях було тихо, як завжди буває зраня в неділї; по хатах зістались тільки малі дїти і ґосподинї, що порались коло печі, готуючи обід. В церкві було повно людий, через те, що на ярмарок в сусїдне місто мало хто поїхав, бо дуже тяжка була дорога. Осїнне сонце з чистого, блакитного неба ще зраня почало огрівати землю; земля стала протряхати.

Навкруги гетьманської церкви було так гарно, як буває часом ранньою теплою весною. Трава на цвинтарі від дощу зазеленїла і гарно блищала на сонцї густими і великими краплями роси. Гарно золотило проміння ясного осїннього сонця позолочений хрест на церкві і пожовкле листя дерев, що росли навкруги паркану цвинтаря. В церкві йшла Служба. Тихо, шепотючи губами, і щиро від серця молились люди; здавалось, що від тої щирої молитви гула вся церква. А кругом церкви було тихо; тільки одні горобцї без перестанку і вже аж надто цьвірінькали.

В церкві стало так душно, що староста мусїв лїзти по драбинї і відчиняти вікна на захід сонця. Дївчата повиходили

з бабинця і розбились на дві купи коло дзвіниці. Вони були повбирані і в чугаї і в кацавейки; з під чугаїв і кацавейок красувались спідниці всіх кольорів, а найбільше в їх уборах блищав червоний цьвіт. У декотрих то голови були заквітчані засушеними гвоздиками, повняками, чорнобривцями та инчими квітками; в кожної від кіс розсипались по плечах червоні кісники з стрічками. Орися стояла в меншій купі дівчат, побравшись за руки з Гандзею. На ній був розшитий, чорний з доброго свійського сукна чугай; підперезана вона була дорогим одеським поясом, тим самим, що́ її батько ще за чумаківства вивіз з Одеси для своєї ще молодої то було колись жінки. З під чугая низько опускалась червоно-горячого кольору спідниця; чоботи на ній були юхтові на колодочках з підківками. Коси на голові були дрібно заплетені і з заду звязані кісниками і стрічками всіх кольорів, що́ розсипались аж по всіх її плечах. З лиця вона трохи зблїдла пісьля жнив і здавалась ще кращою, як була в жнива. Вона вбирала тепер очи не одного молодого парубка.

— А що, дівчата, зберемо ся сегодня на вулицю? — хоч стиха, та виразно запитала Гандзя.

— А добре, зберемо ся! — разом відповіло їй немало голосів.

— А ти, Орисю, прийдеш? — спитала знову Гандзя.

— Прийду, як випрошусь, — відповіла Орися.

— Чого це й справді, Орисю, тебе не пускають на вулицю? — спитала у Орисї одна дівчина, так собі навмання без всякої лукавої мети.

— А не знаю, — відповіла Орися, а сама почервоніла і почала неспокійними руками розправляти стрічки на плечах Гандзї.

— А я знаю, — зачепила Орисю здорова, пикатa, червона з лиця Юхтима Бондарівна, що́ служила разом з Петром в попа і довго слїдком колись бігала за Петром.

— А як знаєш, то й знай собі на втїху, — відказала Юхтимі Орися, — тілько я тобі голубко скажу, що як мати, або батько твої довідають ся, що ти така дуже цїкава, то й тебе не будуть пускати на вулицю.

— А що, Юхтимцю, дістала здачі? — спитала сьміючись Гандзя.

Всї дівчата голосно засьміялись.

— Сьмійте ся, сьмійте ся, правте обідню куцому, а я піду Богу молити ся, — сердито сказала Бондарівна і повернула до церкви.

Незабаром скінчилась і Служба Божа і люди почали виходити з церкви. Вийшов і Яків Муляр з шматочком проскурки, котру бережно держав в лівій руці. Узрівши Орисю, він відломав крихту проскурки, подав їй, але нї слова не сказав. Орися подякувала батькови і пішла позаду його, держучись все за руку з Гандзею. До самого двора Яків вів бесіду з сусїдом і нї словечка не сказав Орисї. Сумний ввійшов він і в хату.

— Оце ти так сьогодня була в церкві? — спитав він в жінки, роздягаючись посеред хати.

— Не зібралась, то і післала Орисю, а сама то вже тут поралась коло печі, — відповіла стиха Муляриха.

— А що-ж ти впоралась з обідом?

— Обід вже в мене давно готовий; сїдай, коли хочеш до столу, а ти, Орисю, — сказала мати, — кинь ся хуччій до льоху і принеси холодець.

— То в тебе, жінко, — заговорив вже весело Яків, — і холодець є, і пампушки бачу на лаві і часником пахне... може ще і шкварки до часнику єсть?

— А вже-ж єсть: на те Бог неділю дав; ще й кабака наварила з пшеничною затіркою і спекла два коржі до маку, — з гордостю і разом весело відказала ґосподиня.

— Тим часом Орися внесла холодець і поставила на стіл. Яків потягнув носом в себе і запитав знову веселим голосом, повертаючись вже до Орисї:

— То це й холодець з часником?

— А вже-ж, татку; та ще й до цего холодцю єсть і горілка в пляшцї, — з радістю відповіла Орися, миттю кинулась до мисника і дістала пляшку з горілкою.

— Як я бачу, то ти, дївко, дочка розумного батька, — сказав Яків, моргнувши на Василя, котрий і собі почав сьміяти ся, сїдаючи за стіл поруч з батьком.

Пісьля другої чарки за обідом Яків ще більш розвеселив ся і подобрійшав. Орися була несказано рада, бо давно бачила таким батька; їй хотїлось і гратись і сьпівати, або хоч кого небудь зачіпати. Вона все й торкала Василя, то ліктем, то чобітками, а той нїби то нїчого не примічаючи, сидїв

тихо, та все мачав пампушки в миску з часником, кваплячись ухопити за кожним разом хоч одну, дві шкварки.

Вже обід був на скінченю, сімя взялась до коржів з маком, коли це двері відчинились і в хату якось несьміливо ввійшов дуже високий і слїпий на одно око жид.

— Здрастуйте, — несьміливо привитав ся жид, зняв з голови картуз і став коло порогу.

— Здоров будь, високий жиде! — з осьміхом відповів Яків.

— Яків Муляр тут? — спитав вже сьміливіще жид.

— Подивись на мене, то й побачиш Якова Муляра, — відказав Яків і засьміяв ся; засьміялись за ним і Орися з Василем.

— То ви хотїли віддати своя доцка на слузба? — спитав жид і впив ся сірими очима в Орисю. Око його завертїлось і видко було, що сто думок разом заворушилось в його голові. Він не ждав, що зострїне таку гарну дівчину, а такої йому і треба було.

Орися затрусилась як осиковий лист.

Якова теж дуже образило останнє питання жида.

— Ну, та й що? — спитав він вже сердитим голосом.

— То я взе найсов слузба, — відказав жид не постерегаючи, що Яків розсердив ся.

— Ну, та й що? — питав тілько сердито Яків.

— Слузба дузе добра: у самого Станового Пристава.

— Ну, та й що? — спитав Яків і визьвірив ся очима на жида.

— Пристав такий добрий, такий розумний, — хвалив жид; — недавно з ґубернії приїхав; він вдовець, але мати його добра кобіта, сцо луцсої в сьвітї нема.

— Ну, та й що? — ще раз запитав ся Яків і повернув ся на лаві до жида.

— Ну, та й сказіть, ци віддасте ви свою доцка на слузбу і сцо ви правите? — запитав і собі сердито жид.

— Віддай туди свою Суру! — так голосно і грізно відказав Яків, що жид аж здрігнув ся.

— Ну, — говорив вже неспокійно жид, — та менї вас Сруль переказував...

— Перекажи, — перебив сердито Яків жида, — і своему Срулеви, щоб він і свою Суру віддав туди.

Бідна Орися, слухаючи таку мову, зовсім перелякалась і стоячи тремтіла коло столу; кусок коржа, що́ вона була відкусила, так і зістав ся в роті, дальше не йшов; а мати з Василем грізно і сердито поводила очима, то на жида, то на Якова.

Жид обвів їх всіх своїм сірим оком, здвигнув плечима і почав вимовляти:

— Ну, на сцо я їхав сюди?... на сцо втратив ся?... на сцо ви переказували через Сруля?...

— Василю, покажи поганому жидови, де в нашій хаті двері, — сказав сердито Яків.

Василь миттю кинув ся з-за стола до жида. Жид прожогом вискочив з хати, в сінях міцно стукнув ся лобом об одвірок, вискочив на двір і почав кричаги: — ґвульт, ґвульт, ратуйте!... Тут де не вискочить собака і кинулась прямо жидови на груди. Жид з переляку впав лицем на землю і дух затаїв в собі. Собака на ступінь відступила і стала над його головою. Жид трохи очумав ся і хотів підняти голову, але Рябко гаркнув на нього, і він знову опустив голову до самої землї. Так кілька раз він то підіймав, то опускав голову; собака стояла над ним і вартувала його.

В сінях Орися з Василем аж за боки брались, так сьміялись, але Орися скоро пожалкувала бідного жида, оборонила його від Рябка і вивела за ворота.

Вийшовши з оселї Мулярів, жид потерявши глузд, знов почав кричати:

— Ґвульт, ґвульт! Мене собака з-їв!

На крик жида повискакували з сусїдних воріт собаки і обступили його, припершн до плота між будяками. Жид вже мовчав і трусив ся як в пропасниці, а собаки все гавкали наближаючись до нього. З сусїдних хат позбігались дїти і почали сьміятись над високим жахливим жидом і тим ще більше піддавали злости собакам. Довго-б так мучив ся жид, як-би на його щастя не надійшов соцький, та не визволив його від собак. Жид пісьля того і ступня не хотів ступити, все просив соцького, щоб він відвів його до самого Сруля.

— Та хто ти такий, і чого ти сюди попав? — допитував ся соцький у жида.

— Та я Шльомка, мишурес з го́рода, приїхав сюди за наймичкою, та мене собаки з-їли, — жалів ся жид соцькому.

— Ото-ж тобі, жиде, наука: не шукай в нас наймичок! Ото, бач, годі вже нами коверзувати. А тепер іди за мною; я доведу тебе до Сруля; та й Срулеви закажи шукати в нас наймичок, — навчаючи, говорив гетьманський соцький Томко Безносий.

XIII.

Коло півдня неділї гетьманські люди почали збирати ся на раду. Колоддя дубів коло цвинтаря вкрито було людьми; хто пізніще приїшов, то вже стояв. Поки що люди гуторили собі о різних річах, обходючи діло про цїлину до приїзду з Майдан виборних; а тих не було і не було. Вже сонце почало завертати за Мугир гору, а виборних все не було.

— Це певно десь якась притичина трапилась нашим посланцям, — сказав один з хозяїв.

— Та вже тут не без оказиї, — додав другий.

Громада заворушилась і почала радитись про цїлину.

— Панове громада! Стійте міцно на своєму: нехай Хапун дає за половину, та ще й на три роки і без всяких відбутків, — говорив сивий дїд, котрий ще сам хозяйнував на своєму ґрунтї, хоч і мав вже чотири жонатих синів.

— Таки так, так... — піддержала його громада.

— Лучше втеряєм цїлину, а перед Хапуном хоч на цей раз встоїмо на своєму; нехай знає і наших. Віддавав-же він перше цїлину за половину, — мусить і тепер віддати! — держав річ молодий ґосподар Федько Береза.

— А вже-ж так! — піддержала громада Березу.

— А по моєму, люди добрі, нам-би лучше попробувати ще так: може Хапун зсійдеть ся з нами на тім, що захоче брати з пяти кіп три, а нам дві віддасть. Все таки і так воно вигідно буде для нас; а то і справді можем випустити з своїх рук цїлину, — прикинув заможний і поважний ґосподар Харитон Москаленко.

— Не волимо! не хочемо! — закричала сливе не в один голос вся громада.

— А дивіть ся, — сказав хтось голосно з передних людий, — дивіть ся: наших ще нема з Майдан, а Сруль вже суне до нас...

Громада підняла Сруля на сьміх.

— Здорові були! — ласкаво так привитав ся Сруль.

— Здорові, здорові, як бачиш! — відказав йому Семен Нечепура, що́ стояв поруч з своїм батьком. Люди почали ще більш сьміятись.

— Оце десь про цілину, люди добрі, у вас мова іде?... так на чім-же ви постановили? — цікаво спитав Сруль.

— А стоїмо на своєму! - відказав йому Яків Муляр.

— І будемо на своєму стояти! — додав сивий дїд.

— Так, так! — загула вся громада.

— Як знаєте, люди добрі, так і робіть; я і не думав до вас заходити... я так по дорозї, — чогось почав викручуватись Сруль.

— А куди-ж оце тобі дорога лежала? — спитав Сруля один з хозяїв.

— Та я, я так... я до дому іду, — бухнув Сруль і розсьмішив всю громаду.

— Може тобі, Срулю, дати проводаторя, щоб на тебе часами не напали собаки? — прикинув Василь Мулярів.

— Я вам не Шльомка, — сердито відказав Сруль, повернув ся на місци і не прощаючись нї з ким посунув до дому.

Настала на хвилину тиша.

— А нашого старости нема, та й нема!... Десь вже й не прийде сюди, — сказав один з старих гетьманських ґосподарів.

— А вже-ж не прийде! В коршмі коло жидів тепліще, нїж тут, — з осьміхом додав Семен Нечепура.

Вся громада почала в один голос лаяти сїльського старосту Панаса Печерицю за його неправдиву прихильність до жидів.

— Наші їдуть, наші! — крикнув хтось з передних і вся громада разом заворушилась. На шляху показав ся Андріїв віз. На возї сидїв і правив кіньми сам Довбанюк, а за ним Охрім Підкова і Петро Стиртюк. Підїхали вони до громади, стали, позлазили з воза і мовчки привитали ся з громадою.

— Ну, а що? що такого? що нового привезли? — питали післанців разом скільки голосів з громади.

— А що! — сердито почав говорити Андрій. — Нїчого! тілько погано ось що.

— Що, що таке? розказуйте, ну-бо! — кричали люди з громади.

— Нїчого тут і росказувати, — теж сердито говорив Андрій; — тут, най йому біс... тут, най вам лучше роскаже Охрім, або Петро, бо я не гаразд вмію говорити...

Громада на хвилину притихла. Всї повернули очи до Охріма і Петра.

— А й справдї погане дїло, — серед тиші, заговорив спокійним голосом Охрім Підкова; — і погане не так наше дїло, як дїло майданських людий.

Охрім на хвилину зупинив ся і перевів дух. Вся громада мовчала.

— Ото, панове, — почав далї Охрім, — приїхали ми в Майдани саме в обідню пору і стали возом коло коршми. Тут нам сказано, що сьогодня пісьля обіду Майданцї теж мають зібрати ся на раду в кінцї села на вигонї. Ми туди й поїхали. Люди помаленьку почали збирати ся і онівдні зібрали ся трохи не всї хозяї. Отут-то ми наслухались про їх біду. Майданцям не в десять, а в сто раз приходить ся скрутнїще, нїж нам. Нам ще жити можна, а що їм, то вже не знаю, як вони і живуть?! Землї в них ще менше, нїж у нас; але-б це ще нїчого, — бо воно можна-б було повернути ся, як от у нас... можна було-б взяти на спіл... Та в тім то й біда, що в тамошнього посесора, теж жида, мало землї, а багато випасу, бо лїси майданського дїдича нерушимі. Жид має право по контракту тілько косити траву в лїсї і випасати скотину. Випаси, значить, має посесор добрі, так оце він і держить чимало скотини і сам оброблює всї лани, а людям нї крихточки землї не дає. Але і це-б ще кажуть Майданцї, нїчого, як-би тілько посесор приймав скотину на випас; адже-ж, кажу, має багато випасу; так бо нї — не хоче приймати, та й годї. В людий тілько й є випасу, що своя толока. На тій толоцї пасуть ся і конї і товарина, і вівцї і все таке инче... в дві недїлї так ту толоку збивають, що пісьля скотинї приходить ся гризти землю. Тож люди так і говорять, що „прийшлось скотину в жменї держати, а на попас за пазуху гнати“.

Прийде там сьвята недїля, або сьвято яке, то люди беруть на налигач скотину і ведуть попасати на великий почтовий шлях і пасуть по ровах. Господи, як там люди бідують! Не хочеть ся всього і пригадувати, бо страшно стає за себе, за свої Гетьманцї.

Охрім Підкова тут замовчав. Мовчала вся громада.

— Оце так біда! — сказав хтось з громади.

— Це вже справжня біда! — додав другий голос з громади.

І знову на скільки хвилин замовкло все в громаді.

— Так як-же нам тепер бути? — спитав голосно Омелько Нечепура і спустив очи до долу.

— Нї, перше тра знати, — якось поважно і разом сумно заговорив Яків Муляр, — знати, як і на чім зостановились на своїй раді Майданцї.

— Та що, панове; Майданцї дуже знївечені люди, то оце вони й стали на тім, щоб відказати ся від цїлини, щоб, бач, не довести, як там на радї говорили, і Гетьманців до поганого стану.

Отими словами Охрім Підкова дуже кожного вразив.

— Не тра, не треба! Не треба нам цїлини! Най Майданцї беруть! Ми маєм вже одну частину цїлини, — почали кричати голоси з громади.

— Панове громада! — голосно заговорив Петро, — я пісьля ради балакав з декотрими поважними майданськими ґосподарями, і вони просили мене переказати гетьманській громадї, щоб громадяне кріпились з Хапуном в своєму слові і щоб таки на своєму стали, а тодї вже, як що, то й їм відпустити вже яку частину цїлини.

— Отак, так, так! Стояти на своєму! Стояти, а пісьля половину цїлини Майданцям віддати!... — гула громада голосно на все село...

XIV.

Пройшла сьвята неділенька, настали робочі днї. Люди раді були теплим сухим дням і велике й мале вийшли в поле, щоб за погоди покінчити з зяблею. По всьому полю, немов та комашня, люди споквола погуковали на своїх полових, перевертаючи помалу чорну матїр-землю. Не легка це робота, за те велика і сьвята: нею все живе, нею сьвіт держить ся. Великі багатирі наші плугатирі! Вони перевертають пів сьвіта землї.

Веселим і щасливим чув себе Петро, орючи свою нивку спряжним плугом з пари коний Колесниченків і пари сїрих волів Максима Бондаря. Помахуючи батогом то на коний, то на волів, Петро стиха все гукав:

— Гей полові, гей гнїді!... Та й рілля гарня! — повернув ся він до Павла Колесниченка.

— Та така, Петре, люба, — промовив Колесниченко, — що дитина виросла-б, як-би посадити...

— Ой степ, поля — роскіш моя! — крикнув Петро і ступнув вперед два ступінї до коний; коні пупкіще взялись і потягли плуга.

Колесниченко умілою рукою очистив истиком вохку землю від леміша, наддав обидвома руками і грудьми і взяв глибше скибу чорної землї, котра ще падаючи з леміша, вже розсипалась, тулячись коло першої скиби.

— Що Петре, не говори, — весело заговорив Колесниченко, — а „нема над ремесло, як леміш та чересло".

— Так воно, бра, так, — не обертаючись відказав Петро, — та тільки „щоб лиха не знати, та треба своїм плугом, та на своїй ниві орати".

— А що-ж? Ти-ж от маєш ниву, хоч і невелику, але все свою, — тепер женись, возьми собі плуг волів і от тобі щастя в руки, — сказав Колесниченко і замовк; він добре знав, як поводить ся дїло Петра з Орисею.

Довго мовчав Петро, помахуючи споквола батогом, а далї стиха засьпівав:

Ой на горі два дубочки
Обидва розсохаті, —
А ми ходим, пане-брате,
Обидва нежопаті...

— Не так сумна пісьня твоя, Петре, як ти вельми сумно її сьпіваєш, але добре, що скоро скінчив, бо пора й роботу кінчати. Глянь он по дорозі тягнуть ся вже плуги до дому, — жартовливо говорив Колесниченко, щоб розвеселити сумного Петра.

— А й справдї, — відповів Петро, — давай дійдем скибою до кінця, та на тому й скінчимо.

— Гей, гей, соб тпру! — крикнув через кілька хвилин Петро і повернув кіньми на межу. Колесниченко звернув на бік плуга і почав його счищати истиком.

— А що, Павле, — спитав Петро, — чи тут плуга зіставим, чи візьмем з худобою на той бік гори?

— Візьмем, бра, бо тепер такий сьвіт настав, що навіть і плуга з поля можуть взяти.

Швидко наші приятелї вибрались з плугом на дорогу і повернули в долину, щоб вибратись на той бік гори, де була

людська ярина поруч з посесорською і куди тепер всїм селом виходили на ніч з худобою.

— От тепер, Павле, і засьпіваємо, — прикинув Петро.

— Добре, — відказав Колесниченко, — тілько не сумної, а веселої...

— Тягни за мною, — сказав Петро і почав голосно сьпівати:

Гей, гей, гей мій чорний воле!
Нива довга, в стерні поле...
Вітер віє-повіває,
Казаночок закипає...

Ой хто в лїсї озови ся!
Ой хто в полї відкликни ся!
Йди до мене вечеряти,
Моє серце звеселяти!

Ой у лїсї луна гине,
Із-за хмари місяць плине;
Вітер віє-повіває,
Казаночок простигає...

— Добра, Петре, твоя пісьня, добре ти її й сьпіваєш, але ще лучше вона натякує на вечерю, а тут так їсти хочеть ся, що аж за живіт тягне, от коли-б, Господи, застати на місци Григорка з вечерою, — сказав Колесниченко і облизав ся.

— Та й менї-б мати повинна-би вислати з Григорком вечерю, — сказав Петро, бо й його тягло за живіт.

— Присяй Богу, Петре, що тепер-би зїв цїлі горшки-близнята якої не подай страви.

— А як-би великі близнята? — запитав з осьміхом Петро.

— Хоч самі найбільші...

— А як-би тобі ще перед вечерою, — заохочував Петро, — дати зо дві добрих чарки горілки?

— Ой, Петре, не дратуй, бо й так не видержу, — сказав Колесниченко, облизав ся язиком, ще й руками зитер губи.

Оттак розмовляючи, добрались вони з плугом до місця. Там вже стояло скілька людських плугів, і горіло багаття. Стомляна худоба паслась недалечко від плугів. Незабаром стали під-їжжати з села і другі люди з кіньми на ніч. Скоро набрав ся добрий гурт худоби і коло трийцяти чоловіка з хлопцями.

Швидко, на щастя Петра і Колесниченка, Григорко принїс вечерю в близнятах: в однім крупник з картоплею для Петра від матери, – в другім галушки для Колесниченка, ще й для кожного по доброму шматку хлїба.

Поки Петро з Колесниченком вечеряли, найстарший між нічліжниками Семен Безрукий, поважний гетьманський хозяїн розчергував людий для обходу по полю коло худоби. А так як ніч була дуже темна, бо в повітрі потягло холодом і з нагрілої землі підняв ся туман, то на варту по черзі назначено було не по чотири чоловіка, а по шість.

Петрови з Колесниченком випало аж в третю колію вартувати худобу. Повечерявши, вони й собі підсїли до гурту, коло багаття. Багаття то потухало, то розгорялось і тоді осьвічувало всю компанію нічліжників, котрі здалека, з дороги, здавалось, горіли в огні; одежа і вся постать їх сьвітилась в нічній темряві і самі вони здавались вогняними людьми. Нічліжники того всього не примічали. Тут межи хлопцями йшла суперечка об тім, що відьма не тілько скотину, але й чоловіка може наврочити.

— Схаменіть ся трохи, хлопці, бо як по правдї говорити, то ніякої відьми ніколи не було й не буде, — сказав Петро.

— Овва! Який-бо ти розумний, — відказав сердито Семен Безрукий; — це десь ти такого розуму набрав ся від панича свого... Пожди, поживеш більше на сьвіті, то й инчого розуму набереш ся.

— Може й справдї наберусь ще инчого розуму, — відповів Петро, — але вже ніколи в сьвіті не буду вірити ні в яких відьом.

— А от мінї дядько наш москаль росказував, що він в Київщинї, як ще був молодим москалем, то сам бив ся разом з двома відьмами, — сказав один з парубків.

— Як тим москалям вірити, то вони десь там в Туреччинї своїми штиками копали цукрові гори, а цукор от у нас робить ся з бураків в Загнїткові, — сказав Петро і засьміяв ся; з гурту нїхто за ним не засьміяв ся: всї щиро вірили в відьом.

— А от мінї, то вже батько, царство їм небесне, росказували, що як вони ще були малим хлопцем, то всїм селом в Гетьманцях бачили, як серед білого дня летїли через село дві відьми, — сказав Степан Остапець, немолодий вже чоловік.

— А чим і як вони летїли? — спитав Петро. — Адже-ж в них нема крил, а тілько хвости.

— А звичайно на тирлицях, а то як-же інакше, — з вірою в голосї відповів Остапець.

— Ну, добре, Петре, а от стара дячиха, котру вже й ти памятаєш, хіба не відьма була? — спитав Семен Безрукий і обвів очима ввесь гурт, що́ тулив ся коло багаття.

— Що вона відьма була й відьма справедлива, то це вже все село знає, — в один голос сказали три парубки.

— Я сам добре памятаю, як її тяжко бояли ся люди, а особливо попадя, — додав Степан Остапець і звернув на себе увагу всього гурту. — В попаді в-двоє більше було коров, ніж у дячихи, а дячиха за те в-двоє більше від попаді мала і масла і сира і всього инчого такого. А чого так питаю?

— Бо дячиха була добра хозяйка, — відказав Петро.

— Ой щастя твоє, хлопче, — сердито вже заговорив Семен Безрукий, — що ти тоді ще малим блазном рачкував, а то далась-би тоді й тобі в знаки отта добра хозяйка.

— Та її все село боялось, — знову заговорив Остапець; — на що вже лютий був ґрафський оконом Млодзїнський, а бояв ся її, а надто сердешна жінка його. Вона, земля їй пером, в нас в селї і померла: одні говорили, що оконом прибив її, а другі то чули, що дячиха нїби звела з сьвіта.

— Ой, та й клята-ж ота відьма була! — заговорив один з молодих хозяїв; — мінї мати таке про ню розказувала, що проти ночі страшно й пригадувати.

— Цур їй! — сказали враз скільки голосів.

Малі хлопята слухали мову старших, а самих страх брав; очи в них горіли, а по тїлї мороз проходив. Вони тулились один до другого, та все близче до вогню присовувались.

— То ти може, Петре, і в вовкулаків не віриш? — запитав Павло Колесниченко.

— А вже-ж не вірю, — з осьміхом відказав Петро.

— Та-же-ж про них, як мінї говорив дяк, — промовив один з парубків, котрий служив наймитом в дяка, — говорить ся і в Сьвятім Письмі.

— Нїгде я в Сьвятім Письмі не начитував сього, — відказав сьміливо Петро.

— Багато ти десь і читав того Письма, — сьміючись сказав Семен Безрукий.

— Не багато, а все таки прочитав всю Євангелію, — відказав Петро.

— Ой, парубче, парубче: ти вченний, та тільки ще недрукований, — промовив Остапець і головою похитав.

Дехто з хлопців засьміяв ся. Більша-ж половина не сьміялась, бо Петра знали за розумного парубка, тілько говорили про нього, що він часами в хмари заходить, але про те його любили і поважали.

Довго-б ще може оттака розмова йшла, як-би не прийшла Петрови пора йти з Павлом Колесниченком на варту до худоби. В шістьох вони й пішли по полю в обхід худоби.

Багаття вже погасло; більша половина нічліжників вже поснула; а тим, хто ще не спав, Семен Безрукий скомандував:

— Пора спати! Годі вже базікати, завтра не сьвято!

XV.

Ніч була тиха і темна; туман навкруги обгортав все поле: на двайцять ступнів вже не видно було скотини, хоч і чутно було, як коні гризли стерню. Петро ходив з кінця в кінець на своїй сторонї, та перегуковав ся з другими вартовими. Серед нічної тиші, на самотинї, якось пригадалась йому Орися і він думкою вже витав в селї коло своєї коханої. Довго, як вкопаний стояв він на однім місци, не примічаючи нїчого навкруги себе, та все думкою кохав ся в залассях коханої. Так-би він простояв і до кінця часу своєї черги, коли це раптом не своїм голосом Карпок, вартовий хлопець з передньої від дороги сторони, заголосив:

— Злодій! Ґвалт! Ратуйте!

— Лови! Лови! — кричав вже другий вартовий.

Петро кинув ся до коний, роспутав одну пару, миттю скочив на коня і пігнав ся на крик.

А попереду нього Павло Колесниченко все гукав:

— Лови, лови!

Кінь Петрови попав ся дуже добрий і прудкий. Коли Петро порівняв ся з Колесниченком, то той тілько встиг йому раз крикнути:

— Лови! Туди на дорогу до города.

Швидко Петро вибрав ся на дорогу і припустив коня ще скоріще. Через кілька хвилин він почув, що попереду нього хтось гнав ся на конях. Кінь під Петром роз-ярив ся і летів скілько було сили. Ще хвилина і Петро вже углядів, що якась здорова людина сидїла на коні, а хто і на чиїх конях, то трудно було йому розібрати. Ще одна хвилина і Петро пе-

регнав злодія; обернувшись назад, він почув, що злодій зупиняє коня. Через хвилину він скочив з коня і кинув ся навтїкача. Петро догадав ся, що се був злодій і кинув ся за ним. Незабаром він нагнав злодія, повалив його і схопив руками за шию. Злодій схватив Петра зубами за руку і прокусив коло великого пальця тїло до кости. Петро скрикнув від болю і зо всієї сили вдарив злодія по щоці. А тим часом злодій встиг вивернути ся з під Петра і як хижий вовк кинув ся до нього. Тут межи ними пішла бійка на смерть. Вже два рази злодій був під Петром і обидва рази вивертав ся з під нього. Петро був далеко сильнїщий від ворога, за то той був хитрїщий і жвавїщий.

Тут знову на щастя Петра почув ся гомін від погонї. Здрігнув ся злодій, коли почув, що позаду тупотить погоня; він вирвав ся від Петра і вдарив ся на-втїкача. Петро в запалї не чув, що погоня за злодієм вже недалеко; він думав, що ворог його злякав ся і пігнав ся за ним. Злодій миттю розтяг ся на землї і Петро спіткнувшись на його вдучив носом в якийсь старий пеньок. Кров дзюрком полилась з носа, а він не вважаючи на те, підняв ся і знову пігнав ся за злодієм.

Погоня тим часом нагнала конї вкрадені злодієм, зостановилась коло них, не знаючи, чи далї бігти, чи ні? Вже скілька хвилин люди гомонїли коло коний, а Петро нїчого того не чув: він все мовчки гнав ся за злодієм.

— А бісів сину! — крикнув злодій, обертаючись до Петра. — Чекай-же, хоч покалїчу тебе, поки візьмуть мене в руки... — і він кинув ся до Петра, скрегочучи зубами.

Петро зо всієї сили відпхнув його і сам перевів дух: тут тілько він почув гомін погонї коло коний і крикнув голосно:

— Сюди, бра, злодій!

Злодій розлютував ся ще гірше і несподївано для Петра вдарив його зо всего розмаху ногою по животї. Пожовкло на хвилину в очах Петра і він повалив ся на землю. Злодій і насів на нього, схопивши його міцно руками за шию. Тут Петро опамятав ся, зібрав остатні сили, підняв ся на колїна і зструснув з себе, змореного біганиною, злодія. Ще раз вони счепили ся і їх вже розняли люди.

Все лице і руки Петра були замурзані в крові, кров ще йшла з носа і з прокусаної руки; він ледве дихав і прилїг на землю.

Ледве дихав і злодій з скрученими назад руками, замазаними Петровою кровю.

— А, проклятий Архипе, так оце ніхто инчий, як ти три роки крав з села коні, — лютував Семен Безрукий, грозячи злодієви покаліченою змалку рукою.

Петро тут тілько запримітив, що злодій і справді був Архип, відставний москаль, таки з Гетьманець.

— Ой, щоб тебе лиха година побила, Архипе, як оце ти мене побив, — промовив стогнучи Петро.

— Нічого, Петре, ми йому і за твоє віддячимо, заллємо йому за шкуру такого сала, що ввік не прохолоне, — крикнув Семен Безрукий.

— Овва! — відказав злодій. — А я тобі, Семене, кажу, що коли ти тут найстарший, то повинен-би бути і найрозумнійший... А коли ти з глузду ще не зсунув ся, то вели мене розвязати і пусти на всі чотири сторони, бо буде так ліпше і для тебе, і для всього села. А то віддячу!...

— Мовчи, клятий! — сціпивши зуби, закричав Семен Безрукий, — а то язика тобі вирву.

— Дурний ти, Семене, бадьориш ся, бо знаєш, що в мене руки скручені, а то я-б тобі заткнув пельку, — сердито сказав злодій.

— То ти ще й лаєш ся, — крикнув Семен і луснув злодія по щоці, аж луна пішла по полі.

Злодій з пересердя вдарив з усієї сили ногою в живіт Семена. Семен скрикнув, нагнув ся і схватив ся обидвома руками за живіт.

— Бий його! — крикнув один з хлопців і скілька їх кинулись до злодія і повалили його на землю.

— Стійте, хлопці, не бийте! — крикнув Петро, піднявшись на ліктї, — будем лучше карати його всім селом.

— Не бийте, не бийте! — крикнув і Семен Безрукий.

— Чекайте-ж, прокляті, дам ся і я вам всім в знаки, — грозив ся злодій, — проїдусь я на червонім коні повздовш і повшир всього села!...

— Добре, добре, — промовив Семен Безрукий і скомандував хлопцям вести злодія до коний на дорогу. — Вставай і ти, Петре, — повернув ся він ласкавим голосом до Петра.

— Ой, рад-би я встати, та не можу; нема сили... дайте мінї воза, — просив Петро, непідіймаючи навіть голови з землї.

— Хлопці, гайда хто-небудь за возом; там коло багаття, як на те, стоїть Пилипів віз, а злодія ведіть на дорогу, — командував Семен Безрукий.

— Не піду і я, — сказав злодій; — давайте і мині воза.

— Хлопці, два з боків, два підганяти, — командував все Семен Безрукий. — А Петрови підстеліть хто-небудь старенького кожуха, а моїм вкрийте!

Семен скинув з себе кожуха і остав ся в одній сорочці. Павло Колесниченко скинув свого кожуха і підстелив Петрови. Петро пересунув ся на постелений кожух, ліг і скоро заснув.

Більш ніж пів години мучились хлопці поки допхали злодія до коний. Тут постановили взяти злодія на віз і везти разом з Петром в село. Незабаром над-їхав і віз. Петро проспавши з годину поправив ся, сам вже виліз на віз і сів сторожем коло злодія. Коло воза їхали верхи чотири парубки.

XVI.

Рано на другий день прокинулись люди в Гетьманцях і, не знаючи нічого про нічну справу, хапались до своїх робіт; невсипущі ґосподині в своїх хатах вже порались коло печий, готуючи обід, а дїти та дівчата сливе не з кожних воріт виганяли скотину до пастуха на царину. Не всї в той день вигнали свою худобу до царини; більша половина, а в ній і Орися з Гандзею, вернулись з половини дороги і поспішили до збірної хати: по всїх Гетьманцях, як в дзвони дзвонили — кричали про злодіїв-конокрадів. Коло збірної хати зібралось чимало народу; староста з заспаними і пяними очима все щось командував, кричав, та лаяв ся.

— Глянь, Орисю, — голосно сказала Гандзя; — це дядько Архип попались на конокрадстві.

— Та й страшний-же він в дибах, — стиха промовила Орися з жалем в голосї.

— Як-би ти побачила Петра, то не так-би пожалкувала, — з осьміхом промовив до неї один з парубків, що їхав верхи коло воза.

— А що Петро? — полохливо спитала Орися і сама не знаючи чого, міцно схопила Гандзю за руку і спала з лиця.

— Не жахай ся так; не думай, що й Петро попав ся на злодійстві; він не з таких... Але тілько його тяжко знівечив оттой самий ваш дядько Архип. Тепер він вже не дядько, а злодюга!

— Як? де? — запитали в один голос Орися і Гандзя.

В ту саму хвилину Петро вийшов з сіний збірної хати вже вмитий; тілько й тепер в нього ніс був розбитий і все лице в синяках, а очи його, то так ніби затягло. Орися, як вздріла його, вся здрігнулась, хотіла скрикнути, та тільки ще міцніще стиснула Гандзю за руку і збліднла як крейда, але вдержалась на ногах. Петро не знав, що між людьми мов не своя стоїть бліда бідна Орися. Він став собі коло хозяїнів, котрі гаряче суперечились з старостою і навіть ганьбили його за то, що той не хотів набивати злодієви дибів і на руки, а стояв все на тім, щоб його відвезти до стану.

— Ні, ми його своїм судом будем судити, так як могилянська громада судила своїх ворогів конокрадів, — кричав сердито Омелько Нечепура.

— Так, так! — гомоніли навкруги люди.

Староста постеріг, що громада може на свойому поставити, велів набити злодієви диби і на руки, а сам мерщій розпорядив ся післати верхівця в сахарний завод, де жив урядник.

Петро пробив ся між людьми і хотів іти до дому, бо чув, що недовго його ноги будуть держати на землі, але угледівши бліду Орисю, він забув все і проштовхав ся до неї.

— Чого ти, Орисю, така бліда? — запитав він, забувши навіть привитати ся з нею і з другими дівчатами.

— Та я так, Петре, — ледве вимовила Орися, — злякалась крови на Архипови...

— А на мині бачила? — спитав Петро.

— Ні, не бачила, — стиха промовила Орися і знову затрусилась...

Петро запримітив це і собі здрігнув ся.

— Підем звідсіля, — сказав він; — тут такий ґвалт, що нічого не розбереш; я лучше дорогою розкажу про нічну справу.

Орися ласкаво звела очима на Петра і пішла з ним в ногу, а за нею і Гандзя.

— А цікава і страшна справа була, — говорив Петро,

розмахуючи руками, ідучи поруч з дівчатами. — Але і я не такий... Таки постояв за все село!...

Петро радів і не чув вже навіть слабости в ногах. Раділа з ним і Орися. Румянці помалу знову почали грати на її гарнім лиці. Петро очий не спускав з неї, та все розказував про свою боротьбу з злодієм. Так дійшли вони до церкви.

— Тут і розійдемо ся, — сказав Петро на прощання з дівчатами, — а ввечері, то знову побачимось; приходьте до збірної хати, я там буду; послухаєм там разом, як то громада буде судити злодія, — цікава це річ.

— Добре, і я відпрошу ся в матері, — промовила Орися і весела пішла з Гандзею до дому.

— Оце я і мирови послужив, — міркував сам з собою Петро; — може тепер зверну на себе увагу і дядька Якова... Та ні, не такий він, — думав далі Петро; — йому треба багатого і значного. Та най-же той значний порівняєть ся зо мною, — голосно сказав Петро, став серед дороги, випрямив ся, ще й в боки взяв ся, але тут-же схаменув ся, оглянув ся навкруги і пішов далі своєю дорогою. Вже в воротах своєї оселі він знову голосно вимовив: — Та най собі що хотять роблять, а Орися повинна бути моєю і буде!...

На порозі хати його зустріла мати, сплеснула руками і жахливим голосом спитала:

— Що це з тобою, сину? Де це тебе так понівечено?

— Та була, мамо, оказия в ночи: піймали злодія і я перший нахопив ся на нього; ну, і побороли ся трохи, та оце як бачите і дали ся один другому в знаки.

— Хрест сьвятий, пресьвята заступниця! Та тебе-б оце могли і вбити?!

— Ба ні! не на такого напали: вже на що Архип здоровий, та вчений на вихиляси, а то, хто кому дав ся лучше в знаки, то це ще тра розібрати.

— Що це за Архип? Що воно і про що оце ти все говориш? — Я нїчогісенько не зрозумію, — запитала стара мати, не зводючи очий з сина.

— Та й справді, мамо, я забув сказати, що Архип-москаль попав ся в ночи коло коний. Ну, та й оце я й наскочив першим на нього.

— Хрест сьвятий! Так оце він тебе зівечив? О, бодай-же йому пуття не було, — сказала мати і руками роз-

вела. — Роздягай ся, Петре, мерщій, та лягай, а я тебе вкрию; може чим і напоїти треба, та я і побіжу до Софійки.

— Ні, мамо, не турбуйтесь дармо, я таки хочу лягти, а як що засну, та висплюсь добре, то все як рукою здійме: встану зовсім здоровий.

Довго вони ще в-двох розмовляли оттак, а далі Петро почув, що й справді його неначе сон бере. Він сам собі послав ся на лаві і скоро заснув як вбитий. А мати не витерпіла, побігла до Софійки, взяла на шостак якогось зілля, завернула від Софійки до матушки, взяла в неї спуску з воску і зовсім зморена прийшла до дому. Петро спав ще. Щоб не будити сина, мати, порішила не варити обіду, поки не встане Петро, і не ївши нічого пішла з брудним шматтям до річки. Коло полудня вона скінчила свою роботу, прийшла до дому, а Петро ще спав. Вже аж над вечір, як вона рипнула дверима, Петро прочнув ся, миттю скочив з лави і став протирати очи.

— А що, Петре, лекше тобі? — запитала мати.

— Все мамо, як рукою зняло; тепер вже я готовий і на другого злодія йти.

— Борони тебе, Боже! Ти вдруге так сам не вирівай ся, бо знаєш — час на часі не стоїть; буває всяко...

— Е, мамо, та і я-бо не дурний! — знаю, що роблю, — з гордостю відказав Петро. — А конокрадів то готов і всіх виловити, хоч-би й життя стратити.

Мати тілько важко зітхнула і ні слова не сказала.

— На, сину, — перегодя трохи сказала мати, — помасти спуском лице, то все скоро зійде, це я в попаді взяла.

— Ні, мамо, спасибі і вам і попаді за ласку; а я то й так обійдусь; присохне на мині все. Адже-ж не буду лізти цілувати ся ні до кого.

Петро засьміяв ся, засьміялась і мати.

— Оттепер-би, мамо, я і попоїв-би чого небудь.

— Коли, сину, Бог дав, нічого готового нема; я не хотіла тебе розбудити, то і не поралась коло печі, а тепер я швидко зготую разом і обід і вечеру.

— Добре, мамо, я тим часом шматок хліба зїм, та й піду на село, хочу розвідати, що там з тим злодієм пороблено?

XVII.

Петро з воріт, а Павло Колесниченко в ворота.

— Здоров, Петре!

— Здоров, Павле!

— А я оце до тебе, — тебе провідати.

— А я на село, — про злодія розвідати.

— Дарма, Петре, його вже десь і поминай як звати!...

— А що, Павле, може втік?

— Не втік, а пішов по тій дорозі, з котрої вже повороту нема.

— Що ти, Павле, верзеш? Я нічого тут не второпаю, — сказав Петро і руками розвів.

— Довго, бра, тут прийшлось-би розказувати, та всего і не перекажеш. Поки тут таке діло скоїлось, що хоч справді тілько руками розводь. На селї тепер всї сумні, лихо, ще й до того пяні.

— Що, Павле, певно десь злодія замордували.

— Скоїлось, Петре, лихо, скоїлось.

— Ти там був і бачив все?

— Був, — лучше-б було не бути! Бачив, — лучше-б було не бачити, — сердито сказав Павло і сплюнув.

— Та ну-бо, Павле, не сердь ся, а лучше розкажи менї все, як воно було.

— Та я тепер не зумію і розказати тобі, бо і в мене голова кругом ходить; а хоч і не пив нічогісенько, але бити злодія — бив, та ще й люто... Тепер як згадаю ту оказію, то весь холону... Не приведи в-друге, бо страшно і тяжко...

— Та ну-бо, Павле, ну, розказуй все по порядку, а то ти дуже мене вже мучиш, — сказав Петро і вхопив Павла за руки...

— Та що тут довго розказувати. Діло, брате, коротке. Ото як ти з Орисею і Гандзею, я бачив, вибрали ся на вулицю і мабуть не дійшли ще до церкви, як Хома Безрідний верхи прискакав з нічлїгу і почав репетувати, що другий злодій таки вкрав в ту ніч його пару коний і просив громаду поратувати його і випитати в Архипа, — хто і куди повів його коні. Громада загула як бжоли в пасїцї. Тут як на те і староста, знаєш, був. Ото староста перший так спокійно і запитав Архипа; а той з осьміхом і відказує: — Питай

в вітра! — Ей, Архипе, — знаєш так жалісно, але разом і грізно сказав Хома. — Скажи по волї, а то випитаєм; ти тепер в наших руках. Архип засьміяв ся, налаяв ся, ще й дурнем обізвав Хому. Не стерпів Хома і накинув ся на Архипа. Староста ледве розвів їх. Люди стояли і мовчали. Тут на хвилину чогось все затихло. Тодї Хома повернув ся до людий і почав ще раз їх просити, щоб вони йому запомогли в його тяжкій бідї. Всї, знаєш, мовчали, — так якось сумно мовчали... — Нема тут добрих людий... Піду, найду і справедливих, — грізно крикнув Хома, та й потяг прямісенько до коршми. Я там тодї не був. Вже мінї хлопцї розказували, що як Хома ввійшов в коршму, то там було повнїсенько людий і всї гуторили про Архипа. Ото Хома вже плачучи і повернув ся до людий з просьбою, щоб вони поратували його і випитали в Архипа, хто його конї вкрав. В коршмі на хвилину теж все замовкло, а тут наш старенький паламар і вихопись з словами: — Ти, Хомо, вельми не плач, а лучше купи око, друге горілки, то люди твоє дїло і розсудять миром і по правдї. Той небудь такий і справдї взяв око горілки, а пісьля друге. Люди розпили і разом загуторили, що й справдї треба поратувати Хому і випитати в Архипа про його конї. Всї вони гуртом і посунули з коршми до збірної хати. Навісному Архипови і тут треба було налаятись і погрозитись, що все село пустить вогнем. Раптом вся громада тут не загула, а закричала: — Питати, питати його вражого сина! Питати вогнем, приском!... І я вже тут був. Бачив на свої очи, як старосту відтрутили назад за те, що рятував за Архипа; чув, як батьки приказали хлопцям дістати або різок, або посторонків. Хлопцї скоро справились, принесли скількинайцять різок і два крутих посторонки. Архип все думав, що то люди жартують і тілько лякають його, то сьміяв ся собі. А вийшло не те... Сердешного, як сьлїдує, роздягли, положили і почали бити. Пісьля кожної різки випитували в нього, хто вкрав конї в Хоми, а він все лаяв ся, грозив ся, а то і замовчав. Може-б далї і не били, бо дехто з людий вже і кричав, щоб забастувати, а тут як чорт підвів Архипа схопити зубами за руку Мафтея, Ковалишиного парубка. Той, знаєш, не своїм голосом заверещав і вдарив по голові Архипа, а цей з пересердя ще цупкіще стиснув зубами і прокусив тїло, аж кров пішла по рукаві сорочки таки Архипа. Тут люди роз-ярились і почали

кричати: — Бий його, бий, посторонками, ломакою, бий по голові!... І пішла потіха... Господи! Не приведи в-друге бачити!... Тяжко нівечили Архипа: все тіло побили на ньому. А далі Хома закричав: — Приску йому дайте! — Ні, цуркою його! — хтось крикнув. Пішла тут і цурка в діло. Хома сам крутив йому цуркою руки. Аж страшно стало. А Архип вже і не лаяв ся, тілько стогнав. Довго ще мордували нещасного Архипа, але так таки нічого не викрутили з нього.

— Ого, оце так-так без мене скоїлась істория, — перебив Петро і покачав головою. — А чим-же вся ця халепа завершилась і де тепер Архип?

— Та кажу-ж тобі, Петре, що на тій дорозі, з котрої повороту вже нема!

— А все таки, Павле, розкажи все до кінця, то я вже і не піду на село.

— Бо таки і нема чого, аж кажу тобі, ще там всі лихі.

— Виходить, Павле, що люди і даром турбовались, та ще чого доброго і під погане діло підвели себе.

— Ото і я кажу, що лучше було її не роспочинати такого діла. Воно і староста просив, щоб не бити Архипа і жиди теж просили і лякали людий, та все дармо... Староста то й до попа бігав, та не застав його дома, а попадя, кажуть, геть перелякалась і позамикалась в покоях. Та вже, що там коїлось на порядку, кажу, і не розкажеш. Страшне, страшне було діло... Такого мабуть в селі ніхто і не запамятає. Були-б зовсім таки замордували сердешного, як-би ненахопив ся в село урядник. Люди зразу якось схаменулись, як уздріли урядника і відступили від Архипа; а той, сердешний, вже і не лаяв ся і не кричав, тілько ледве-ледве стогнав. Повинно бути не виходить ся від хороби: на йому місця цілого не осталось, — так його знівечили...

— А що-ж урядник зробив? — перебив Петро Павла.

— А що-ж? Розкричав ся на людий, написав якийсь там протокол і хотів зіставити побитого Архипа в збірній хаті, поки доктора привезуть, але так як староста не хотів брати на себе злодія, бо бояв ся ще, щоб його зовсім не добили, то урядник і розпорядив ся взяти його на воза і повіз з собою до повітового города в лазарет. Там йому і кінець буде! А що з того всього вийде, то Господь його знає! Мабуть женське діло вийде?!... Дістанеть ся, кажуть, тепер і людям.

Вже як Архипа висадили на воза, то приїхав наш батюшка і дуже жалкував, що таке діло скоїлось без нього. Казав батюшка людям, що дуже погано може скінчити ся це діло і дуже-дуже жалковав людий. Старі люди кажуть, що тут тепер не обійдеть ся без „закуциї“, а то кажуть, декому і Сибіром пахне, як що тілько вмре Архип. Дай йому, Господи, віку! — закінчив Павло і важко зітхнув.

— І справді погане діло скоїлось, — сказав сумно Петро. — І треба-ж було, щоб так все склалось? Це вже якась напасть на село. А треба буде якось викручуватись. Бог за людий, а не за злодіїв! Аж кажуть, що Бог не попустить, то свиня не зїсть. Але все таки я піду на село, може там ще нове що почую. Іди й ти зо мною, — запросив Петро Павла.

— Нї, не піду! Най йому хрін; тепер скілька днів не буду виходити на село; нехай трохи забудеть ся халепа.

— Ну, то я і сам піду, — сказав Петро і по-приятельськи розпрощав ся з Павлом.

XVIII.

Вдосьвіта на другий день не вспіли подекуди люди і за роботу взяти ся, як в село налетів становий пристав з своїм писарем і почав скликувати Гетьманців до збірної хати. Пісьля допросу, становий звелів писареви писати протокол. Сорок два чоловіка хозяїнів з парубками записані в той протокол і всї вони показали, що били злодія Архипа, вже покійника, як передав становий, по своїй волї. Становий був сердитий, все лаяв ся, та лякав людий Сибіром і катами. Люди постерегли, що й справді прийдеть ся чималу кару понести за вчерашне мордовання.

Сумні, без шапок мовчки стояли старі хозяїни кодо збірної хати, та все слухали, як становий лаяв ся. Незабаром писар зготовив протокол; становий підписав, звелів старості прибити на ньому його старостинську печать і наказав йому, щоб він нїкуди з села не випускав тих людий, що́ прописані були в протоколї. Людям стало ще сутужніще. На прощання становий погрозив всьому селу „закуциєю“, сїв на посесорську найтичанку і поїхав до Каца на обід, а за ним і писар його. Неодна боязлива душа в Гетьманцях в ту ніч щиро молилась Богови, щоб кара минула село. То була велика молитва. Так вміють молити ся тілько на селї при великій бідї.

Через кілька днів пісьля того приїхав в Гетьманці слїдователь і теж зібрав людий на зборню. Цей вже не кричав, а тихо розпитував про все, що було написано в протоколї станового, а пісьля і про всю бучу, як вона склалась. Слїдователь все записував, що люди говорили; він навіть записав і те, що в коршмі старий паламар натякнув Хомі купити горілки людям, а той послухав ся і купив; записав і те, що Архип все глузував з людий і грозив ся підпалити село зо всїх кінців, і те, що він прокусив руку Ковалишиному парубкови і все, все, що люди говорили. Більш пів дня турбував ся слїдователь з гетьманськими людьми. Він хоч і не лаяв ся, але навів страху на людий, бо все мовчав, та тілько писав, що люди говорили і нї разу анї засьміяв ся, анї скривив ся. По скінченню свого дїла, він нїчогісенько не сказав людям, нїкого нї разу не вилаяв і так поїхав.

Невеселі днї настали для гетьманських людий. Сумовали і хозяїни, і жінки і парубки і дївки: кожний за кого небудь бояв ся. А тут ще й погода змінилась; настали дощі: і не те, щоб добрий дощ йшов, а так мрачило з неба, а грязюка все більшала і більшала. Люди порались коло дому, а жінки з дївчатами, коло хатної роботи, — і всї сумовали. Не в однїй хатї було сидить молода жінка, коло кужеля, веретено дзюрчить в руках, тонко прядеть ся нитка, а думка невесела, думка робітницї далеко витає, — а під кінець і зостановлюєть ся на тім, що її чоловіка вже вяжуть і забивають в колодки, щоб на Сибір везти. Тут веретено падає з рук, жінка схоплюєть ся з лави і втирає бідна сльози. Не одна й дївчина так плакала по коханому парубкови, що́ записав са в протокол станового і слїдователя. Не ждали і не гадали такого лихолїття Гетьманцї. Не забули ще й в Гетьманцях про станового і слїдователя, як скоріще, нїж через неділю, як раз у вівторок, прийшла з волости бумага від мирового посередника, в котрій переказувалось старостї зібрати на пятницю збір для вибору нового соцького і десятника. На збір мали приїхати волосний з писарем і сам мировий.

Тихо і сумно збирали ся гетьманські люди в пятницю на східку. Біля першої години дня громада зібралась, як признано було, вповнї, хоч як-би перекликати людий, то вийшло-б то, що на східцї не доставало більш одної третьої части хозяїнів. Як звичайно воно буває, громада тут розбилась на кіль-

ка купок. В одній, самій більшій, говорили все про злодіїв, пригадуючи нещасного Архипа.

— Та було-б йому лучше не вертатись з Московщини до дому, — сказав з серцем один з хозяїнів.

— Нї, лучше-б було йому і не родитись на сьвіт божий, як мав так мир підвести і поганою смертю померти, — додав другий.

— Та годї вже-бо про того Архипа! Мерлих злом не поминають, — завершив Яків Муляр. Тут всї схаменулись і замовчали, а сам Яків пішов до другої купи людий послухати, про що там люди балакають.

В другій купі теж велась річ про злодіїв. Тут пригадували як, де й скілько в одно лїто вкрадено в Гетьманцях коний. Більш всього дивувались тут, як в одну ніч, ще за лїта не більше, як за час перед досьвітом, злодії вспіли розібрати подвійну стїну попової стайні і викрасти пару здорових та гарних гнїдих кобил. Пригадували і про те, як назад тому кілька неділь, таки з першого осїннього нічлїга в Охріма Кравчука вкрадено було все його богацтво: четверо коний.

— Звісне дїло, що тут вже не обійшло ся без Архипа, та ще й якого небудь жидка, — сказав Семен Безрукий.

— І я даю голову на відріз, що той, хто вкрав мої конята, — сказав Хома Безрідний, — має бути жид, бо вмів викрутитись і втекти з кіньми, а дурний москаль попав ся.

— Тьфу! і тут гуторять про того Архипа, — сказав сердито Яків Муляр і пішов до третьої купи людий.

Там Михайло Капуста голосив про те, як сїльський староста поміг Шльомцї взяти в його зятя останню корову з двора.

— Ще позаторік якось, — розказував старий Михайло Капуста, — мій Онисько, як вмерла йому жінка, таки моя рідна Уляна, так ото тоді сам на ту оказию і позичив в Шльомки пятьнайцять карбованцїв і дав ото йому квіток, та ще обовязок до того, що повинен був платити що тиждня одного проценту по чотири гроший з кожного карбованця. Думав-то сердешний Онисько продати на лїто пару бичків і розквітовати ся з жидом, та на лихо і пожалкував хороших бичків, а вони йому того року і погинули, як була пошесть на худобу. Оттак завжди буває з бідними людьми. Лукавий жид зразу нїби-то дуже і не налягав на Ониська; він тільки рахував на ньому свої жидівські проценти. За рік нарахував одного проценту

пятьнайцять карбованців, ще й чотири злотих. Та й не бісова оце лихва! І нічого не поробили... Чотири злотих, ото кажу, жид в його взяв, а на нових пятьнайцять карбованців взяв і новий квіт з тим бісовим обовязком. Оттак павук засновує нещасну муху! Пройшов, дивись, ще рік, а жид проценту одного вже нарахував трийцять один карбованець і до того сороківець. Оттут-то Шльомка і налїг на бідолашного Ониська. Той не знав що робити, вдарив ся до мене, а я йому що? Нїчого, та й все. А Шльома не мовчить, кожнїсінький день шарпав бідолашного зо всїх боків. А ще, дивись, вже найшов йому і службу в сахарнї за сїмдесять карбованців в рік. Хотїв жидюга туди і законтрактувати його, а на мене зіставити пятеро дїтий, а найстаршій внучцї всього тринайцятий пішов. Мусїв Онисько законтрактуватись, а я з старою моєю вже лагодились на старости заходитись коло малих внуків. Аж тут на! Нахопилась халепа і Онисько попав в той протокол Архипів і тепер з села не можна йому вийти: не можна виходити і на сахарню йти. Оттут жид і накинув ся вже зьвірюкою на Ониська, а той все мовчить... Як-би на мене, то присяй-Богу не мовчав-би, а дав ся-би жидови в знаки. Так бо нї, Онисько не такий. А це вчора Шльома з старостою і вивели з двора його останню коровицю, та ще й оцїнували — корову в двайцять карбованців; а як по правдї, то цїна тій корові з телям на якім хоч ярмарку сорок карбованців, та ще й з лишкою.

— А що-ж ви, дядьку, мовчали і дали вивести без суду корову, — запитав один парубок старого Михайла.

— А то, сину, що не в мене на дворі було, а то-б... — так і не докінчив старий Михайло, бо здалеку ще почув ся дзвінок і люди раптом заворушились.

— Мировий, мировий посередник! — загула в один голос громада.

XIX.

Дзвінок все ближче, та ближче наближав ся і все чутнїще розлягав ся. Через хвилинку на майданї коло церкви з-явилась пара худих коняток; на передку малої брички сидїло мале хлопченя. Швидко бричина вкотила на подвіря школи і тут всї розглядїли на бричинї старшину і волосного писаря, що сидїв поруч з старшиною.

Громада притихла і дехто з людий, що́ стояли в передних рядах, позділмали шапки. Писар легко і швидко скочив з бричини. Росту він був немалого, навіть високого; з себе був непоказний; жовте, зморщене лице його, здаєть ся, не могло-б нікого пригорнути до себе; чорне, густе волося на голові його, якось зовсім не тулилось до його жовтого, низького, ще й зморщеного лоба; великі чорні вуси його геть прикривали губи, так що навіть, коли він сьміяв ся, то не видно було його почорнілих зубів: та він рідко коли й сьміяв ся, а все тілько осьміхав ся. Чоловік з нього був моторний і з характером. Всюди, де можна було, він міг і вмів верховодити над усіми. При ньому вже третій старшина міняєть ся, а він все держить ся свого місця. Іде в людях чутка, що він вже купує собі землю і хоче кинути писарство, щоб взятись за хозяйство, але сьому мало хто вірить. Від добра не тікають. Теперішнього старшину Терентия Зозуленка він зовсім прибрав до своїх лапок. Звали писаря Антоном Антоновичем Загребінським, а люди по просту прозвали його „Загребайлом“.

Старшина всім ріжнив ся від писаря. Росту він був невеличкого, за то товстенький, а голова з переду була зовсім лиса. Чималий ніс, товсті губи і надто великі вуха дуже не красили його. За то в сірих великих очах його сьвітилось щось ласкаве і прихильне. Чоловік він був з добрим серцем. Важкий в тілі, Терентий Зозуленко, на силу злїз з бричини. Оправивши на собі одежину, він став звольна підіймати поли своєї свитини з доброго свійського сукна, і всунувши праву руку в кишеню, витяг свого знака на міднім ланцюшку і наложив на себе.

Коли старшина з писарем проходили коло людий, то люди низенько уклонювались їм. Писар згорда йшов, ні на кого не глядючи, а старшина ласкаво відклонював ся на обидва боки.

Схід на цей раз зібрав ся не коло збірної хати, а в школу, бо і хата в школі була просторна і подвіря коло школи було чимале. Кімната сіяьської школи, куди ввійшов старшина з писарем, мало чим ріжнилась від простої мужицької хати, хіба тілько тим, що була просторніща і замість печі в ній стояла грубка. Вікна, як звичайно, в ній були низькі і нерівні; вся стіна на північ була мокра, а ще до того всього в правім кутку обвалилась глина на стелї. Все це можна зобачити і в звичайній хатї бідного чоловіка. Стояли ще тут три дов-

гих ослони, а в кутку під обідраною стелию стояв нїкчемний столик і таке-ж кріселко. Колись-то зараз-же пісьля того, як скасована була панщина, кімната лучше виглядувала, але то було колись. Минувшої зими в школї не було пуття. Школярі ходили в школу тілько всього пять день. Їх і вчив і друкував дяків брат, що підрядив ся був на всю зиму вчити школярів за двайцять і пять карбованців; і вчив-би був, але як на то теж один його родич найшов йому місце лакея в одного значного одеського богача і гетьманський вчитель з великою радістю полетїв в Одесу. Так гетьманська школа і зістала ся на всю зиму без вчителя.

В отсій школї з нїкчемним вчительським столиком на кріселку розсів ся писар, а старшина мусїв коло нього стояти. Писар привичний до свого дїла, став спокійно розкладати бумаги на столику.

— А мирового посередника не буде? — запитав писаря Омелько Нечепура.

Писар звольна обвів сїрими очима всїх людий, що стояли в хатї, і відповів Омелькови:

— Скоро буде; він зістав ся в сахарнї снїдати в директора; та не в сім дїло, а от лучше послухаєм, що вам предписує мировий.

Писар голосно і скоро почав читати, а хозяїни, що стояли в школї, опершись на свої цїпки, тілько поводили очима, то на писаря, то на старшину, ждучи, поки писар скінчить читання і почне говорити до них по простому, щоб його можна було зрозуміти. Незабаром писар скінчив читання, опер ся на столик і поміркувавши трохи, почав стиха:

— От в чім річ, люди добрі. Ви знаєте, що соцький і десятник записані в протоколї і тепер вже по вибору служити не можуть, то оце мировий і предписує вам вибрати на соцького самого шановного ґосподаря і на десятника теж...

— Оттакої! — сказав хтось з громади і замовк.

— Оце вже по новому буде! — сказав голосно і спокійно Омелько Нечепура.

— Гм, — гмкнув писар, — може, — повернув ся він до Омелька, — ви маєте охоту бути соцьким, послужити значить громадї...

На губах писаря грав осьміх.

— Що?! що таке? — питав нїби сам себе Омелько. —

Гай, гай, та ще сього не доставало, щоб я перейшов на соцького... — сказав сумно Нечепура, а далі миттю грізно заговорив: — Ні, сього вже не діждати нікому, бо я... я, славити Бога, чесний ґосподар і громада мене знає за такого!...

— Та мировий так і предписує, щоб на соцького вибрати самого чесного хозяїна, длятого, щоб він міг чесно послужити громаді, — відізвав ся писар і знову їдовито осьміхнув ся.

— Ет, пане писарю, на щоб-то я дармо і базїкав, — відказав вже сердито Омелько; — хіба ми не знаємо, як дивлять ся на соцького і мировий і становий, та й ви, пане писарю. Я більш свого остатнього наймита шаную, ніж ви всї разом соцького. А ще хочете, щоб на соцького вибрати самого шановного ґосподаря. Даремна річ, пане писарю, даремна! Воно, правда, так і говорить ся: „на село людий дурити“, але бачте ви не на дурнів тут напали...

— Що? Що це значить? Це, це бунт! — кричав писар на всю школу. — Прикажіть йому, щоб він зараз вибрав ся звідсїля, — накинув ся далі писар на старшину, показуючи рукою на Омелька.

Старшина стрівожив ся, замісив ногами на місци і через силу зміг ся тілько сказати: — Тихше! — а пісьля ще неспокійніще почав місити ногами і поводити добрими очима по людях.

Омелько Нечепура з пересердя і сказав писареви:

— Схаменіть ся-но трохи і ви, пане писарю.

— Що, що таке?! Геть звідсїля бунтар, — закричав писар і ногами затупав.

Омелько і з місця не рушив ся. А тут і громада загомонїла.

— Як писар сьміє так глузовати над нашим ґосподаром?! — грізно питав один.

— Він-бо дуже загнав ся, — кричав другий.

— Та ми ще найдемо і на нього справу в мирового, а ні, то найдемо дорогу і до самого ґубернатора, — голосно кричало скілька голосів.

Гомін-гомоном стояв в школї.

Писар злякав ся. Він не ждав, щоб громада так одностайно могла стати за свого ґосподаря. А тут ще з часу на час мав приїхати мировий посередник.

— Оце ще прийдеть ся попрощати ся з писарством, — подумав писар і зуби сцїпив.

— Панове громадо, панове громадо, — солоденьким голосом заговорив писар.

Громада і слухати його не хотїла. Гомін перейшов з школи на подвіря; там вже підняв ся галас; жінки наддали тому галасу сили.

— Погане дїло, — подумав писар, і повернув ся до старшини, котрий стояв ні в сих, ні в тих, і місив ногами, а тут осьмілив ся сказати: — Панове громадо, прошу замовчати!

Але і його слова ніхто не вважив.

— Панове громадо, тсс!... — спокійно та голосно крикнув сам Омелько, піднявши руку вгору.

Передні ряди зараз-же притихли, за ними другі, а там помаленьку і вся громада вгамувалась.

— Ну, — повернув ся спокійно і разом поважно Омелько до писаря, — кінчайте, чи то, по правдї, починайте дїло.

Неначе окропом, тими словами обдав Омелько писаря. Злі очи його, так видавалось, і хотїли вискочити і взїсти Омелька.

— Я, я, панове громадо, — почав неспокійним голосом писар, — повинен ще раз наказати вам, щоб ви сьогодня, як предписує мировий, вибрали собі соцького і десятника, та непремінно з самих поважних і шановних хозяїнів.

Ніхто не дав йому одвіту. Чути було тілько, що дехто з людий осьміхнув ся. Писар помаленьку заспокоїв ся, сїв на кріселко і опер ся ліктями на столик.

Громада зовсїм притихла.

— А може ви, — бадьорив ся вже знову писар, — маєте охоту послужити соцьким громадї, — повернув ся він до Андрія Довбанюка, з котрим допреж сього жив по приятельськи...

— Ні, спасибі, за таку честь, — відказав сердито Довбанюк. — Громадї обіцяв ся і обіцяюсь служити, ну, а соцьким бути, вибачайте, ні за які гроші не буду. Та скажіть таки, на милість божу, ви самі, пане писарю, кому з шановних ґосподарів прийде охота бути соцьким! Що в нас таке соцький? Тьфу, та й більше нїчого! Мировий ні за що ні про що має право скілько влїзе надавати йому стусанів, вигнати з хати, та й ще арештувати на скілька закаже днїв, як було недавно це з нашим таки Ситником. Адже знаєте, що про цей випадок батющин брат писав в ґазетах. Та й становий має право копати його ногами перед всею громадою, — як було

знову недавно таки весною, коли дорогу виправляли для архірея, і теж з тим самим Ситником. На що урядник, і той чубив Ситника при людях... А за віщо? Господь його зна!...

— Правда, правда, — підтакнули люди з громади. Писар мовчав; мовчав і старшина.

— Нехай буде соцьким Микола Варенуха, — сказав Довбанюк.

— Нехай, нехай, — підтакнула знову громада.

Писар стревожив ся і скочив на ноги.

— Не можна! — відрізав він голосно і навіть грізно. — Мировий мині і старшині наказував, щоб не вибирати на соцького такого, як Варенуха; адже-ж він був засуджений мировим суддею на два місяці в арештанську. Не можна його!

— Бог зна, що ви, писарю, говорите, — обізвав ся знову Довбанюк. Хіба ви не знаєте, за що він був осуджений? За те, що пхнув підсліпуватого Арона, а той сліпий впав на острий пень, та й зломив ледаче жидівське ребро; але хто кого з них скривдив, то це ви теж добре знаєте. Нещасний Микола позбув ся через нікчемного Арона всего хозяйства.

— Не можна, кажу вам ще раз, — крикнув вже писар.

XX.

В ту саму хвилину на дворі щось громада раптом притихла і в сінях хтось гукнув:

— Мировий!

Писар скочив з-за столика і прожогом побіг до дверий, а за ним звольна і старшина. Люди розступились і в школу ввійшов в кожусі невеликого зросту і худий з себе, на вид ще молодий мировий посередник Микола Михайлович Біляшевич, з поповичів київської ґубернії.

— Здраствуйте! — поздоровкав ся посередник писклявим голосом. — Що, у вас тут все гаразд? — спитав ся він далі у старшини.

Старшина заняв ся і по своєму замісив ногами.

— Нї, — дав за старшину одвіт писар, — люди щось бунтують.

— Хто? Як? Де?! — кричав пискливим голосом посередник, обводючи людий, що стояли в школї, грізними чорними очима.

Люди мовчали.

— Так от, наприклад, — докладував зі злістю в голосі писар, — вибирають на соцького чоловіка „ненадежного“, котрий вже був під судом і сидів в арештанській.

— Нельзя! Хто сьміє?! — крикнув посередник і ногою тупнув.

— Та ми, ваше благородіє, ніби-то так тілько сказали на Варенуху, бо знаєм його за доброго чоловіка, а що він попав ся в арештанську, то через жида: жиди на все підведуть, — спокійно відказав посередникови Андрій Довбанюк.

— Нельзя, несьмійте такого вибирати! — крикнув на всіх посередник; — ви привикли тут сваволничати, але я зроблю кінець вашому сваволничанню. Приказую вам другого вибрати на соцького!

— А як другого, то й другого, — що-ж таке? Виберем, коли ваше благородіє прикажете, — голосно за всю громаду відповів вже Омелько Нечепура.

Посередник вгамував ся і зразу подобрів від тих слів Нечепури.

— Але вже, ваше високе благородіє, коли на то пішло, то позвольте, — просив далі Нечепура посередника, — вибрати і нового старосту.

— Як? За чим? На що нового? — грізно питав посередник.

— Бо, коли правду говорити, то наш староста не тее... непригодний староста для села, — сьміливо сказав Омелько Нечепура.

— А чим-же він непригодний староста? — перепитав посередник. — Може тим, що не потурає вашому сваволничанню...

— Ба нї, він так нехороший! — додав хтось з громади.

— Ба нї, нехороший!... — перекривив ся писклявим голосом посередник, — а чим нехороший, то не скажете. Не сьмійте мінї і заїкати ся про старосту, — крикнув далі посередник, ще й ногою тупнув.

— Нехороший, нехороший з нього староста! — на крик посередника раптом загуло скількананцять голосів з громади.

— Цить! — крикнув сердито посередник. — Хто сьміє сказати, чим він нехороший? — повернув ся до Омелька Нечепури.

— Та всім, — спокійно відповів Омелько; — з нього і чоловік нехороший, хозяїн ледачий і староста непутящий.

— А чим, скажи?! — ще грізніще викрикнув посередник, наступаючи на Омелька Нечепуру.

— Поганий, зовсім поганий! — знову загули люди в школі.

— Поганий, зовсім поганий! — перекривлював ся з людий посередник, — а чим поганий, то ні один не вміє сказати.

— Ба ні, я вмію! — вихватив ся Петро Стиртюк і пропхав ся перед самого посередника.

Посередник грізно окинув його оком і тілько сказав йому:

— Ну!

— Староста Трохим, — почав голосно Петро не зводючи очий з посередника, — перш всього тим нехороший, що він прихильник жидівський: в кожнім ділі з жидом, — а в нас, як на те жидів, спідручників посесора, і не перелічити, — він завжди верне на сторону жида, хоч жид і неправий був. От хоч-би й сьогодня, розказували дядько Михайло, що вчора староста поміг Шльомі, нашому арендарови, без всякого суду взяти з двора остатню коровицю в Ониська.

— Це правда? — спитав посередник, повернувшись до людий.

— Правда, правда! — загули люди. — Таки вчора серед білого дня вивів своїми руками коровицю, та трохи не бив Ониська...

Старшина торкнув за руку старосту Трохима, а той тілько очима лупав...

— Та це ще нічого, — знову заговорив Петро, — а от назад тому не більш так двох тижнів, то староста не то що побив, а вкінець зневічив Семенового парубка, Степана, за те, що той назвав таки того самого Шльомку Іудою, бо він, жид, ошукав його; дав три половинчики горілки, а правив плату за чотири. Це діло було таки в коршмі і при людях, а парубок, то ще й досі слабий.

— Правда? — спитав посередник і вже грізно повів очима на старосту, що стояв як на голках коло старшини.

— Правда, правда! — загула громада.

— То мій син; він ще й досі не може взяти ся до роботи, — пожалів ся Семен Карий.

— Та про його і не перекажеш всього, — говорив далі

своє Петро. — Одним словом, як-би він був добрий староста, то може-б і тої біди з Архипом не прилучилось-би, а то староста своїм упорством все наробив. Та й люди не поважають його, як жидівського прихильника і чоловіка несправедливого.

— Доволі! — крикнув посередник Петрови. — Староста, ступай сюди!

Староста вийшов і став перед посередником.

— Ти чув, що про тебе говорили? — сердито запитав його посередник.

— Я тут, присяй Богу, ваше високоблагородіє, нїчогісїнько не винен. То на мене люди спересердя показують, а дещо то й брешуть, — тихо і несьміливо оправдував ся староста.

— Нї, нї, правда, правда! — раптом загули сливе не всї люди. — Він ще й до того і пяниця, — гукнув хтось з громади.

— Вибрати нового старосту! — приказав посередник. — Вийдїть, — командував він далї, — всї з школи і там на дворі громадою виберіть собі старосту.

Люди помаленьку вийшли з школи і почали спершу гуторити про Трохима і Петра.

— От Петро, так-так що знатний парубок, недаром грамотний, — промовив Довбанюк.

— Та, мабуть ще й дрюкований, — додав Омелько Нечепура.

— Таки зумів вивести на чисту воду жидівського прихильника, — додав знову Довбанюк. — От з Петра, то будуть люди, — сказав він голосно, нарочне так, щоб міг почути і Яків Муляр.

— О, з нього таки будуть люди, — піддержав Довбанюка старий ґосподар Максим Савчук, що́ стояв коло самого Якова Муляра.

Яків все слухав, та сердив ся, а совість щось друге йому говорила...

Через хвилину вийшов з школи посередник і запитав людий, чи всї вони хотять вибрати собі нового старосту.

— Волимо! волимо! — в один голос кричала вся громада.

— Ну, то і вибирайте зараз, кого хочете, та тілько з чесних хозяїнів.

Громада на хвилину притихла; всі збирались з думами. Серед тої тиші Петро Стиртюк голосно викрикнув:

— Волимо Якова Муляра!

— Волимо, волимо Якова, Якова!... — раптом підхватила вся громада.

— Муляра Якова! — все викрикували люди.

— Яків Муляр тут? Вийди сюди! — визвав посередник.

Яків Муляр вийшов поважно і став перед посередником.

— А ти хочеш послужити громаді? — запитав його посередник.

— Та голос народа, кажуть, голос божий, — спокійно одвітив Муляр.

— Так бути тобі старостою, — порішив посередник і звелів писареви написати протокол.

Соцького і десятника недовго вибирали. На соцького вибрали Андрія Ганчаря, сусіду Муляра, а на десятника — Пилипа Сторчака, жонатого сина Остапа Попелюха, що́ при батькови і жив.

Пісьля того скоро посередник і розпрощав ся з людьми. На прощання він навіть пожалкував Гетьманців, що вони попались в біду з тим Архипом і сказав їм, сїдаючи вже в бричку:

— Надійтесь, люди, на Бога і на правду, але все таки знайте, що правда завжди карає людий, як вони ідуть проти закона.

Не всякий зрозумів слова посередника, а хто зрозумів, то не полекшало йому від них.

XXI.

На другий день пісьля сходу, в суботу в вечері по скінченню сабашу, Гершко Цаль, старший прикащик посесорський, пішов до посесора за приказами. Кац сидів в своїй конторі перед столиком за рахунками в однім жілєтї без сюртука і в ярмолцї на голові. Він боком повернув ся до Гершка, коли той ввійшов і запитав його по своєму:

— Ну, що нового?

— Та ще нїчого; побачимо, як-то себе покаже Яків Муляр, — одвітив Гершко.

Довго вони говорили про свої хозяйські речі. Порішили з неділї молотити на машинї овес, а під кінець перевели річ на цїлину.

— Ну, а що, як тепер міркують мужики про цілину? — запитав Кац.

— Та мужикам тепер було не до того; вони все товкли ся і ще й довго товкти муть ся з своєю бідою — Архипом, — одвітив Гершко.

— А я думаю, що вони тепер мусять бути покладнїщі і піддадуть ся на мої умови.

— І я так думав, і було-б так, як-би не скипули Трохима і не вибрали на старосту Якова.

— Це все глупство: Якова теж можна перетягти на нашу сторону. Пообіцяй йому від мене морґу цілини, то він і душу свою продасть.

— Нї, не такий Яків! Я його знаю добре, — сказав Гершко і головою похитав; — він упертий чоловік, а це по іхньому, по мужицьки, — чесний...

— То скрутити його, — сердито сказав Кац. — Пятьдесять карбованців пообіцяй писареви... Ось що!...

Кац встав з кріселка і почав ходити по хатї...

— А я вже придумав, що треба зробити, щоб позбути ся Якова, — тихо сказав Гершко, боячись, щоб і стїни його не почули.

— А що? — тихо теж спитав Кац.

— Та тепер ще не можу сказати; треба ще дещо обміркувати, щоб вийшло все гаразд.

— Ну, добре, Гершку; я на тебе надїю ся... Як що не треба буде дати писареви пятьдесять карбованців, то половину тобі дам.

— Добре! — весело сказав Гершко і руки вже потер...

Скілька раз зупиняв ся Гершко по дорозї, як ішов від Каца до дому, міркуючи все про погане дїло, а нарештї перед самою своєю квартирою махнув рукою і промовив:

— Що буде, то буде, а зроблю по своєму...

В середу на другу неділю з вечера повіяв холодний, північний, вітер, а вранцї і грязюка почала замерзати. Груда була страшна, так, що трудно було і возом їхати, але люди раді були, що минулась слякоть і взялись до роботи. Дехто з людий потяг таки зраня до коршми; тут Шльомка всїм розказував новину, що в ночи вкрадено з току Каца чимало мішків пшениці, і що вже Гершко поїхав в волость і за урядником, щоб струсити село.

Кац дав знати про покражу і сільському старості.

— От тобі й на, — промовив зі злістю Яків, коли почув про таке діло. — Самі жиди крадуть і перепродують, а на людий, чого доброго, і звернуть. От тобі і робота.

Яків одяг ся і пішов собі на село, щоб порадитись з людьми. Коло коршми вже стояла бричка урядника, а сам урядник був у посесора, куди скоро покликали і старосту з соцьким.

В посесора урядник і порішив струсити по порядку всїх людий в селї. Староста не сьмів йому перечити. Почали трусити людий з кінця села від посесорського току і нїгде нїчого ненаходили. Дійшла черга і до старостової оселї.

— А що, трусити старосту? — питав Гершко. — Може не треба?...

— Нї, коли вже всїх трусять, то нехай і мене не минають, — промовив твердо Яків і сам першим ввійшов на подвіря. За ними ввійшли: урядник, соцький, десятник, три понятих чоловіка і Гершко.

— Тут трусїть самі, — сказав Яків, — ключі від комори, клунї і льоху — зараз вам винесе моя стара. — Василю, ке-лишень, винеси ключі, нехай і нас обшарять, — повернув ся він до сина, що́ вийшов на говір з хати.

Гуртом всї оглядїли комору, льох, горище на хатї, стайню, кошару овечу, шопу на оборі, а пісьля пішли на тік. В клунї обшарили обидва засторонки, обійшли кругом стіжки і хотїли вже вертатись назад, аж Гершко показав на невеличку ожеред соломи новоï і спитав:

— А то що в вас за солома?

— Житня, — спокійно відповів Яків; -- пошарте ще й там.

Пішли всї до ожереду і один край зразу кинув ся всїм в вічи тим, що там солома була розворушена.

Соцький сьміло розгорнув руками солому і відскочив, як вжалений. В соломі лежали мішки.

— От тобі й на! — сказав соцький і руками розвів.

Яків кинув ся до соломи і узрівши мішки, став як вкопаний.

— А це що?! — спитав він не-то себе, не-то людий.

— Господи Сине Божий, а це де вони тут узялись?! — скрикнув Василь і взяв ся обидвома руками за голову.

— А чиї мішки? — запитав урядник.

— Наші мішки, — відповів Гершко.

— Оттакої! — сказав один з понятих і сплюнув.

— Ну, добре, що хоч пшениця найшлась, — сказав Гершко, вириваючи з соломи мішки.

— Пшениця, як пшениця, але чого вона тут? — знову не повертаючись ні до кого, запитав Яків Муляр.

— Отсього і я вже не знаю — відказав Гершко; — може ваш Василь знає.

— Побий тебе сила божа!... Я так знаю, як і ти, — сердито відказав Василь. — Я сю ніч з кіньми і людьми всю ніч був в полі, це всі люди, що ночували зі мною, можуть засьвідчити.

— Так, правда його, — сказав Яків і знову руками розвів.

— Як так, то й так, — сказав Гершко, — добре, що хоч пшениця найшлась.

— Ні, — сумно промовив Яків, — не в тім сила...

— Еге-ж бо, не в тім сила, що кобила сива, а в тім, як везе, — додав соцький.

— Тут непремінно треба довідатись, як вона сюди попала. Оце на старість хтось наробив мині сорому, — сказав Яків і сердито сплюнув.

XXII.

Вість, що в старости струсили пшеницю, скоро рознеслась по всьому селу. Та вість дуже вразила всіх. Люди загули в селї, як бжоли в пасїцї. Скоро та вість дійшла і до Петра Стиртюка; його, здаєть ся, вона більш всього вразила.

— Тут щось та не так, — сказав він голосно і поспішив до оселї Мулярів, щоб там від людий все розвідати.

На дворі і на току Муляра стояло вже чимало народу і всї стиха і сумно розмовляли проміж себе. Петро осьмілив ся ввійти на подвіря, куди запросив його Василь, а пісьля і на тік.

— Ну, що тут довго балакати, — говорив Гершко; — напишіть протокол, що пшениця найшлась, та й розійдемось...

— Та напишіть, прошу вас, — просив Яків, — і те, що то хтось її підкинув.

— Як довідаємось, хто підкинув, то тодї і припишем, — строго сказав Гершко.

— Та тут і не трудно довідатись, — промовив нежданно для всїх Петро Стиртюк. — Ось погляньте, люди добрі,

від ожереду ведуть слїди до перелазу в садок. Та ще й то диво, що як придивити ся, то це слїди, добре, що вони замерзли, та й кажу такі слїди чобіт добрих, шевських, з тонкими корками... А от, — показав далї рукою Петро, — другий слїд ґумiляскових кальошів, та ще й нових. Мусить бути, так мінї воно здаєть ся, що ці слїди зоставлені тими, хто пшеницю сюди принїс...

Гершка як обухом по голові ударив Петро своїми догадками. А коли Петро глянув на нього, а пісьля на його кальоші, то він весь здрігнув ся, що добре запримітив Петро і ще більше сьміливости набрав ся.

— А й справдї, що тут єсть якісь цїкаві слїди, — сказав соцький, доторкуючись кінцем свого цїпка до одного слїда.

— Пїдем по слїдах, то і все розвідаєм, — сказав Петро.

— По слїдах, по слїдах! — загомонїло разом кілька голосів.

— Молодець-же ти, Петре, — радісно промовив Василь і пішов рядом з Петром по слїдах.

Яків Муляр зразу повеселїйшав і все говорив:

— Ось воно що, ось воно як!

Йшов за людьми по слїдах і Гершко, та все мовчав і дико навкруги озирав ся. Слїди довели до перелазу з току в садок, пісьля через весь садок до другого перелазу, що́ вів до ставків. Попереду всїх ішов Петро з Василем, а за ними урядник.

Дійшовши до перелазу, Петро голосно сказав:

— А ось за перелазом і слїд воза, а скоріще брички.

Всї сьвідки перелїзли через перелаз і почали оглядувати колесні слїди.

— Ось слїд мішка, — говорив соцький, — що повинно був впав з воза.

— Еге, так, так, — підтакнуло скілька голосів.

— Це неважно, — промовив Петро, — а от це вартна річ, що тут був не віз, а візок, — от примірно такий, як у Гершка. Придивіть ся, люди, і колеса ковані були, — говорив далї Петро.

— Тепер і мінї все ясно, — грізно сказав Яків Муляр. — Тепер правда сама виплине на верх, — сказав він і прямо глянув в вічи Гершкови.

Гершко потупив ся і став ніби і собі розглядувати слїди.

— І ще добрий ознак, — заговорив знову Петро, — дивіть ся люди, тут в візок була запряжена не пара коний, а одна коняка, до того ще й підкована, от як Гершків сивий кінь: і кінь був невеличкий і підкова невеличка.

— Ось воно, справдї, що! Ну, Гершку, не-то весело, не-то сердито заговорив Яків Муляр; — тепер чи не витлумачиш ти часами нам, чого-то оце твій кінь і візок тут, отаки-тут находились.

— Брехня, зовсїм брехня, — бо мого коня і візка тут не було, — відрізав Гершко. — А Петра, то я ще й в тюрму задам, нехай не зводить на мене брехнї, — сказав він вже сердито, аж слина показалась з рота.

— Чекай, Гершку, не лякай так завчасу, — промовив з осьміхом Петро, — бо я, справдї, ще й нїчого на тебе поки не зводив, а ти, коли невинуватий, то сам звели привезти сюди твого візка і коняку; ми оттут при людях та й приміряємо їх до слїду, і як що слїди не пристануть, то й кінець дїлови.

— Не треба мінї сього; я з тобою не хочу і заходитись, — вже боязно відказав Гершко; — приміряй собі, як хочеш, свого візка.

— Нї вже, голубе, тепер не викрутиш ся; давай нам сюди, Гершку, свого воза і коняку, — твердо і грізно сказав Яків Муляр.

— Овва! Не кричіть так на мене, бо я непідвласний ваш, — відказав Гершко старостї, а сам весь струсив ся.

— Як не хочеш сам дати, то ми і силою візьмем, — сьміливо сказав Петро.

— Ой, Петре, високо ти лїтаєш; дивись, щоб часами не впасти низько, — перестеріг Гершко Петра.

— Впаду звисока, але на жидівську голову, — відказав згорда Петро.

— Оттак козак, оттак хлопець, — сказав Василь і зо всього розмаху перебив Петрови руку.

Урядник стояв нї в сих, нї в тих. Гершко крутив ся, як пес в сливах. Люди веселo проміж себе гуторили.

— Та що тут довго говорити, — голосно загорив Яків Муляр; — тра вже вєрнїти це погане дїло. А ну, хлопцї, хто жвавіщий, приведіть сюди коняку і візка Гершкового.

Чотири парубки раптом кинулись виповнити приказ старости.

— Без мене там нїхто не сьміє брати з стайнї коня, — крикнув Гершко в догін хлопцям.

— Засьміють ся та й візьмуть, — знову з осьміхом сказав Петро.

— Люди добрі, я сьвідчу ся вами, що парубок Петро зводить на мене тяжку брехню; прошу вас і перед мировим показувати все як було, — сказав Гершко, щоб застрашити Петра, а сам весь трусив ся, як в лихоманцї.

— Добре, все покажемо, — дав відповідь за всїх сам Яків Муляр; — ось підождемо, як приведуть коня і воза, то покажемо і те, як вони дотепно пристануть до слїду.

Люди розсьміялись, а Гершко аж зубами заскреготав.

— Нехай-но там мужики перелякають мінї жінку, або дїтий, то ще й в тюрмі посидять, як Варенуха, — страшив вже всїх людий Гершко, не глядючи одначе нїкому в вічи.

— Нї, не перелякають, — заспокоїв Петро Гершка; — межи хлопцями побіг Гнатко, а то моторний і розумний хлопець: він найдеть ся сказати твоїй Рухлї, що ти сам приказав дати коня і воза, щоб завезти на тік пшеницю.

Почувши таку мову Гершко раптом кинув ся на здогін хлопцям.

— Хутчій, хутчій, поли вріж! — сьміялись люди в слїд Гершкови.

Як вгадував Петро, так і сталось. Гнатко взяв коня з возом з рук самої Рухлї і сутками через двір Панаса Галушки спішив з хлопцями до Мулярового перелазу. Гершко розминув ся з хлопцями; він страшно вилаяв Рухлю і побіг до Каца на пораду.

Люди тим часом приміряли воза і коня до слїдів і всї перевірились в тім, що слїди зоставлені були Гершковим візком і його конякою.

— Тепер, пане урядникy, — сказав Яків Муляр, повертаючись до урядника, — напишіть нам протокол о всїй цїй оказиї.

— Нехай завтра, бо вже пізно тепер, — сказав урядник, зирнувши в годинник.

— Воно й справдї смеркає, — промовив Муляр; — але що-ж мінї робити з пшеницею.

— Пшеницю, поки що, візьміть до комори; а там вже якийсь розпорядок буде, — сказав урядник і не прощаючись з людьми, переліз через перелаз і пішов садком до своєї підводи.

XXIII.

Розсердив [illegible] розлютив ся Кац, як почув від Гершка про оказію з пшеницею. Він лаяв ся, плював ся і грозив сам віддати Гершка головою людям. А той все мовчав. Накінець Кац видимо зморив ся, сів на деревяний тапчан і щось замислив ся. Гершко все мовчав, як винуватий.

— Ну, та тепер вже нїчого не подієш, — заговорив накінець Кац спокійно по жидівськи; — тепер тра вивернути ся з сього поганого дїла. Я напишу листа до свого приятеля станового пристава, а ти, або нехай лучше Сруль, на всю ніч біжить з листом, щоб завтра-ж становий приїхав.

Кац писав листа, а Гершко все стояв коло вікна, та мовчав, а в голові перебирав, як-би пімстити Петрови. Скінчивши листа, Кац дав його до рук Гершкови і нї слова не сказав йому. Довго пісьля того ходив він по конторі, міркуючи, чи відказати Гершкови від місця, чи нї. Незабаром ввійшла в контору його жінка, огрядна з себе жидівка і тихо з боязнию, бо зразу постерегла, що чоловік сердитий, запитала по жидівськи:

— Що у вас вийшло з Гершком?

— Дурний Гершко попав ся, та ще й погано. Прийдеть ся оце ще за нього тягати ся по судах. Ну, та сього вже я йому не пущу: прожену від себе, — сердив ся Кац, бігаючи по конторі.

— Ой, не спіши, щоб пісьля не жалкувати, — боязно перестерегала Файґа чоловіка. — Ти не вмієш цінити Гершка!... Ти вже забув, що тілько один Гершко помагає тобі управляти ся з бураками, а то до нього, то ти все тратив на бураках... А сього року, то ти сам казав мінї, що на бураках лучше виграв, нїж на пшениці, — а все Гершко поміг.

— Правда, правда твоя, — вже спокійнїще заговорив Кац і сів на тапчанї, — я хотїв тілько налякати Гершка; але я його таки визволю з біди; нехай знає і мою ласку, то ще й вірнїще буде мінї служити.

— Оттак добре буде! — сказала Файґа, — а тепер пора і чай пити; булка спечена з сьвіжої пшениці.

— Добре, — подобріщав зовсім Кац, взяв любязно за руку жінку і через сіни повів її в горницю, в котрій на столі вже давно клекотів самовар.

А тим часом Сруль взяв найлучшого карбового коня, запріг в бідку і вже летів з листом від К[illegible] в Панівку, де була станова квартира і жив приятель Кацо становий пристав Савелій Гербутовський. На нещастя Сруля, станового не було дома; він ще вчора виїхав в степанський сахарний завод, а звідтіля, як сказали Срулеви, мав поїхати по стану. Сруль недовго міркуючи, поїхав в степанську сахарню, а звідтіля по слідам станового був в трьох селах і накінець в четвертому найшов його у батюшки. Становий прочитавши листа Кацового, сказав Срулеви, що скоро прибуде в Гетьманці і відіслав його без листа до дому, а сам сів дограваті пульку в преферанса, бо вигравав у батюшки більш десяти карбованців.

Аж на третій день після того, як струшена була пшениця, приїхав в Гетьманці становий і прямо заїхав до Каца, а старості звелів зібрати скілька хозяінів. Після доброго обіду в посесора, весь червоний до потилиці, становий вийшов до людий, любязно з ними привитав ся, чого не ждали люди, і звелів їм іти на двір Якова Муляра і сам туди поїхав.

Оглянув становий мішки з пшеницею, хотів оглянути і слїди коло перелазу, та тілько дарма: слїду там вже нїякого не було, — все було розтерто і заглажено. Становий скривив ся, похитав головою, та й сказав людям:

— Не розберу я тут нїчого... Гершко каже, що він правий і жалїєть ся на людий, що люди зводять на нього брехню і хоче навіть пожаловати ся в суд; а ви теж своє правите. Хто з вас правий — Господь його знає! І суд тут нїчого не розбере. Добре як ви, люди, докажете мировому, що то Гершко підкинув пшеницю і заприсягнете, що навіть бачили, що він підкидав її, а як нї, то Гершко вийде правий, та ще й підведе не одного з вас під дядькову хату... А по мойому так лучше зробіть так: ти, старосто, — повернув ся він до Якова Муляра, — відвези пшеницю посесорови і закажи від мене людям, щоб вони нїчого не брехали язиком, то я і протокола нїякого не буду писати. Годі з вас тих протоколів... Не треба вам вже судебного слїдователя, — лякав становий людий. — От і ввесь тут суд, — закінчив він і рукою махнув.

Староста Яків Муляр здвигнув плечима і ні слова не посьмів сказати становому; мовчали і люди. Становий скінчивши так легко дїло, — привітно розпрощав ся з людьми і поїхав знову до посесора.

— А, становий наш, то такий добрий і привітний чоловік, даром, що дуже лаяв ся за того Архипа, — сказав соцький.

— А й справді він таки добрий чоловік, — піддержав соцького один з хозяїнів.

— Воно, як направду пішло, — промовив Яків Муляр, — то по всьому видно, що він таки тримає руку посесора, але й то правда, що як з жидом судити ся, то лучше поли вріж, та втікай!...

— Як що так, — промовив стиха Довбанюк, повернувшись до Муляра, — то беріть, куме, пшеницю і везіть на тік до жида.

— Нї, най йому хрін! Сам я не повезу. Відвезіть, люди добрі, хто небудь за мене, — попросив Муляр.

— Я відвезу, — відізвав ся соцький.

Страшно лаяв ся і грозив ся Гершко, коли на току приймав від соцького пшеницю.

— То все той вчений блазень Петро наробив, — з піною в роті говорив Гершко; — але я йому ще дам ся в знаки! Попамятає ще він мене! Я його так провчу, що всім буде наука...

Соцький, добрий і спокійний чоловік, все сьміяв ся, та промовляв:

— Лай ся, лай ся, хоч лайкою себе потіш, бо Петра не вкусиш.

В ту саму хвилину, коли Гершко, мов несамовитий, лаяв ся на току, Василь Мулярів розказував Петрови про станового, як він порішив діло з пшеницею. Петро теж розлютував ся і почав і собі лаяти ся. Лаяв він і громаду, що пристала на суд станового, лаяв самого станового, а більш всього жидів і особливо Гершка.

— Оттакі жиди вміють викручуватись з біди, — говорив неспокійно Петро, — але Гершко, я певний в тім, ще раз попадеть ся нам; оттоді вже я наляжу на нього. Ще побачимо тоді, чия візьме!... Чую, що тут без боротьби не обійдеть ся діло. Ой, чую я, що прийдеть ся всім бороти ся з жидами: на то воно все діло іде. Трівайте-ж жиди, трівай і ти Гершку! Не будь я Петро, коли я не скручу тебе!

— Ну, ну, Петре, не лютуй ся так завчасу; але Бже тобі помагай! — перебив Василь Петра і розпрощав ся з ним.

XXIV.

На другий день після виїзду станового з Гетьманець, прилучилось як раз сьвято казанського образа Божої Матери.

Люди зраня поспішили до церкви. Після служби, батюшка запросив скілька хозяїнів, щоб зайшли в його господу порішити одно церковне діло.

— І ви, старости, — повернув ся батюшка до церковного і сільського старостів, — зайдіть до мене. В мене всї гуртом і покінчимо діло, котре я ще вчора сам розпочав, — говорив батюшка, ідучи попереду всїх.

— Яке-ж таке цїкаве діло? — запитав один з попечителїв.

— А ось недалечко і господа моя; там скажу і покажу вам все, — відказав весело батюшка.

А там в батюшки вже давно ждав хозяїнів купець з парчовими ризами, котрі батюшка приторгував за 55 карбованців. Люди оглянули ризи, похвалили їх і ще почали торгувати ся з купцем. Мусїв купець спустити ще пять карбованців і поставити людям могоричу два ока горілки.

Веселі розійшлись люди від батюшки і кожний спішив до дому обідати, бо в батюшки вишли один тілько могорич.

— А що, в тебе обід готовий? — запитав Яків Муляр веселим голосом в жінки, ступивши одною ногою в хату.

— Вже й застиг, — відповіла старостиха, насипаючи в миску горячого капустняку, затертого старим салом з пшоном.

Яків роздяг ся, положив нового чугая на жертку і сїв в білій сорочцї на покутї; коло нього помістив ся Василь; Орися стала біля столу від печі.

— Може і обідати не хочеш? — жартуючи запитала старостиха в чоловіка.

— Оттакої! та ми там в батюшки тілько могорич пили, а їсти — нїчогісенько не їли; то тепер давай хоч дві миски разом, — промовив Яків відбатовавши собі добрий шмат хлїба.

— А ви, дїтоньки, і горілоньки не пили, а їсте капустняк, то незгірш від мене, — жартував батько, втираючи вуса.

— Хіба, тату, тілько одна горілка піддає хисту до їжі? Єсть і инчі речі лїпші від горілки, — ввернула своє Орися, поглядаючи, що батько дуже добрий.

— А цїкавий я знати, які-то такі речі? — запитав Яків і моргнув до жінки.

— А от, а от... — змішалась Орися і почервонїла як квітка, — а от хоч-би й робота...

— Ну, ну, нехай буде твоя правда, — заспокоїв дочку

батько. — А ти, Василю, правда, так міркуєш, що горілка потрібна річ.

— Я-б і зараз, тату, випив, — одвітив Василь і облизав ся.

— От і видно, що синок в батька, та тілько ба! що тієї ледащиці тут нема. А може в тебе, — повернув ся Яків до жінки, — де небудь заховано хоч пів пляшки?

— Є в мене, єсть! та тілько не горілка, — промовила старостиха і положила ложку на стіл.

— А що-ж? — цікаво запитав Яків. — Може варенуха?

— Ні, мині таки вчора дячиха, спасибі їй, дала одну пляшку вишнівки, то й хочу подержати цю вишнівку до якого доброго випадку.

— А якого-ж тобі треба випадку? — запитав Яків. — Та сьогодня-ж Бог дав нам чимале сьвято, та й ризи нові купили. Чого-ж тобі ще треба?

— Та нічого вже робити? Ке, лишень, доню в льошок; там коло бараболі захована пляшка.

Орися, щоб підслужити ся батькови, прожогом кинулась до дверий і в три миги принесла вишнівку; а тим часом старостиха поставила на стіл гречані лежні з сиром.

— Оттепер, то й инча мова в нас піде, — весело промовив Яків, наливаючи собі чарку вишнівки. Налив — випив; пісьля налив жінці, там Василеви, а накінець і Орисі.

— Казав я, що тепер в нас инча мова і розмова піде, — знову весело заговорив Яків, наливаючи собі другу чарку вишнівки. — А що, стара, — повернув ся він до жінки, — пора нам вже й дітий женити. Як ти собі міркуєш?

— Ой пора, давно пора! — зітхнувши сказала старостиха, — та тілько, тілько... — так і недоговорила вона і пішла ніби до печі.

— А що-ж тілько? — допитував ся Яків.

— Та тілько, тату, ви самі пручаєтесь, — одвітив за матір Василь.

— Та не вдержав язика за зубами, — сказав Яків і налив собі третю чарку вишнівки.

— Та він правду каже, — піддержала мати сина.

Орися вся зачервоніла і покинула їсти.

Яків положив чарку на стіл і не глядючи ні на кого, стиха промовив:

— А може й ні.

Орися стрепенулась і осьмілилась заглянути батькови в вічи. Всї на хвилину замовчали.

— Десь дурень народив ся, — сказав Яків і положив пів лежня в рот.

— Так що ви, тату, сказали? — допитував ся Василь в батька.

— А тобі що до того? Не до тебе нєть ся, не кажи й здоров.

— Хоч і не до мене, та...

— Та може ти хочеш женити ся? — перебив Яків сина.

— Нї, не я, а от Орися... — говорив все своє Василь.

— А Орися нехай сама за себе правує, — сказав Яків, витираючи долонею вуса.

— Та вона сама не сьміє, — заговорила старостиха, постерегаючи зміну в чоловікови. — А ти, коли хочеш, то прямо й скажи, що Петро вже може слати сватів.

— А мінї що? Не мене будуть сватати, — відказав Яків і знову налив собі чарку вишнївки.

— Тату! — скрикнула Орися, кинулась до батька і почала його цїлувати.

— Тьфу, пожди, не сїпай ся так! Глянь, ти вже розхлюпала мінї пів чарки вишнївки.

— От таки дячишина вишнївка діждалась свого, — весело промовила старостиха, цїлуючи дочку, котра з великої радости почала зараз плакати.

— От вже й розплакалась, — сказав Яків нїби сердитим голосом; — так і не дасиш мінї допити вишнївку...

— Нї, тату, таточку, я не буду, не буду, — сьміялась вже Орися, хватаючи батька за руку. — Пийте, тату, пийте всю, пийте тепер хоч цїле море... Ох, мамо, як мінї тепер весело, — промовила щаслива дївчина і кинулась матери на шию.

Василь теж несказано втїшив ся і набрав ся сьміливости повернути ся до батька.

— А дайте, тату, і мінї ще чарку вишнячку, ради такого доброго випадку.

— Давай, давай, сину, подїлимось, — одвітив Яків добрим голосом і наливши повну чарку піднїс перше жінцї.

З радощів всї випили по повній чарцї і Орися розчервонїлась і розжеврілась як півонія.

— А тепер, дїти, пора і Богови подякувати, — сказав Яків поважним голосом і почав хреститись на покуття до образів.

Щиріще всїх тут молилась і хрестилась Орися.

XXV.

Несказано втїшив ся Петро Стиртюк, коли Василь розказав йому про все, що і як в них було за обідом. З радощів він так міцно обняв Василя, що той аж скрикнув:

— Пусти, Петре, а то задусиш!

— Не бій ся, голубе, не бій ся, Василю, не задушу, — говорив щасливий Петро, — я тілько чую, що в мене крила виростають, що я ще нової і нової сили набираюсь. От тепер, Василю, я послужу громадї!...

Кінець.

В товаристві імени Шевченка

у Львові

ул. Академічна Ч. 8 можна набути:

Твори Ів. Нечуя-Левіцького:

Сьвітогляд українського народа . . . . . 50 кр.
Повісти і оповіданя . . 30 кр.
Кайдашева сїмя } По- 80 кр
Навіжена } ві- 20 кр.
Над чорним морем } сти 90 кр.

Твори Д-ра Омел. Огоновського:

Істория руської (українсько-руської) літератури Том І. 1 злр. 70 кр., Том ІІ. 3 злр Том ІІІ. 3 злр.
Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache . . . . 2 злр. 25 кр.

Твори М. Вовчка:

Народні оповіданя Том І. 35 кр. Том ІІ. 36 кр. Том ІІІ. 32 кр.

Твори П. Кулїша:

Шекспірові твори Ч. І. . . 1 зр
Хуторна поезия 1 зр.
Крашанка . . 35 кр

Твори М. Устияновича:

Повісти . . . 85 кр.
Месть Верховинця . . . 35 кр.

ЗОРЯ

письмо лїтературно-наукове
Річник 6 (без бібліотеки) 3 злр.
Річники 8 и 11 по 5 злр

ПРАВДА

письмо лїтературно-наукове
Річники 6, 9, 10 і 12 по 2 злр.
Річник 11-ий два томи 1 злр.

ПОЕЗИЇ
Вол. Масляка
Том І
Ціна 1 злр.

ОБРАЗИ:
Остап Вересай 1 зр.
Гуцул і Гуцулка 1 зр.

Обрусителї
ПОВІСТЬ
І. Ланської
2 части
Ціна 60 кр.

МАРУСЯ
повість
КВІТКИ
Ціна 10 кр.

ЗЕРКАЛО
річники 1889 — 1891
по 2 злр.

МАРТА БОРЕЦЬКА
повість
Ів. Грабовича
Ціна 32 кр.

МИКОЛА КОСТОМАРІВ

Руська історія в житєписях

три томи по 50 кр. — 1 злр. 50 кр.

В гостях добре, дома ліпше!
оповіданє Дрозда
Ціна 50 кр.

Про руську правопись
С. Нагнибіди
Ціна 5 кр

Кістяки
ГОЛЬБАЙНА
Том I.
Ціна 15 кр.

Письма Ом. Партицького:

Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка . . . . 35 кр.
Темні місця в слові о полку Ігоря . . 1 злр. 40 кр.
Слово о полку Ігоревім . 80 кр.
Скандинавщина в давній Руси . . . . . 20 кр.

Письма Ів. Франка:

Жіноча неволя в руських пісьнях народних . . 35 кр.
Захар Беркут, повість 1 зл 30 кр.
Boa Constrictor, повість . 35 кр.
Фавст, трагедія Йогана Ґете . . . . . 1 зл. 50 кр.
Без праці, казка . . . . 20 кр.

ТВОРИ
Ос. Федьковича.

Повісти і оповіданя . 20 кр.
Довбуш . . 10 кр.
Як козам ро вирабляють . 10 кр.

Корнила Устияновича:

М. Ѳ. Раєвський і росийський панславізм
Ціна 80 кр.

ТВОРИ
Мик. Гоголя:

Оповіданя . 35 кр.
Вечерниці . 17 кр.

Дан. Млаки
РУСЬКА ХАТА
буковинський альманах
1 злр. 20 кр.

М. Драгоманова
Галицько-руське
письменство
15 кр.

Друкують ся:
Твори В. Чайченка
Том I.
Соняшний промінь.

Друкують ся:
Твори В. Чайченка
Том II.
Оповіданя.

Друкують ся:
Твори В. Чайченка
Том III.
На розпуттї.

Під прасою:

Поезиї Тараса Шевченка в 4 томах

Збігцї з Новоросиї — Г. Данилевського.

Твори драматичні Карпенка-Карого.

ВИДАНЄ ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

„ЗОРЯ“

ілюстроване лїтературно-наукове письмо для родин

під редакцією Василя Лукича.

Виходить у Львові 2 рази на місяць вже 13-ий рік, а від 1. сїчня 1891 р. в збільшенім обємі по $2^1/_2$ аркуша. Кожде число богато украшене ілюстраціями і численними вінєткамл. Друкуєсь на сильнім, гарнім, добре сатинованім папери, новими, красними для „Зорі“ навмисне віддлитими черенками.

„ЗОРЯ“ містить оріґінальні повісти, оповіданя, поезиї, історию нашої лїтератури, розправи лїтературно-наукові, розвідки історичні, критичні оповістки, дуже докладно ведені віддїли бібліоґрафічний і музикальний, вістки з лїтератури, штуки і театру, житєписи визначних наших дїячів, всячину, сьмішне і т. д.

На 1892 р. призначена яко безплатна премія нова велика фотоґрафія Т. Шевченка.

В „ЗОРІ“ містять свої твори отсї наші писателї:
Др Александрів Вол., Барвінський Олекс., Бачинський Мих., Белей Ів., Білиловський Кес., Бобенко А., Бондаришин Т.,

Варнак Охр., Борковський Ол., Верхратський Ів., Вербіцький Мик., Ганин-Буцманюк, Гліб'ів Л., Голота Петро, Дніпрова Чайка, Загірня Мар., Зубрицький Мих., Жарко Я., Ільницький Вас., Ісаєвичь С. Н., Карпенко-Карий, Катренко Ол., Кобринська Нат., Кокорудз Іл., Колесса Ол., Кониський Ол., Кононенко М., Комар Мих., Коцовський Вол., Коцюбінський Мих., Кримський А., Кропивніцький Мар., Куліш Пант., Лавінський С., Левіцький-Нечуй, Левіцький Ост., Лепкий Дан., Леся Українка, Лукич Василь, Др Лучаківський Кость, Маковей Ос., Маляренко Кат., Мисляк Вол., Манжура Ів., Млака Дан., Мордовець Дан., Наталка-Полтавка, Обачний Мих., Др Огоновський Ом., Павленко Серг., Партицький Ом., Познанський Бор., Подоленко, Попович Ом., Потапенко Вяч., Пчілка Ол., Ревакович Тит, Ріленко Вас., Самійленко Вол., Спілка Ів., Старицький Мих., Степовик Ів., Стодоленко, Др Смаль-Стоцький, Таісич К., Устиянович К., Цеглинський Григ., Целєвич Юл., Цьвіт Мих., Чайченко Вас., Школиченко Мус., Щоголів Як., Янчук Мик., Ярошинська Евг. і інші.

ПЕРЕДПЛАТА ВИНОСИТЬ:

на цілий рік **6** злр., на пів року **3** злр. на чверть року **1** злр. **50** кр.

☞ Передплату належить присилати тільки під адресою: **Адміністрация часописи „Зорі“ у Львові (при улици Академічній ч. 8).**

☞ Ілюстрований проспект на „ЗОРЮ“ висилається на жадане оплатно.

48.683

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

Ч. 3859